

XIV-XVI. YÜZYILLARDA BALKANLAR' DA
İSLAMLAŞMA

Kamil Çolak

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Tarih Anabilim Dalı için öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

52829

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Ankara
Ocak , 1996

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı' nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız

Üye : Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak

Üye : Doç. Dr. Mehmet Öz

Onay :

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.. / .. / 1996

Prof. Dr. Hüsnü Arıcı
Enstitü Müdürü

ÖZET

Balkanlar, asırlar boyu bir çok farklı ırklara, medeniyetlere ve dinlere mensup milletlerin kesişme noktası olmuştur. Osmanlılar Balkanlar' a ayak bastıklarında bu bölgede farklı etnik gruplara mensup halkın çoğunluğu Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine mensup Ortodokslardan oluşmaktaydı. Bunun yanında, Katolikler ve Bogomilizm denilen bir başka hıristiyan mezhebine mensup Boşnaklar da, diğer büyük gruplar olarak zikredilebilir. Ayrıca, Balkanlar' da az da olsa yahudi bulabilmek mümkündür.

Balkanlar' ın doğusu daha çok Ortodoks mezhebine mensup ahalden oluşurken, batı kısmında Katolikler hakim bir görüntü sergilemekteydi. Bu arada, daha çok Bosna ve biraz da Arnavutluk civarında mevcut olan ve Bogomilizm denilen bir başka mezhebe mensup yerel ahali, Ortodokslar ve Katolikler arasında kalarak ezilmiş, eza ve cefaya maruz bırakılarak asimilasyona tabi tutulmak istenmişti. Ayrıca, Osmanlılar XIV. asır ortalarında Balkanlar' a ayak bastığı zaman, Bizans İmparatorluğu' nun çok zayıflamış ve siyasi otoritesini kaybetmiş olması dolayısıyla Balkanlar, pek çok küçük devlete ayrılmış ve ekonomik açıdan harap ve bitap düşmüş bir görüntü arzetymekteydi.

Böyle bir atmosferde, XIV. asrın ortalarında Balkanlar' a ayak basan Osmanlılar, uygulamış oldukları fetih ve iskan politikalarıyla sistemli bir şekilde Balkanlar' a yerleşmiş ve *istimalet* politikasıyla da halkı etkileyerek onların, özellikle Bosna ve Arnavutluk civarında, ihtida ederek İslam dinine geçmelerine sebep olmuşlardır. Bunların yanında, Osmanlı yönetim sistemi, dervişlerin yapmış oldukları faaliyetler ve şehirleşme ile imar çalışmaları da bu bölgenin islamlaşmasında önemli etkenler olmuşlardır.

Osmanlı idaresinin ve hoşgörüsünün bir neticesi olarak, farklı etnik gruplara, farklı din ve mezheplere mensup insanlar, uzun yüzyıllar bir arada yaşayabilmişlerdir. Bunun sonucunda, farklı kültürlerin, farklı dillerin ve etnik grupların hayatta kalması, XIX. asırda ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri sonucunda pek çok ırka mensup insanların devletler kurarak bağımsızlıklarını kazanmalarına yol açmıştır.

SUMMARY

Throughout centuries, the Balkans has become a cross-road of many nations belonging to various races, civilisations and religions. When the Ottomans came into the Balkans, the majority of the people, belonging to different ethnic groups, consisted of Orthodox Christians attached to the Patriarchate of Fener. In addition, other important groups were the Catholics and *Bogomils* belonging to another Christian creed called *Bogomilizm*. Furthermore, it was also possible to find some Jews in the Balkans.

While the most of the people living in eastern Balkans were Orthodox, the majority in western Balkans were the Catholics. Also, the most of the people living around Bosnia and Albania belonged to the *Bogomilizm*. Orthodox and Catholics wanted to crush and assimilate them. In addition, when the Ottomans landed in the Balkans in the fourteenth century, the Byzantine Empire had lost its authority and become a weak empire. As a result, a lot of weak states had come into being in the Balkans. From economic point of view, the Balkans were not in a good situation at that time.

In this atmosphere, the Ottomans settled down in the Balkans continuously with the assistance of a settlement and conquest policy. The *istimalet* policy, a kind of good attitude to the non-muslims, is also another policy which gave rise to the non-muslims to become muslims, especially around Bosnia and Albania. Furthermore, the Ottoman administration, activities of dervishes, urbanisation and works of architecture contributed the Balkans to become an Islamic region.

As a result of the Ottoman administration and good attitude to the non-muslims, people belonging to different ethnic and religious groups lived together for long centuries under the Ottoman rule. Consequently, different cultures, languages and ethnic groups existed and as a result of nationalistic movements in the nineteenth century, people belonging to some ethnic groups founded their own states and won their independence.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY.....	ii
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
a) Konunun Tanımı ve Önemi.....	1
b) Kaynaklar ve Araştırmalar.....	3
 <i>BİRİNCİ BÖLÜM</i>	
 BALKANLAR' DA İSLAMLAŞMAYI HAZIRLAYAN	
FAKTÖRLER.....	6
A) OSMANLI FETHİ ÖNCESİNDE BALKANLAR.....	6
a) Siyasi Durum.....	6
b) Sosyo-ekonomik ve dini durum.....	8
B) OSMANLI FETİH VE İDARE SİYASETİ.....	12
a) Fetih ve Gaza.....	12
b) İstimalet Politikası.....	18
c) Osmanlı Taşra İdaresi.....	24
1) Eyalet Teşkilatı.....	24
2) İmtiyazlı Hükümetler.....	27
3) Askeri Teşkilat.....	27
4) Toprak İdaresi.....	30
5) Hukuk Sistemi.....	36
d) Osmanlı Yönetim Sisteminde Gayr-ı Müslimler.....	37
1) Millet Sistemi.....	37
2) Gayr-ı Müslimlerin Statüleri.....	39
3) Cizye.....	40
e) Osmanlılar' da Vakıf Müessesesi.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

BALKANLAR' DA İSLAMLAŞMA.....	47
A) İSKAN POLİTİKASI.....	47
B) DERVİŞLER, TARİKATLAR VE ZAVİYELER.....	52
C) İHTİDA OLAYLARI.....	59
D) DEVŞİRME SİSTEMİ.....	68
E) ŞEHİRLEŞME VE İMAR FAALİYETLERİ.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKANLAR' DA İSLAMLAŞMANIN ETKİLERİ.....	81
A) XVI. YÜZYILDA BALKANLAR' IN DEMOGRAFİK DURUMU.....	81
B) XVI. YÜZYILDA BALKANLAR' IN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI.....	87
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	95

KISALTMALAR

BKZ	:	Bakınız.
BS	:	Baskı.
ÇEV	:	Çeviren.
HAZ	:	Hazırlayan.
MEB	:	Milli Eğitim Basımevi.
OBİV	:	Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı.
SAD	:	Sadeleştiren.
THİTM	:	Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası.

ÖNSÖZ

Çalışmam esnasında, her türlü yardım ve desteği benden esirgemeyen saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet ÖZ' e ve tarih formasyonumun oluşmasında kendilerinden çok istifade etmiş olduğum Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü' ndeki hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca, tez çalışmamı rahatlıkla sürdürebilmem için sağlamış oldukları her türlü kolaylıktan dolayı, Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı sayın Yrd. Doç. Dr. Selahattin Önder ve öğretim elemanı arkadaşlarıma da burada teşekkürlerimi arz etmek isterim.

GİRİŞ

a) Konunun Tanımı ve Önemi

Balkanlar, jeopolitik konumu, siyasi ve beşeri coğrafyasıyla tarih boyunca çeşitli dünya milletlerinin ilgisini çeken bir bölge olmuştur. Balkan yarımadası, coğrafi konum olarak Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan ve genellikle dağlık bir bölgedir. Güneyinde ve doğusunda, Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz ile çevrilidir. Balkanlar'ın kuzey sınırı ise, Roma döneminden beri Tuna nehri olarak kabul edilmiştir. Batı'da ise Sava ırmağı, Sarmia ve Macaristan'ı Balkanlar'dan ayırarak bu yarımada'nın Batı sınırını oluşturmuştur (İnalçık 1993 :12).

"Balkan", Türkçe kökenli bir kelime olup, dağlık yer, dağ anlamına gelmektedir. Balkan yarımadası, Avrupa'nın Doğu'ya açılan kapısıdır. Bu nedenle, bu kapıdan gelip geçen, yerleşen kavim ve topluluklar çok olmuştur. Balkanların etnik yapısı da devamlı olarak karışıma uğramıştır. Balkanlar bir milletler mozaiği gibidir. Bugün Balkanlar'da yaşayan milletler, Türkler, Bulgarlar, Makedonyalılar, Arnavutlar, Güney Slavlar, Grekler, Romenler ve Macarlardır. Bunların yanısıra Yahudiler ve Çingeneler de Balkanlar'ın bu zengin kültür mozaiğinin içerisinde yer alırlar (Akarslan 1993 : 29).

Osmanlılar Rumeli'ye ayak bastıkları zaman yer yer, Orta Asya göçlerinden arta kalmış ve zamanla Ortodoks kilisesine bağlanmış topluluklarla karşılaştılar. Osmanlı Türklerinden önce Anadolu üzerinden ve Karadeniz'in kuzeyinden pek çok Türk toplulukları Avrupa'ya geçmiş ve devletler kurmuşlardır. M.S. IV. asırda, Hunların batıya doğru başlayan hareketlerinin arkası kesilmemiş, Macarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Gagauzlar, Kumanlar, Avarlar gibi bazı Türk boyları, Karadeniz'in kuzeyinden Doğu, Orta ve Güneydoğu Avrupa'ya gelip yerleşmişlerdir (Ayverdi 1993 :177). Anadolu üzerinden Osmanlılar'dan önce Avrupa'ya geçen Türkler⁽¹⁾ ise, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinden bazılarıdır.

⁽¹⁾ Bu gruba ilk müslüman Türkler girmektedir. Bu konuda, ileride detaylı bilgi verilecektir.

XIV. asır ortalarında Rumeli' ye geçen Osmanlılar, bölgeyi Türk nüfusla iskan ederek sistemli bir şekilde yerleşmeye başlamışlardır. Bu esnada yerli halk kesinlikle asimilasyona tabi tutulmamış ve kimse dinini değiştirmeye zorlanmamıştır. Yerli halkın dil, din, gelenek ve göreneklerini koruması sağlanarak örnek bir hoşgörü siyaseti izlenmiştir. Bu sayededir ki, Balkanlar' da yaşayan kavimler kendi öz kimliklerini korumuşlar ve nihayet XIX. asırdan itibaren bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlardır. Balkanlar' ın etnik ve dini yapısından dolayı, Balkan kavimleri arasındaki mücadeleler bitmek bilmeyerek günümüzde de devam etmektedir.

Balkanlar' daki yerli halkın arasındaki İslamlaşma konusu, günümüzde güncel önemi olan bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Anadili Slavca, Arnavutça, Yunanca olan ve Türkçe konuşmayan toplulukların İslamlaşmış yerli hıristiyan halktan oldukları ileri sürülmektedir. Fakat, bugün bu insanları aynı etnik gruptan olmalarına rağmen müslüman diye cezalandırmak uygun bir davranış olmasa gerekir (İnalçık 1993 :21). Osmanlılar döneminde ise bu insanlar (müslüman, gayr-i müslim) barış içinde yaşamışlardır.

Balkanlı tarihçiler genellikle, Osmanlılarla Balkan Devletleri arasındaki ilk dönem ilişkilerini milli direnme, milli uğraşı çerçevesinde görmeye çalışarak gerçekleri gözardı etmişlerdir. Cizye' nin gayr-i müslimler üzerinde ağır bir yük oluşturduğu ve İslamiyete geçişe neden olduğu, Devşirme Sisteminin zorla İslamlaştırma aracı olduğu, Balkanlar' daki müslümanların çoğunluğunu Anadolu' dan göçenlerin değil ihtida edenlerin oluşturduğu ve Osmanlılar' ın Balkanlar' da köy, kasaba ve manastırları yakıp yıkarak taş taş üzerinde bırakmadıkları⁽¹⁾ ileri sürülen görüşler arasındadır. Çalışmamızda, İslamlaşma sürecinin dinamikleri, mahiyeti ve etkilerinin yanısıra bu görüşleri de objektif bir şekilde değerlendirmeye çalışacağız.

Yaptığımız bu çalışmada, günümüze kadar yapılmış olan çalışmalardan ve yayınlanmış belgelerden mümkün olduğu kadar faydalanmak suretiyle

⁽¹⁾ Encyclopediā of Britannica' nın 1911 tarihli 11. baskısında yaklaşık beşyüz yıl süren Türk yönetiminin Bulgar tarihi için karanlık bir dönem olduğu ve akıncıların köyleri, kasabaları ve manastırları yakıp yıkarak, taş taş üzerinde bırakmadıkları vurgulanmaktadır(bkz.Bulgaria,s.78). Araştırmalarımız sonucunda bu tür yaklaşımların subjektif olduğu ve gerçekleri yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır.

Balkanlar' da islamaşma sürecinin niteliği, araçları ve muhtevasından ziyade siyasi, sosyo-ekonomik ve idari altyapısı üzerinde durulmuştur. Netice itibarıyla, yapılan bu çalışmanın üç bölüm içerisinde düzenlenerek incelenmesi uygun görülmüştür.

Birinci bölümde; Osmanlı fethi ncesi Balkanlar' daki siyasi, sosyo-ekonomik ve dini durum ele alınıp, daha sonra Osmanlı fetih ve idare siyaseti çeşitli yönleriyle incelenecektir.

İkinci bölümde; Balkanlar' da İslamlaşma konusu; iskan politikası, dini unsurlar, ihtida olayları, devşirme, şehirleşme ve imar faaliyetleri gibi önemli noktalardan ele alınacaktır.

nc ve son bölümde ise; XVI. yüzyılda Balkanlar' ın demografik durumu ve sosyo-kültürel yapısı üzerinde durularak, bir sonuç kısmıyla çalışmaya son verilecektir.

b) Kaynaklar ve Araştırmalar

Yapmış olduğumuz çalışmada ağırlıklı olarak Osmanlı Kroniklerinden, Balkanlar' da bazı bölgelerle ilgili neşredilen tahrir defterlerinden, arşiv vesikalarına dayalı yapılan araştırmalardan, kitap ve makale türünde yapılmış olan çalışmalardan ve referans kaynaklardan azami ölçüde faydalanılmıştır.

Neşredilen tahrir defterleri arasında, Halil İnalık' ın hazırladığı ve 1954 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* adıyla basılan icmal defteri konumuz açısından çok önemlidir. Bu defterden, o dönemde Arvanid Sancağı' nda yaşayan ve ihtida etmiş olan gayr-i müslimleri tesbit etmek mümkündür. Yine bu defterde, Anadolu' nun çeşitli bölgelerinden bu bölgeye iskan için sürülmüş ve bunun yanısıra kendi rızası ile g etmiş pek çok kimseden bahsedilmektedir.

Türk Tarih Kurumu tarafından 1983 yılında neşredilen ve Bruce Mc Gowan' ın hazırladığı *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri* adındaki bir başka eser de, çalışmamızda faydalanmış olduğumuz tahrir defterleri arasındadır. Bu eser, diğer tahrir defterlerinde olduğu gibi, bu sancağa ait nüfus tahrirlerini ve

gelir kaynaklarını içermektedir. Eserin giriş kısmında, Gowan'ın bu bölgede göçler sonucunda meydana gelen demografik dalgalanmalarla ilgili geniş bir malumatını bulabilmek mümkündür. Ayrıca, eserden müslüman ve gayr-i müslim nüfusu tesbit edebildiğimiz gibi, halkın yaşam standartları ve uğraşları gibi daha pek çok konuda da bilgiler çıkarabilmekteyiz. Aynı tür bilgileri, 1988 yılında Anadolu Üniversitesi yayınları arasında çıkan ve Nevin Genç' in hazırlamış olduğu *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri' nde Sofya Kazası* adlı çalışmada da bulabilmek mümkündür.

Faydalanmış olduğumuz araştırmalar arasında, Ömer Lütfi Barkan'ın bazı çalışmaları da yer almaktadır. Barkan'ın *Vakıflar Dergisi* 'nin 1942 yılında yayınlanan II. sayısındaki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" adlı makalesi ile *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*'nin 1953-1954 yıllarında yayınlanan XV-1/4 sayısında çıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" adlı makalesi, çalışmamızda faydalanmış olduğumuz belli başlı araştırmalar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmalarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da fetihlere başlaması ile paralel olarak, uygulamaya başlamış olduğu iskan politikasından söz edilmektedir. Rumeli'de Osmanlı fetihleri başlar başlamaz Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden yeni fethedilen topraklara mecburi ve gönüllü olmak üzere birtakım göçler olmuştur. Bu sayededir ki, Rumeli kısa zaman içerisinde Türkleşmiş ve İslamiyet bu bölgede yayılmaya başlamıştır. Ayrıca, yukarıda adını zikretmiş olduğumuz birinci makalede, Türk dervişlerinin ve zaviyelerin iskan politikasındaki ve İslamlaşmadaki rollerinden de bahsedilmektedir.

Yine yukarıda değinmiş olduğumuz ikinci makalede ve *Türkiyat Mecmuası*'nin 1953 yılında yayınlanan X. sayısındaki, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" adlı makalesinde Barkan, bizleri demografik açıdan bilgilendiren tablolar ortaya koymaktadır. Bu tablolara göre, XVI. yüzyılda Balkanlar'daki müslüman, hıristiyan, yahudi ve çingenelerin nüfuslarını öğrenmek mümkün olabilmektedir. Ayrıca, bir şehrin çeşitli tarihlerdeki nüfus

dağılımı ortaya koyularak, azalan ve yükselen nüfus sayılarına göre, o şehirde meydana gelen ihtida olayları tahmin edilebilmektedir .

M. Tayyib Gökbilgin' in 1957 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından basılan, *Rumeli' de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan* adlı eserinde, Barkan' ın yukarıdaki makalelerindeki gibi, Osmanlı İmparatorluğu' nun iskan politikası ile ilgili detaylı bilgi bulabilmek mümkündür. Gökbilgin bu eserinde, Anadolu' dan Rumeli' ye sürülerek iskan edilen Yürükler' in ve Tatarlar' ın hangi bölgelere yerleştirildiklerini ortaya koymaktadır. Bu iskan siyasetinin daha çok Balkanlar' ın güneydoğusunu ve Dobruca havalisini kapsayacak şekilde yapıldığı görülmektedir ki, bu gerçek bize Balkanların güneydoğusunda ve Bulgaristan' ın kuzeyini de kapsayan bölgede yaşayan müslüman ahalinin Türk olduğunu göstermektedir. Kısaca, bu bölgede ihtida olaylarına pek az rastlanmakta olup, bu bölgedeki müslüman çoğunluğu Anadolu' dan Rumeli' ye sürülen ve kendi rızalarıyla giden Türkler oluşturmaktadır .

Netice itibarıyla, yukarıda bir değerlendirmesini yaptığımız ve burada değinemeyip te çalışmamızda faydalanmış olduğumuz arşiv belgelerine dayalı pek çok araştırmalar, çalışmamızın temelini oluşturmuş ve bunların yanında Osmanlı Kronikleri ve referans kaynaklarından da faydalanılarak, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Balkanlar' da İslamlaşma* konusu objektif bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır .

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKANLAR' DA İSLAMLAŞMAYI HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

A) OSMANLI FETHİ ÖNCESİNDE BALKANLAR

a) *Siyasi Durum*

Osmanlılar, Balkanlar' da fütühata başladıklarında Doğu Trakya' nın bir kısmı, Selanik bölgesi, bazı sahilleri hariç olmak üzere Mora yarımadası ve Güney Epir hemen hemen Bizans İmparatorluğu' nun sınırları içerisindeydi. Balkanlar' ın kuzeydoğu kısmı Bulgarlar' ın, yukarı Sırbistan ile Serez ve Drama bölgeleri Sırp' ın elindeydi. Epir' in kuzeyinde ise, irili ufaklı Sırp-Arnaut veya Arnaut prenslikleri vardı. Bu prenslikler, Venedik Cumhuriyeti ile Napoli Krallığı ' nın nüfuzu altındaydı. Balkan yarımadasının kuzeybatısındaki Bosna Krallığı, Macarlar' a tabi idi. Bugünkü Bulgaristan' ın kuzeydoğusunda bulunan Dobruca bölgesinde, Bulgar prensi tarafından yönetilen bir prenslik vardı (Çavuşoğlu 1993 : 59).

XIV. asır sonlarında Balkanlı prensler, Bizans İmparatorları da dahil olmak üzere, hepsi az çok batılılaşmış idiler. Balkanlı prensler bu dönemlerde tebaalarının sempati ve bağlılıklarını kaybetmişlerdi. Buna ise, latinleşmeleri (latinisation) sebep olmuştur. Balkanlar' ın tarihi XIV. asırda ziyadesiyle anarşik bir manzara gösterdiği için bu devirde hükümdarlara karşı saltanat iddiasıyla pek çok rakip çıkmıştır.

Balkanlar' daki ahali, kendisini daha Türk akınlarından çok önce darlık içinde hissetmeye başlamıştı ve bunun sebebini de gittikçe büyüyen latin tesirine atfetmekte idi. Gerçekten her tarafta, frenk tacirleri ile, iktisadi bakımdan onlara bağlı, frenkleşerek milletine yabancı kalmış hükümdarlar görülmekteydi (Witteck 1943 : 566).

1416-1429 yılları arasında Selanik Başpiskoposu olan Simeon' a göre, büyük sıkıntılar içinde bulunan Selanik halkının büyük bir kısmı, Bizans İmparatoru II. Manuel' in oğlu Despot Andronikos ve kentin ileri gelenlerinin halkın çıkarını gözetmediklerinden şikayet ediyor ve kenti Türkler' e teslim etmeyi istiyordu (Delilbaşı 1987 : 77). Bu sıralarda, " Türkler' in eline düşmek frenklerin eline

düşmekten daha iyidir " sözü, frenklerle beraber Venediklileri de hedef tutmakta idi. 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi sırasında, Batı' nın başıboş askerleri, özellikle Venedikliler, Persler' in, Araplar' in, Avarlar' in, Ruslar' in ve Bulgarlar' ın saldırılarına direnmiş ve yenilmemiş olan İstanbul şehrini korkunç bir şekilde yağmalamışlardı. Bu yağmalamanın, Osmanlı fethine kadar olan 250 yıllık süre boyunca, toplum psikolojisi üzerinde ağır bir etkisi olmuştur (Castellan 1993 : 39).

Osmanlılar' ın Balkanlar' da hızla ilerlemesini kolaylaştıran bazı faktörler vardır. Bu faktörlerin en önemlilerinden biri de, bu tarihlerde Balkanlar' da Osmanlı ilerleyişini durduracak büyük bir devletin olmayışıdır. Osmanlılar Gelibolu' yu aldıkları sırada Sırp Çarı Stefan Duşan ölmüş (1354), Makedonya' dan Tuna' ya kadar kurduğu imparatorluk, küçük devletler ve senyörlükler arasında parçalanmıştı (İnalçık 1993 : 14). Keza bu dönemde, Bulgar Çarlığı üç parçaya bölünmüş bulunuyordu.

Yine bu sıralarda, Batı Bulgaristan' ın Macarlar tarafından istila edilip, yaklaşık iki bin Bulgar' ın Ortodoks Kilisesi' nden Katolik Kilisesi' ne geçmeye zorlanması, Osmanlı hakimiyetinin burada sevinçle karşılanmasına sebep olmuştur. Bundaki en büyük etken ise, hiç olmazsa ibadetlerini özgürce yapabilecek olmalarıydı (Kinross Tarihsiz : 49).

Nihayet Bizans İmparatorluğu bir isimden ibaret ve hanedan kavgaları içinde darmadağın idi. Bizans' ın son dönemlerinde merkezi otorite zayıflamış ve senyörlerin toprak üzerindeki otoritesi artmıştı. Bu durumda hakkını istemekten dahi yoksun olan toprağa bağlı köylüler, senyörlere, mahsul vergisinden başka, odun ve saman temini, haftada iki veya üç gün senyör için öküzlere hizmet gibi birtakım ağır angarya işler yapmak zorunda idiler. Bu şartlar altında çalışmak istemeyen çiftçiler, topraklarını bırakıp kaçıyorlardı (Genç 1993 : 8). Osmanlılar, bu şartlar altında geldikleri Balkanlar' da, müsamahalı davranışları ve merkeziyetçi idareleri sayesinde ilerlemişlerdir .

Bizans İmparatorluğu' nun merkezi otoritesinin zayıflaması nedeniyle Balkanlar' da ortaya çıkan küçük devletler arasında, çetin bir rekabet vardı. Komşu devletten biraz toprak ilhak etmek için her biri, dışarıdan yardımcı ve müttefik

arıyordu. Bu durumdan ise, Macaristan ve Venedik , Balkanlar' da egemenliklerini kurmak için yararlanmaya çalışıyorlardı.

Osmanlılar' a gelince, yerli hanedanlar, bu yeni kuvvetten faydalanmak için yarışa girdiler. Osmanlı yardımı, kısa zaman sonra himaye haline dönüşüyor ve sonunda yerli hanedanın ortadan kaldırılmasıyla ülke Osmanlı egemenliği altına geçiyordu. Mesela, Karadeniz kıyısındaki Archialos ve Mesembria limanları üzerinde, Bulgar Krallığı ile Bizans arasındaki mücadele uzun zamandır sürüp gidiyordu. Bulgar Çarı' nın Bizans' a karşı Osmanlılar' la ittifak yapması üzerine (1366), Bizans da Macaristan ile ittifak yapmıştır (İnalçık 1993 : 15).

Osmanlılar, bu tarihlerde Bulgar müttefiki olarak Tuna sahillerinde görünmeye başladılar. Bu ittifaktan beş yıl sonra, Bulgar Çarı Osmanlı Sultanı' nın tabiliğine girdi. Böylece, Osmanlılar' ın Balkan denge politikasında oynadıkları rol sayesinde hakimiyetlerini genişletmelerinde, savaş kadar diplomasi de önemli rol oynamıştır.

Sonuç olarak, yukarıda bahsetmiş olduğumuz çeşitli yönetimler ve farklı milletler arasındaki çekişmeler, Balkanlar' da Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Asırlar boyu süren savaşlar ve iç çekişmeler sonucunda harap ve bitap düşen halk, Osmanlı Türkler' ini büyük bir çoğunlukla kurtarıcı ya da ehven-i şer olarak karşılamışlardır.

b) Sosyo-Ekonomik ve Dini Durum

Osmanlılar, Rumeli' ye ayak bastıkları andan itibaren zayıf ve güçsüz olan pek çok küçük devletlerle karşılaştılar. Bu devletler genelde, Doğu Hıristiyan camiasına, onun kültür ve medeniyetine mensup idiler. Bizans İmparatorluğu merkezi otoritesini kaybetmiş, sözde bir imparatorluk haline gelmişti. Bizans ile Balkan devletleri arasında yalnız siyasi bakımdan değil, içtimai ve dini bakımdan da derin ayrılıklar görülüyordu. Balkan halkı Ortodoks olmasına rağmen, Batılı devletlerin gayretiyle Katolik Mezhebi' ne geçmeye zorlanıyordu.

Bu arada, Bosna ve havalisinde varlığını hissettiren ve Bogomilizm denilen bir başka mezhep vardı ki, bu mezhebe bağlı insanlar iyice hor görülüyor, eza ve cefaya maruz bırakılıyordu. Toprağa bağlı köylüler, vergiler ve angarya işler altında

senyörler tarafından eziliyordu. Küçük devletler birbirleriyle kıyasıya mücadele ederek, toprak ilhak etmeye çalışıyorlardı.

Böyle bir atmosferde Balkanlar' a yerleşmeye başlayan Osmanlılar' ın, bu bölgeye getirmiş olduğu yeni düzenin eski hıristiyan feodalizminden çok üstün olması, halkın mukavemet göstermemelerine neden olmuştur. Bu teslimiyette, Balkanlar' ın Marmara çevresine olan iktisadi bağımlılık zaruretinin de mühim bir tesiri olduğu muhakkak gibidir. Her şeyden evvel, feodalizm sisteminin kendilerine yüklediği ağır vergilerden kurtulan hıristiyan ahali, Osmanlı idaresi altında kanunnamelerle hak ve vazifeleri tayin ve tarif olunan bir vergi mükellefi haline geliyordu (Akdağ 1949 : 506).

Osmanlı ordusunun geniş ihtiyaçları ve payitahtın iaşesi için, devlet tarafından yapılan milyonlarca akçelik satın almalar, Rumelili hıristiyan çiftçinin mahsulünü kıymetlendirmekteydi. Neticede, Osmanlılar' ın adil yönetimi ve Balkanlar' ı ekonomik açıdan canlandırması, Balkan hıristiyan ahalesinin İslamiyete sıcak bakmasına sebep olmuş ve ilk dönemlerde birtakım ihtidalar vuku bulmuştur.

Uzun zamandan beri, Sırp Çarlarının ve Sırp Ortodoks Kilisesi' nin hakimiyeti altında olan Kosova bölgesinde Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi üzerine, Sırp feodal sınıfı ortadan kalkmış ve Sırp Ortodoks Kilisesi' nin hakimiyeti zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı hakimiyetinin Kosova' da yerleşmesinin meydana getirmiş olduğu yeni şartların sonucunda, bölgedeki Arnavut nüfusu aşamalı olarak Ortodoks Mezhebini terk edip İslamiyete geçmiştir. Bunun temel nedeni ise, bu bölgede Sırp Kilisesi yönetimine bağlı olan Ortodoksluğun, uzun bir zaman içinde Arnavutlar' a yabancı olan Sırp feodal sınıfını kayırması ve Sırp Devleti' nin hakimiyetine hizmet etmesi yüzünden buradaki Arnavutlar arasında etkisini yitirmiş olmasıdır (Duka 1994 :1697).

Bosna-Hersek' te İslamiyetin yayılma süreci, Rumeli' deki diğer bölgelere göre oldukça karakteristiktir. İslamiyetin varoş ve köylere oldukça kolay girmesi henüz etraflıca incelenmiş değildir. En önemli sebepler olarak, Osmanlılar' dan önce toplum içinde hüküm süren anarşi ve *Bogomilizm* mezhebinin mevcudiyeti yüzünden çıkan din buhranı ileri sürülmektedir (Handzic 1988 : 895).

Bosna Kralı Stefan Tomas (1443-1461), Osmanlı akınlarına ancak Macaristan ve Hıristiyan Avrupa' nın kanatları altında karşı koyabileceğini düşünerek, Macarlar' ın vasalı olmayı kabul etmiş ve Katolik mezhebine geçmiştir. Bu arada, Katoliklerin Bosna' da manastırlar yapmasına izin verilirken, Bosna Kilisesi sindirilmeye çalışılmıştır. Papa, misyonerler göndererek *Bogomiller'* i katolikleştirmek istemiş, fakat bu mezhep mensupları kendilerini rahat bırakan Türkler' le dost olmayı yeğleyerek, topraklarının Osmanlı koruması altına alınmasını istemişlerdi. Buna örnek olarak, son Bosna Kralının Papa' ya, Türkler' in köylülere iyi davranarak ve daha iyi bir yaşam sözü vererek yönetici ve efendilerinden uzaklaştırdığını söylemesini gösterebiliriz (Dedijer 1974 : 132-137).

Temelinde dini tercihlerin yattığı bölünmeler yaşayan Bosna ve çevresindeki Slavlar, Balkanlar' a Roma İmparatorluğu' nun yıkılmasını takip eden VI. ve VII. yüzyıllarda Kuzey Asya ve Avrupa' nın kuzeydoğu kesimlerinden göç ederek gelmişlerdir. Bugünkü Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek' in batısında bulunan Slavlar, Katolik Mezhebine geçerek Vatikan' a bağlandılar. Buna karşın, Bosna-Hersek' in doğusuna (Sırbistan) yerleşenler ise, Ortodoks Mezhebini kabul ederek, Bizans' ın başkenti ve Ortodoks dünyasının dini merkezi olan İstanbul' a bağlandılar (Alkan 1995 :13-14).

Bosna' daki Slavlar (Boşnaklar) ise, etraflarındaki diğer Slavlar' dan daha farklı üçüncü bir mezhebi kendilerine din olarak seçtiler. Bunun adı, Hıristiyanlığın değişik bir yorumu olan *Bogomil* mezhebi idi. *Bogomilizm*, temel itibarıyla Hıristiyanlık dininden sayılsa bile, Balkanlar' da bulunan çeşitli pagan unsurlardan etkilenen, Katoliklikten ve Ortodoksluktan çok daha farklı inanışlara sahip olan bir mezhepti.

Kelime olarak, Tanrı' yı sevenler anlamına gelen ve Basil adındaki bir Bulgar rahip tarafından X. asırda ⁽¹⁾ Trakya' da kurulan bir mezheptir. Dini sistemleri, Maniheizm ve Pavlikianizm' in sistemlerine benzediği için bu mezheplerin etkisi altında meydana geldiği iddia edilmektedir. Zira *Bogomilizm*, ikicilik (dualisme) esasına dayanmaktadır. Bütün kainat ve bu arada insan cismi, şeytanın eseridir. Allah ise, sadece maddi olmayan varlıkların yaradanıdır (Okiç 1973 : 210).

⁽¹⁾ Canney (1970 : 69) *Bogomilizm'* in XII. asırda kurulduğunu iddia etmektedir.

Bogomilizm' in konumuz açısından önemi, bu mezhebin pek çok açıdan İslam Dini ile aynı görüşleri paylaşması ve bu mezhebe mensup Boşnaklar' ın, kısa zamanda topluca İslam' a geçmelerindedir.

Bogomiller, Meryem' e ibadet etmeyi, vaftizi ve ruhban sınıfını reddederler. Haç' tan dini bir sembol olarak nefret ederler ve dini resimlerin, azizlerin eşyalarının ve heykellerin önünde eğilmeyi putperestlik olarak görürler. Dua yaptıkları yerler, gösterişli Katolik kiliselerinin aksine, oldukça sade ve süssüzdür. İsa' nın Havarilere gelişini müjdelediği *Ruhü' l-Kudüs'* ün Hz. Muhammed olduğuna inanırlar. İncil' de Paraklet (teselli edici) tabirinin geçtiği her üç yerde, onu, yeni peygamber olan Hz. Muhammed ile izah ederler. Belli ki *Bogomiller*, kitle halinde İslamiyeti kabul ederken, İsa tarafından vaad edilen ve beklenen o Ruh' un Hz. Muhammed olduğunu delil olarak gösteriyorlardı.

İsa' nın çarmıha gerilmesine inanmazlar, onun yerine bazı şekil ve görüntülerin o anda var olduğuna inanırlar. Bu bağlamda kısmen Kur' an ayetlerine katılmış oluyorlar (Canney 1970 : 69). Ayrıca, şarap içmeyi ayıplamaları ve yaşam tarzlarının sadeliği, onları İslam' a bağlamak için yeterli ortak özelliklerdir.

Bütün dini törenleri ve din kitaplarındaki parçaları ile diğer kiliselerden tamamen ayrılan *Bogomiller*, " Pataren " diye adlandırılmış ve mensupları Ortodoks ve Katolik Kiliseleri tarafından da takibe uğramışlardır. XII. ve XIV. yüzyıllarda bu dine karşı büyük bir imha hareketine girişildi. Nemanja hanedanının ve Macar Kralının hışmına uğrayanlardan bir bölüm *Bogomil*, Batı' nın dağlık ve ormanlık bölgelerine sığınarak kurtuldular.

İstanbul' un fethinden on yıl sonra Bosna' ya bir sefer yapan Fatih Sultan Mehmed, birkaç tane Sakson madenci şehri (Srepenica, Olovo) ile Güney Slav yerleşme merkezi Podgradje (Macarca adıyla Varoş) dışında doğru dürüst bir şehri olmayan geri kalmış bir ülkeyle karşılaşmıştı. Ormanlar, *Bogomiller* ve zorla katolikleştirilmiş kaçak Boşnaklarla doluydu. Bu geri ve kültürsüz ülke için Osmanlı idaresi yepyeni bir çağın başlangıcı oldu (Kienitz Tarihsiz :188).

Osmanlı hakimiyeti, Bosna-Hersek *Bogomiller'* i için Allah' ın yardım gayesiyle uzattığı bir el gibi gözükmiştir. Artık öldürmeler ve malların yağmalanması son

bulmuş, bir *Bogomil* Katolik ve Ortodokslarla aynı haklara sahip olmuştur. *Bogomiller* kitleler halinde kurtuluşlarını borçlu oldukları Türkler' in dinine geçmeye başlamışlar ve *Bogomilizm* de kısa zamanda tarih sahnesinden silinip gitmiştir. Sırbistan ve Fransa gibi diğer memleketlerde işkence ve Haçlı savaşlarıyla yok edilen bu mezhep, Bosna' da, hiçbir tazyik görmeden, ihtida sonucu kendi kendisini tasfiye etmiştir. Neticede, Bosna ve Hersek içten fetholunmuş ve sonuçta, düne kadar ezilenler memleketin efendisi durumuna geçmişlerdir.

B) OSMANLI FETİH VE İDARE SİYASETİ

a) Fetih ve Gaza

Anadolu Türkleri' nin Rumeli' ye geçip yerleşmeleri hakkındaki bilgilerimiz, 1261 senesinden itibaren başlar. Kitle halinde Rumeli' ye geçiş ve yerleşme, muhtemelen Moğollar' dan kaçıp Bizans' a sığınan Anadolu Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykavus ile beraber olmuştur.

Moğol idaresinden kaçan otuz-kırk Türkmen obası, Sarı Saltuk Baba ⁽¹⁾ ile beraber İzzeddin Keykavus' un yanına gelmiş ve Bizans İmparatoru tarafından Dobruca havalisine yerleştirilmişlerdir (1263). Başlangıçta, Müslüman Altın-Ordu emiri güçlü Nogay' ın himayesi altına giren bu Anadolu Türkmen grubu, burada bazı kasabalar kurmuşlardır. Nogay ölünce (1300) yerine geçen putperest Moğol hanları zamanında Türkmenler' den bir bölüğü Anadolu' ya geri dönmek için göç etmiş (1301) kalanlar ise yerli Kumanlar arasında Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bunlar, Keykavus' un halkı anlamında *Gagavuz* ⁽²⁾ adıyla günümüze kadar gelmişlerdir. Dil araştırmaları Gagavuz' ların Anadolu lehçesini konuştuklarını ortaya koymaktadır (İnalçık 1993 :10).

Sarı Saltuk Türkmenlerinden sonra, Balkanlar' a Anadolu' dan yapılan Türk akınları Karesi Beyliği kurulduktan sonra başlar. Ancak bu akınlar sonucunda yerleşme olmamıştır. Bu akın önderlerinden Ece Halil ve İshak burada anılmaya değer kişilerdir. Onlar, Bizans İmparatoruna isyan eden Katalan' larla işbirliği yaparak Franklar' ın Atina dukalığına kadar gitmiş (1311), Atina' da Katalan

⁽¹⁾ Sarı Saltuk ile ilgili *Dervişler, Zaviyeler, Tarikatlar* adı altında ileride detaylı bilgi vereceğiz.

⁽²⁾ Gagavuz' larla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Cahen(1984), Yüce (1987), Cebeci (1988).

egemenliğini sağlayan meydan savaşı' nda önemli rol oynamışlardır (Dirimtekin 1973 : 577).

Osmanlılar, 1352' de Çimpe Kalesi' ni elde edinceye kadar, Rumeli yakasına bir çok akıncı birliği geçmiş, bunlardan bir kısmı Balkanlı devletlerin hizmetine ücretli asker olarak girmiş, bir kısmı da yağma yaptıktan sonra geri dönmüştür. O zaman Rumeli' de güvenilir bir müttefik bulmadan akın yapmak tehlikeli bir macera idi. Bu yeni taktiği en başarılı bir şekilde kullanan Aydın-oğlu Umur Bey olmuştur. O, Bizans tahtı için Trakya' da çarpışan Kantakuzenos' un ittifakını sağlayarak, 1340' larda üç yüz gemiyi bulan donanmasıyla, İzmir' den Balkanlar' ın her tarafına akınlar örgütlemeyi başarmıştır (Inalcık 1993 : 10-11).

Muasır Bizans kaynakları, Osmanlı Türkleri' nin ilk Rumeli' ye geçmeleriyle ilgili,1332' de Çorlu ile Silivri arasında genç Andronikos' un ordusuyla karşılaşan ihtiyar Andronikos' un ordusunda bulunan Osmanlı Türkleri' nden bahsederler. Yine, 1329' da Orhan Bey' in yetmiş gemi ile Tekirdağ' a gönderdiği kuvvetlerin Meriç nehrinin denize döküldüğü yerin batısındaki Trajanopolis' de karaya çıkarıldığı ve bu şehir ile Veres civarını vurduklarını, genç İmparator Andronikos' un, taarruzla bu kuvveti imha ettiğini yazar. Ayrıca, Bizans kaynaklarında 1331 ve 1334 yıllarında Trakya' ya çıkan Türk kuvvetlerinden bahsedilmektedir (Dirimtekin 1973 : 578).

1344 yılında imparatorluk naibesi Anne de Savoie' ye karşı yaptığı mücadelede Orhan Bey' den yardım isteyen İmparator Kantakuzenos, Kızı Theodora' yı Orhan Bey' e vermek şartıyla beş bin kişilik yardımcı kuvvet temin etmiştir. Kantakuzenos' a yardım amacıyla Avrupa kıtasına geçen bu kuvvet, İstanbul Boğazı' ndan karşıya geçirilmiştir.

Kantakuzenos İmparatorluk makamına geçtikten sonra Sırp Krallığı' ndan, Bizans iç harbi esnasında zaptettikleri şehirleri geri vermesini istemiş, verilmeyince Orhan Bey' e müracaat etmiştir. Orhan Bey büyük oğlu Süleyman ve diğer oğullarıyla beraber on bin kişilik bir kuvvet göndermiş ve bu kuvvet, imparator' un kuvvetleriyle beraber Sırbistan içlerine kadar girmişlerdir.

1349' da yirmiiki gemiden mürekkep bir Türk filosu, Sırp Krallığı' na teslim edilmek istenen Selanik' i kurtarmak için, İmparator Kantakuzenos' a yardım amacıyla gönderilmiştir. Şüphesizdir ki, Bizans' ın iç mücadelesine taraflardan birisinin arzusuyla müdahale şeklinde başlayan bu ilk Rumeli seferleri, Türkler' e o yerleri öğrettiği gibi, fetih için müsait zemini de hazırlamaktaydı (Akdağ 1995 : 147).

1352 yılında İmparator Kantakuzenos ile V. İoannes Paleologos arasındaki mücadele yeniden başladığı zaman, genç imparatorun Sırp ve Bulgarlar' la işbirliği yapmasıyla Orhan Bey, Gelibolu yarımadasında Çimpe Kalesi kendisine verilmek şartıyla, Kantakuzenos' a yardım etmiş ve on bin kişilik bir kuvveti yardım amacıyla göndermiştir. Osmanlılar' ın Balkanlar' da yerleşmeye başlamaları, Çimpe Kalesi' nin üs olarak elde edilmesiyle olmuştur (İnalcık 1973 : 9).

Şunu da unutmamak gerekir ki, Osmanlılar' dan önce çeşitli nedenlerle Balkanlar' a geçmiş olan Anadolu Beyliklerine ait bazı kuvvetlerin burada yerleşmiş olmaları muhtemeldir. Zaten bu dönemde Balkanlar boş ve harap bir durumda idi. Bu nedenle Türkler' in Balkanlar' ı işgal ve iskanı, Anadolu' ya ilk geldikleri zamanki duruma benzemektedir. Bu durumda, Anadolu Beyliklerine ait kuvvetlerden bir kısmının Balkanlar' da kalmış olması doğaldır. Hatta, Anadolu' da Türk nüfusunun durmadan artması karşısında zorunlu bir durum almıştır (Ercan 1986 : 693).

Osmanlılar, Rumeli' ye yerleştikten sonra, Edirne' den Enez' e kadar Meriç ırmağı ilk fetih ve yayılış sınırı olmuştur. Doğu Trakya ve Edirne alındıktan sonra, Osmanlı fetihleri Balkanlar' da üç istikamette devam etmiştir. Birinci istikamet, İpsala uc' undan Batı Trakya' ya doğru olan bölgedir ki, burada gaziler Evrenuz Bey tarafından örgütlenmişlerdir. İkinci olarak, Hacı İlbeyi ve diğer Karesi gazi beyleri Dimetoka uc' unda, Uzuncaova-Filibe doğrultusunda gazileri örgütlemişlerdir. Üçüncü olarak ise, Kırklareli' nde, kuzeye yani Balkan dağları doğrultusunda, doğu uc gazileri Mihaloğulları kumandasında örgütlenmişlerdi.

Evrenuz Gazi, Serez-Selanik doğrultusunda ilerlemiş, Osmanlılar' ın Atina ve Mora' yı fethetmeleri ise, ancak Fatih Sultan Mehmed zamanında (1458-1460) da olmuştur. Filibe doğrultusundaki ikinci istikametten de Sofya, Üsküp, Arnavutluk, Bosna ve Sırbistan dolaylarına ulaşılmıştır. Üçüncü istikamette ise, Varna, Silistre, Rusçuk, Şumnu, Dobruca dolayları fethedilmiştir (İnalcık 1993 : 13-14).

İlk olarak Gelibolu yarımadasına yerleşen gaziler, bölgede İslamı yaymaya başlamışlardır. İslama geçen muhtedilerin ise, ana dillerini kullanmalarında bir sakınca görülmemiştir. Böylece, İslamiyetin yayıldığı mıntikalardan ilki, Trakya ve Rodop civarı olmuştur.

Daha sonra gaziler, devletin yaptığı büyük fütûhat ile Balkan yarımadası içerisinde Tuna' ya ve Adriyatik sahillerine kadar götürülmüş olan hudutlarda, yeni bir faaliyet sahası ve İslamiyeti yayabilecekleri bir yurt bulmuşlardır. Doğal olarak, bu bölgelerdeki insanlar, Osmanlılar' ın dil, din, gelenek ve göreneklerinden etkilenmişlerdir. İşte, Pindus' daki müslüman Rumlar, Arnavutluk ve Sırbistan' daki müslüman Arnavutlar, Sırbistan ve Bosna' daki müslüman Slavlar hep bunun mahsulüdür .

Üçüncü müslüman mıntıkaya, Bulgaristan' ın kuzeydoğusuna gelince, burası asırlarca bir gaziler yurdu olarak kalacak ve onlar buradan Eflak' a ve daha ötede Transilvanya ve Macaristan' a daimi akınlarda bulunacaklardır. Bu mıntıkada gayr-i Türk müslümanların bulunmaması olayı ise gayet basittir. Gerçekten Rusya' nın Güney bozkırlarına yerleşmiş olan Peçenekler, Kumanlar ve Guzlar gibi Türk kavimlerine açık bulunan bu saha, daha Osmanlılar gelmeden önce Türkleşmiş bulunuyordu. Nitekim, aynı mıntıkada Hıristiyan Türkler' in varlığı da bunun delilidir (Witte 1943 : 561-562).

Osmanlılar, Balkanlar' da fetihler gerçekleştirirken sistematik olarak iki yol takip etmişlerdir. İlk olarak komşu devletler üzerinde bir çeşit hakimiyet kurulmuş, daha sonra ise yerli hanedanlar bertaraf edilerek, bu devletler tam olarak kontrol altına alınmıştır. Bu devletlerin tam olarak hakimiyet altına alınması, gelir kaynaklarının ve nüfuslarının sistemli olarak tahrir defterlerine kaydedilmesi usulüne dayanan tımar sisteminin bu ülkelerde uygulanması sonucu gerçekleşmiştir. Tımar sisteminin bu topraklarda uygulanmış olması, eski sosyal ve ekonomik düzenin köklü olarak değiştirilmesi anlamına gelmemelidir. Bu sistem ile bir noktada, yerel şartların ve halkın Osmanlı kurumları ile uzlaşma içerisine girmesi hedeflenmiştir (İnalçık 1954a : 103) .

Osmanlılar' ın, Büyük Selçuklu İmparatorluğu' nda ve Anadolu Selçukluları' nda gördüğümüz usule uygun olarak Rumeli' de fethettikleri yerlerin mühim bir

kısmını, evvela *uc* beylerine, yani yörenin fatihlerine temlik ettiklerini ve onlara geniş imkanlar sağladıklarını görmekteyiz. Bu bağlamda, Sultan I. Murad' ın, Gümülcine, Serez, Manastır, Hurpeşte havalisini Gazi Evrenos Bey' e; Filibe havalisini Lala Şahin Paşa' ya; Yıldırım Bayezid' ın, Plevne ve Niğbolu havalisini Mihaloğullarına vermiş olduğu zikredilebilir.

Hudud boylarında daimi mücadele halinde olan bu çeşit arazi sahibi ümera ve *uc* beylerinin ise, kendilerine verilen toprağın düşman eline geçmemesi için bütün gayretlerini sarfedeceklerinde ve onu bütün varlıklarıyla müdafaa edeceklerinde şüphe yoktur. Yeni elde ettikleri arazi üzerine kendi adamlarını, akrabalarını yerleştirmek, meskun köyler vücuda getirmek ve nihayet bu topraklardan azami derecede istifade edebilmek kendi menfaatleri icabı bulunuyor, devletin bunlara bahşettiği bazı vergi muafiyetleri ise, ellerindeki toprağı daha ziyade imara teşvik ediyordu. Bu bakımdan mülk sahipleri, hududlarının genişleyebilmesi için siyasi ve genişleyen toprakları dahilinde fazla gelir temin edebilmeleri için de içtimai cihetten bütün enerjilerini harcıyorlardı (Aktepe 1953 : 308-309).

Osmanlılar, Balkanlar' da fetihler yaparken sınırlarda tamamen Türk unsurları ihtiva eden, kuvvetle tahkim edilmiş üsler meydana getirmişlerdir. Bu üsler, bir ölçüde gelecekte yapılacak fetihler için yatırım amacı güdüyordu. Balkan devletleri ise, ilk anda durumun ciddiyetini kavrayabilmiş değillerdi. Tehlikeyi fark ettikleri anda ise, vakit çok geç olup, Batı Hıristiyan camiasından istedikleri yardımlar gelmemiş ve kendi aralarındaki birleşme çabaları ise neticesiz kalmıştı.

Balkanlar' da fetihler yapılırken kendiliğinden teslim olan kale halkına zarar verilmemiş, ancak teslim edilmeyen kaleler ise zorla zaptedilmiş ve çoğu zaman yağmalanmıştır. Bu fetih politikası, devrin şartları göz önüne alındığında makul görünebilir. Şöyle ki, Osmanlılar' ın Rumeli' ye geçtiği dönemlerde dünya konjonktürüne bakıldığında, büyük güç olmanın ölçüsü, büyük topraklara sahip olmak ve pek çok kavmi kendi yönetimi ve kontrolü altına almak olarak kabul ediliyordu. Osmanlılar da daha çok toprak sahibi olmak ve ganimet elde etmek için fetihler yapmıştır.

Diğer taraftan, unutulmaması gereken bir başka nokta ise, bu fetihlerin gayesinin İslam' ı yaymak olmasıdır. Bu gayenin temelinde ise, İslam inancına göre İslam dinini yaymanın sevap olması yatmaktadır. Zaten Anadolu' nun fethinde olduğu gibi, Rumeli' nin fethinde de pek çok dervişlerin yer aldığını ve fetih sonrasında buralara yerleşerek, İslam' ı yaymaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bunlar arasında, Sarı Saltuk, Seyyid Ali Sultan ve Otman Babâ gibi derviş gazileri gösterebiliriz.

Gaza ideali, yani İslam' ı yayma düşüncesine örnek olarak, Neşri' nin *Kitab-ı Cihan-nüma'* sındaki şu satırları gösterebiliriz. Neşri, Orhan Gazi hakkında : “ Daim fikr ü firaseti kefereyi kam ve müslimini cem itmekdi. Bir gün hatırına hutur idüb, kalbine bir sevda düşdi-kim, kim olaydı, öte yakaya geçüb, İslam' a urınaydı. Bu fikirde iken, ittifak büyük oğlu Süleyman Paşa çıka-geldi. Bu fikrini ana takrir idüb, Süleyman Paşa eyitdi : eğer ben kemine kulına buyurursan Allahü Teala inayetiyle ve peygamber mucizatiyle, ve senün devletünle geçeyin. Ben ol diyardan zulmet-i küfri götürüb nur-ı islamile münevver kılayın didi “ (Neşri 1987 : 172) demektedir.

Bütün vakayinamelerde ve destansı eserlerde, gazi, yani inanç uğruna macadele eden kişi teması tekrar tekrar işlenir. Osman ve Orhan Gazi bu eserlerde, tek amaçları İslam dinini yaymak olan kişiler olarak sunulurken, çevrelerindeki insanlar da aynı ülkü adına hareket eden kişiler olarak gösterilirler. Bu ülkü, İslam' ı yaymak ve İslam' ın üstünlüğünü kabul etmek istemeyenlere karşı savaşımdır. Bursa' daki Şehadet Camii' nin kitabesinde Orhan Gazi için : “ Sultan, Gaziler Sultanının oğlu Gazi, Gazi' nin oğlu, ufuklar serdari, cihan kahramanı “ (Witteck 1958 :15) denilmektedir.

Ayrıca, Fatih Sultan Mehmed ile ilgili Aşıkpaşazade' nin anlatmış olduğu şu olay da dikkate değerdir. Fatih, Trabzon üzerine sefere çıktığı zaman Uzun Hasan, annesini ve Çemizgezek Beyi Kürt Şeyh Hasan' ı Fatih' e elçi olarak göndermişti. Uzun Hasan' ın annesi Sara Hatun Sultan Mehmed' e : “ Hey oğul ! bir Trabzon için bunca zahmetler çekmek nedir ? “ diye sorduğu zaman Fatih : “ Ana ! bu zahmetler Trabzon için değildir. Bu zahmetler İslam Dini yolunadır ki, ahirette Allah Hazretine varınca utanmayalım diyedir. Zira, bizim elimizde İslam kılıcı

vardır. Eğer biz bu zahmete katlanmazsak bize gazi demek yalan olur “ (Aşıkpaşazade 1985 :159-160) demiştir ⁽¹⁾ .

İslam' ı yaymak düşüncesinde olan gazilerin, fetihler yapmalarındaki bir diğer etken de, bu fetihlerden elde edecekleri ganimetlerle hayatlarını idame ettirme düşüncesinde olmalarıdır. Zira, gaza yapmanın bu gaziler için bir meslek halini aldığı unutmamak gerekir.

Bu gazalar neticesinde, İslam' a giren pek çok gayr-i müslim olmakla beraber, Balkan halkının çoğu eski dinlerini devam ettirmişlerdir. Buradan ise, Osmanlılar' ın asimilasyon politikası izlemedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, gayr-i müslimlerin müslüman olmaları ya da olmamaları durumunda, Osmanlılar için pek farketmeyen bir durum ortaya çıkmaktaydı.

Eğer gayr-i müslimlerden biri müslüman olursa, bu olay İslami açıdan gurur verici bir şey olarak görülüyordu. Zira İslami kurallara göre, gayr-i müslim olan birisini müslüman yapmak Allah katında çok büyük sevap olarak biliniyordu. Diğer taraftan, ahali gayr-i müslim olarak kalırsa, cizye vergisine tabi tutulduğundan Osmanlı Devleti açısından bir gelir kaynağı teşkil ediyordu. Netice itibarıyla, Osmanlılar her iki durumda da hoşnut kalıyorlardı.

b) İstimalet Politikası

Osmanlı Devleti' nin Balkanlar' da takip etmiş olduğu *İstimalet* politikası (hoşgörü) onlara, bu bölgede daha kolay fetihler yapabilme imkanı sağlamıştır. Yine aynı şekilde, elde edilen topraklarda kurulan idari mekanizmaların ve buralara yerleşen müslüman Türkler' in, gayr-i müslimlere göstermiş olduğu hoşgörü, zaman zaman onları etkilemiş ve İslam' a geçmelerine sebebiyet vermiştir.

Temelini İslam Hukuku' ndan alan Osmanlı hoşgörüsünün bir parçası olarak, devletin müslim ve gayr-i müslim bütün tebaayı korumayı ödev bilmesi, Osmanlı egemenliğinin hızla yayılmasını sağlayan faktörlerin başında gelir. Bu siyaset,

⁽¹⁾ Trabzon Asya kıtasında olması nedeniyle konumuz dışında kalmasına rağmen, fetih zihniyetini yansıması bakımından bu olay çok önemlidir. Burada hedeflenen gaye, İslam' ı yaymak olarak ön plana çıkmaktadır.

Kur'an' da *te' lifu' l-kulub* ve Osmanlı kaynaklarında *istimalet* adıyla ifade edilmiştir (İnalcık 1993 :16).

Osmanlı rejiminin en önemli bir yönü, Doğu Roma İmparatorluğu' nda görüldüğü gibi, devletin küçük köylü aile çiftliğini ve köylü emeğini bilinçli ve sürekli biçimde korumayı bir devlet görevi olarak benimsemesidir. İmparatorluk siyasi rejiminin ve temel vergi kaynaklarının korunması, bu tip köylü ünitelerinin korunmasına bağlıydı.

Osmanlı egemenliği altında Balkanlar' da, 1600' lere kadar köylü isyanı nadir bir olaydır. İslam' a karşı köylü kitlelerini bir din savaşına sürüklenme girişimleri de başarılı olmamıştır. Bunun sebebi ise açıktır : Osmanlılar, Ortodoks Kilisesi' ne karşı koruyucu bir politika gütmüşler, Ortodoks Kilisesi' nin bütün imtiyazlarını tanımış, kilise hiyerarşisine devlet içinde yer vermişler, manastırların bağışıklık ve ayrıcalıklarını, Osmanlı öncesi devletlerde nasılsa, o biçimde bırakmışlardır. O kadar ki, 1432 yılına ait Arnavutluk tımar defterinde metropolidlere tımar verilmiş olduğunu görmek, tarihçi için bir sürpriz olmuştur (İnalcık 1954 : 73).

Neticede, köylü kitleleri, Osmanlılar' ın kendi dinlerini ortadan kaldırmak için gelmediğini, aksine Ortodoks Kilisesi' ni koruduğunu görmüşlerdir. Halbuki, Macaristan ve Venedik ile Haçlılar, Balkanlar' da Katolikliği egemen kılmak istemiş, kilise ve manastır vakıflarına el koymuşlardır.

Osmanlı egemenliğinin Balkanlar' da hızla yayılışını ve bir yüzyıl içerisinde Tuna' dan Fırat' a kadar merkezîyetçi-bürokratik bir imparatorluğun kuruluşunu anlamak için bir tarihçinin başka açıklamalara ihtiyacı yoktur. Osmanlılar, imparatorluklarını kurarken, kitleleri çeken bu uzlaşıcı, koruyucu, hoşgörülü siyaseti bilinçle izliyorlardı. İlk Osmanlı kroniklerinde birçok fetihlerin bu yolla, yani " istimaletle " yapıldığı vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti, başlangıcından beri kurumları, kanunları, siyasal, idari ve askeri kadroları olan bir devletti. Zamanla gelişmeler görülmüş, sultanın otoritesi tartışılmaz olmuş, devletin İslami niteliği vurgulanarak, eyaletlerin özerklik ve özelliğine de anlayışla bakan bir sistem ortaya çıkmıştır. Ayrıca, müslüman olan ya da olmayan uyrukların alışkanlıklarını, geleneklerini, yaşam biçimlerini, sosyal

koşullarını koruma, uyarılama, hatta düzeltip iyileştirme olanağı sağlayan *kanunnameler* vardır.

Bu sistemin bir sonucu olarak, eyaletlerde ve özellikle de Hıristiyan eyaletlerde, yerel dillerin, dinlerin ve hatta siyasal ve sosyal kadroların korunduğunu görmekteyiz. Fethedilen yerlerdeki gayr-i müslim ahalinin, asimilasyona tabi tutulmaları düşünülmemiş, ne zorla Türkleştirme, ne de zorla İslamlaştırma olmuştur. Eğer bunun tam tersi olmuş olsaydı, Yunan, Bulgar, Sırp ya da başka dillerin, Hıristiyan mezheplerinin, yerel eşrafın varlıklarını devam ettirebilmelerinin nedenlerini açıklamak mümkün olamazdı (Mantran 1992 :13).

Evliya Çelebi' nin, XVII. asırda Köstence halkının çoğunlukla Bulgarca, Sırpça ve Voynukca konuştuğunu söylemesi, Osmanlılar' ın istimalet politikasına bir delil teşkil eder (Evliya Çelebi 1986 : 325). Ayrıca, Osmanlı hakimiyeti döneminde Atina' da yapılan 300 küçük kilise, Hıristiyanlar' ın gayet iyi muamele gördüklerini ispat etmektedir (Kienitz Tarihsiz : 206). Şunu da unutmamak gerekir ki, İspanya' dan ve Orta Avrupa' dan kovulan Yahudiler, Osmanlı ülkesinde sığınacak bir yer bulabilmişlerdir. Bunların bir kısmı Balkanlar' da Üsküp, Belgrad, Saraybosna, Selanik ve İstanbul gibi şehirlere yerleştirilmişlerdir. XVI. asırdan itibaren de, buralardan diğer kasabalara yayılmaya başlamışlardır (Dedijer 1974 :178).

Osmanlılar sayesinde Bizans, Slav ve Osmanlı siyasi nizamları bir bütün içinde kaynaşmışlardır. Anarşiden bıkan köylü sınıfları, Osmanlı nizamını tercih etti. Fethedilen yerlerdeki idareci zümre çoğunlukla kendi aralarından oluyordu. Görülüyor ki, Osmanlılar, müsamahalı siyasetleri sayesinde geniş bir kitleye sahip olabilmişlerdir (Genç 1993 : 3). Esasen büyük bir imparatorluğu başka türlü kuramaz ve devam ettiremezlerdi.

Osmanlılar' ın müsamahalı siyaseti, yerli ahaliyi Katolik Kilisesi' nin ezici idaresinden kurtarıp, dini vazifelerini serbestçe yerine getirebilecekleri Osmanlı idaresine itmiştir. Bizans' ta, Ortodoksluğa taassupla bağlı halk kitleleri, Osmanlılar' ı Katolik Latinler' e tercih edip; bu umutsuz durumda her hangi bir yardım ümidiyle, Katolikler' le birleşmeye çalışan idareye ve aristokrasiye sırt çevirmişlerdir. Bu durum Sırbistan' da da mevcut olup, Smede Rovo' da halkın çoğu Osmanlı hakimiyetini Macarlar' a tercih etmişlerdir.

Hıristiyanlar' ın, Osmanlı yönetimi altında dini vecibelerini ve mesleklerini, karşılıklı özgürlük ve barış içerisinde rahatlıkla yerine getirebildiklerini görüyoruz (Forbes 1970 : 49). Ancak XVI. asırdan sonra yani, merkezi otoritenin zayıflamaya başladığı andan itibaren Hıristiyan reayanın ekonomik açıdan eskiye nazaran daha zor durumda kaldığını söyleyebiliriz. Fakat, şunu unutmamak gerekir ki, dini vecibelerini ve mesleklerini rahatlıkla yerine getirmeye devam etmişlerdir. Ayrıca, yeni otoriteyi kabul edip müslüman olanlar, toplumdaki önceki pozisyonları ne olursa olsun, en yüksek mevkilere kadar yükselebiliyorlardı.

Balkanlar' da ilk planda Makedonya ve Eflak-Boğdan sınırlarına kadar büyük toprak parçalarını, Türk göçmenleri doldurmuştur. Bu yerleşme sırasında yerli halk baskı altında tutulmamış, göçmenler genellikle ıssız ve harap yerlere yerleştirilmişlerdir. Bu yerleşme sırasında, bazan Hıristiyanlar' ın da yeni kurulan köy veya mahallelerde Türklerle birlikte oturtulması ve Müslümanlar ile Hıristiyanlara, toprakların bazan mülkiyet üzerine verilmesi, yerli halka baskı yapılmadığı hakkındaki görüşümüzü desteklemektedir. Eğer Osmanlı İmparatorluğu' nda, yerli halkı ezmek ve baskı altında tutmak politikası olsaydı, bu örneklerin ve buna benzer daha yüzlerce örneğin olmaması gerekirdi. Ayrıca, bugünkü Balkan milletleri ve devletlerinin, bugün daha farklı bir durumda olmaları gerekirdi (Ercan 1986 : 694).

Rumeli' ye yerleşen Türkler, bir taraftan İslam tesiri altında, öte yandan aralarında yaşadıkları hıristiyanlarla devamlı münasebetleri sebebiyle, müsamahakar olmuşlardı. Onlar yeni yurtlarının medeniyetine pek çabuk intibak etmişlerdi. Hatta çok geçmeden onları müşterek bir harekette hıristiyanlarla birleşmiş görebiliyorduk.

Osmanlılar, Çimpe Kalesini fethettikleri zaman kale halkına zarar vermemiş, bilakis ihsanda bulunmuşlardır. Ayrıca, Ayaslonca adındaki bir diğer kale de fethedilerek, kale halkı yine hoşnut edilmiştir (Aşıkpaşazade 1985:48). Aynı şekilde, Hacı İlbeyi' nin Dimetoka' yı fethetmesinde de, kale halkına zarar verilmeyerek hoşgörülle yaklaşıldığını görmekteyiz (Neşri 1987 :194). Burada üç örnek vererek iktifa etmeye çalıştığımız ve Osmanlılar'ın fetih politikalarının vazgeçilmez unsuru

olan *istimalet* politikası, Balkanlar' da pek çok gayr-i müslim' in müslüman olmasını sağlamıştır.

Osmanlı Sultanlarının, Balkanlar' da *istimalet* politikası izledikleri pek çok eserde vurgulanmaktadır. Dinsel inançlarında su katılmamış bir müslüman olan Sultan I. Murat, İmparatorluk sınırları içerisindeki Hıristiyanlar' a büyük bir hoşgörüyü yaklaşmıştır. Askeri sınıfın üyelerini Osmanlı ordusunda hizmete sokarak, yine kendi prenslerinin komutasında kalmak üzere savaşlarda kullanmıştır. Buna karşılık da, prensler vergiden muaf tutulup, devlet mülkünden toprak sahibi edilmişlerdir (Kinross Tarihsiz : 41).

Aşıkpaşazade, Bayezid' in Rumeli' deki fetihlerini adaletle gerçekleştirdiğini, kendinden önceki beyler halkı zulümle idare ettikleri için, Bayezid Han hangi il' e vardysa halkın onu sevgiyle karşıladığını ifade etmektedir (Aşıkpaşazade 1985 : 67). Aşıkpaşazade' nin burada vermiş olduğu bilgi bize göre biraz abartılı olmakla beraber, en azından Osmanlı idaresi Balkanlar' da hakim olmadan evvel halkın feodal beylerin boyunduruğu altında ezilmesini vurgulaması açısından önemlidir. Bu bağlamda, yerel halkın bir ölçüde Osmanlı hakimiyetini sevgiyle karşıladığı doğrudur.

Sultan II. Murat döneminde Selanik' in fethinden sonra, Osmanlılar' in ibadetleri için camiye çevrilmesi gerekli olan birkaç kiliseden başka bütün kiliseler, Hıristiyanlar' in elinde kaldı. Hıristiyanlar' dan hiçbiri, hayatları karşılığında dinlerini değiştirmeye zorlanmadı. Lamartine *İmparatorluk Yolu* adlı eserinde, Osmanlılar' in, fethettikleri yerlerdeki ahalinin dini inaçlarına dokunmadıklarını, Kur' an ve Türk siyasetinin gayreti desteklerken zulme müsaade etmediğini belirtiyordu.

Yine aynı yazar, Selanik' in mevkiinin sağladığı avantajın kısa zamanda, her biri kendi dinini, geleneklerini, ticaretini, tarımını tatbik eden Rum, Yahudi, Epirli ve Türklere meydana gelen yüz elli bin kişiyi çektiğini ve bunların, Padişahların müsamahalı idaresinde mesut olarak yaşadıklarını ifade etmektedir (Lamartine Tarihsiz : 344-345).

Fatih, İstanbul' un fethinde eline düşen, doğuştan asil, yüksek rütbeli ve zengin şahsiyetleri, fidyelerini ödeyip azat edip himayesine alırken, bu arada

kilisenin yüksek rahipleri ile ilim sahibi papazları da bu himayeden istifade etmişlerdir. Sultan, fetihten beş gün sonra, Kur' an' ın mağluplara tanıdığı vicdan hürriyetini yazılı bir belge ile ortaya koymuştur. Bu belge ile, şehirdeki kiliselerin yarısının müslümanlar için camii' ye çevrildiği ve diğer yarısının da hıristiyanların ibadetlerine bırakıldığı açıklanıyordu.

Kendisini Allah' ın hizmetkarı ve halifelerin varisi olarak gören Fatih Sultan Mehmed, hem manevi ve hem de siyasi bakımdan İslamiyete tam bağımlıydı. Ne var ki, Ortodoks Hıristiyan uygarlığının sağlıklı bir biçimde yaşamasını sağlayarak, Hıristiyanlar' a karşı daima hoşgörülü davranmıştır. Ortodoks Hıristiyan Kilisesi, Osmanlı Devleti' ne bağlı olacak ve vergi ödeyecekti. Ama bunun karşılığında, Ortodoks Cemaati din özgürlüğünü koruyacak, adetlerini ve yaşam biçimlerini devam ettirebileceklerdi (Kinross Tarihsiz :116-120).

Osmanlılar, kendi dinlerine karşı olan başka bir dini ezmek veya hiç olmazsa küçük görmek yerine, şimdi kendi tebaaları olan bu insanların dinine, siyasi maksatlarla da olsa derin bir saygı duyuyor ve İslamiyetce tanınan hakları tanıyorlardı. Patrik elbisesini giyen ve şatafat içinde Tekfur Sarayı' na gelen Patrik Gennadius, rahiplerden meydana gelen bir kortejin ortasında, Sultan' ın elinden Patrik tayin edildiğini gösteren bir ferman almıştır. Fatih, kendisine hitap ederek, hıristiyanlara ve patriklerine karşı kendisinden önce İmparatorlar' ın gösterdiği himayenin aynısını, kendisinin de ona göstereceğinden emin olmasını söylemiştir.

İstanbul' un fethinden sonra, gözü önünde Ayasofya' nın kubbesinin fonunu teşkil eden renkli mozaiklerin sökülmeğe başlandığını gören Fatih Sultan Mehmed, bu duruma müdahale ederek, " durun ! mozaiklerin üzerini alçıyla örtün ki, mü' minler rahatsız olmasın, fakat bu şaheser şeyleri parçalamayın " diye emrederek, bir ölçüde sanata duyduğu saygıyı dile getirmiştir (Lamartine Tarihsiz : 471).

Neşri, Fatih devrinde Osmanlılar İskenderiye ⁽¹⁾ Kalesini kuşattıkları zaman, kalede bulunan gayr-i müslimlerin gazilere kaleyi, söz almak suretiyle teslim ettiklerini belirtir. Yani, mallarına ve canlarına zarar verilmemek şartıyla dileyenler kalede kalmışlar, dileyenler de istedikleri yere gitmişlerdir (Neşri 1987 :837). Yine aynı şekilde, II. Bayezid devrinde Akkermen Kalesi halkı Osmanlı kuşatmasından

⁽¹⁾ Burada adı geçen İskenderiye, Amavutluk sınırlarında yer alan İskenderiyedir.

bunalarak, aman dileyip kaleyi teslim etmişlerdir. Yazıcılar ve eminler, halkın ve malların korunup saptanması için işbaşı yapmışlar ve kalmak isteyenler yerlerinde bırakılmış, gitmek isteyenler ise serbest bırakılarak gönderilmişlerdir (Hoca Sadettin Efendi 1992 : 239) .

Bilinen bir gerçektir ki, İstanbul ve Bosna fatihi II. Mehmed, Türkçe' den başka Hırvatça' yı da anlıyordu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise, bu lisan sarayda epeyce kullanılır hale gelmişti. Muhtemelen bu olay, Hırvat neslinden olan meşhur vezir Sokullu Mehmed Paşa sayesinde gerçekleşmişti. Paşa, ana diline büyük itibar göstermiş ve İsa Bey' den itibaren Mohaç muharebesine kadar bu lisan Bosna' da resmi lisan olarak kalmıştı ki, bütün Bosna Sancak Beyi, voyvodalar, eminler ve bizzat kadılar tercihen bu lisanı kullanmışlar, Arapça ve Türkçe ise bilhassa yalnız şer' i mahkemelerde kullanılır olmuştu (Truhelka 1931 : 57-58).

Osmanlı İmparatorluğu' nun klasik döneminde (1300-1600), Balkanlar' daki Türk ve müslüman olmayan unsurlar, o zamana kadar belki de tarihlerinin en rahat ve toleranslı dönemlerini yaşamışlardı. Balkan toplumlarının bugün din, dil ve kültürlerini aynen sürdürüyor olmalarını başka türlü açıklamak mümkün değildir. Bu huzur ve güven dönemi, Avrupa' nın sosyal ve ekonomik yapısının değişmesiyle birlikte bozulmaya başlamıştır. Özellikle XIX. asırda ortaya çıkan bu huzursuzlukları, sadece Osmanlı Devleti' nin iç yapısından kaynaklandığını söylemek ve ona bağlamak en azından bazı tarihi gerçekleri inkar etmek demektir(Ercan 1990 : 299).

c) Osmanlı Taşra İdaresi

1) Eyalet Teşkilatı :

Osmanlı Devleti' nde taşra idaresi, köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva), ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştı. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesinden ise kazalar meydana gelmişti. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyaletler ortaya çıkmıştı.

Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşları görmekteyiz. Kadılar, şer' i ve hukuki hususlar, kazanın iaşesinin temini, belediye ve adliye işleri, hükümet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedariki gibi

konulardan sorumluydular. Subaşılar ise, kazanın asayişini sağlamakla yükümlüydü; askeri meseleler de alaybeyinin yetkisinde idi.

Kazaların birleşmesiyle oluşan sancaklar, sancakbeyi ismi verilen bir kişi tarafından kanun ve nizamlar çerçevesinde idare edilirdi. Sancakbeyinin sancağın en büyük idarecisi olması dolayısıyla askeri ve idari olarak geniş yetki ve sorumlulukları vardı. Bunlar arasında, bir savaş esnasında sancağında bulunan tımarlı sipahilerle birlikte bağlı bulunduğu beylerbeyinin komutası altında savaşa iştirak etmek, sancakta asayiş ve emniyeti temin etmek, suçluları cezalandırmak, kalpazanlıkla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarına yardımcı olmak ve görevlerinde kolaylık sağlamak gibi vazifeleri sayabiliriz.

Ayrıca, sınır bölgelerinde bulunan sancakbeyleri, yabancı devletlerle olan ilişkilerin anlaşmalara uygun olarak yürütülmesi işi ile de görevli idiler. Gelir olarak ise, idarelerinde bulunan sancakta işlenen vergilerinin hepsini veya yarısını alırlardı. Bazı sancaklarda da çift resmi (toprak vergisi)'nden ve resm-i arusane (evlenme vergisi)'nden pay alırlardı (Halaçoğlu 1991 : 73-74).

Osmanlı idare teşkilatında sancakların birleşmesiyle Eyaletler (Beylerbeyilik) teşekkül etmiştir⁽¹⁾. Eyaletler, beylerbeyiler (mir-i miranlar) tarafından idare edilirdi. XIV. asır boyunca beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin amiri durumundaydı. Bu dönemde beylerbeyiler belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu bir kimse hüviyetindeydi.

Beylerbeyiler, kendi bölgesinde padişahın temsilcisi olarak, beylerbeyi divanında askeri hususlara dair meseleleri halletmek, bölgesinde güvenliği sağlamak, kendi bölgelerindeki sancak beyleriyle tımarlı sipahileri yanına alarak emredilen yerde orduya katılmak, tımar tevcihi ve terakkilerini yürütmek gibi vazifelerle yükümlüydü.

Beylerbeyiler vilayet merkezinde otururlardı. Anadolu beylerbeyiliğinin merkezi Kütahya, Rumeli'ninki ise, Manastır şehri idi. Adli ve hukuki işler vilayet merkezindeki kadı tarafından görülürdü. Vilayetle ilgili işler, kendi başkanlığında toplanan bir divanda görüşülürdü. Hazineye ait işler mal defterdarınca, zeamet

⁽¹⁾ Sancak ve Eyaletlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Kunt (1978).

işleri tımar kethüdası, tımar işleri de tımar defterdarı tarafından yerine getirilirdi (Uzunçarşılı 1988 : 582).

Rumeli tabiri başlangıçtan itibaren coğrafi bir bölge adı olarak kullanıldığı gibi, idari taksimatta da gittikçe büyüyen bir idari birliği ifade etmiştir. XIV. asrın ikinci yarısında, Rumeli' de fetihler başlar başlamaz burası bir beylerbeyilik haline getirilmiş ve bu vazifeye de Lala Şahin Paşa tayin edilmiştir. Bu bölge, fütuhat ne kadar genişlerse genişlesin, XVI. asır ortalarına, hatta Kanuni Sultan Süleyman devri sonlarına kadar, Macaristan' da elde edilen eyaletler olan Budin ve Temeşvar hariç, tek bir beylerbeyilik olarak idare edilmiştir ⁽¹⁾. Bu arada yeni ilhak edilen memleketler idari ve stratejik ehemmiyetlerine göre, birer liva halinde tesis olunmuştur. Tayyip Gökbilgin' in belirttiğine göre, Kanuni Sultan Süleyman devri başlarına ait mücmel defterlerinde, Rumeli Eyaleti' nin otuz tane livası ile sekseniki tane şehir ve kasabası gözükmektedir. Burada, şehir ve kasabaların sayısı çok fazla olduğu için yalnızca livaların isimlerini vermekle yetineceğiz.

XVI. yüzyıl başlarında Rumeli Eyaleti; Liva-i Paşa, Liva-i Semendre, Liva-i Bosna, Liva-i Gelibolu, Liva-i Niğbolu, Liva-i Mora, Liva-i Hersek, Liva-i Ohri, Liva-i İskenderiye, Liva-i Silistre, Liva-i Avlonya, Liva-i Vulçitım, Liva-i Alacahisar, Liva-i Vidin, Liva-i Yanya, Liva-i Tırhala, Liva-i Prizrin, Liva-i Ağrıboz, Liva-i İlbasan, Liva-i Vize, Liva-i Köstendil, Liva-i Izvornik, Liva-i Karlı-ili, Liva-i Çirmen, Liva-i Kızılca, Liva-i Voynuk, Liva-i Çingane, Liva-i Karadağ, Liva-i Kefe ve Liva-i Selanik' ten oluşmaktaydı (Gökbilgin 1956 : 251-253).

XVI. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil alan Osmanlı eyaletleri *salyanesiz* (Yıllıksız) ve *salyaneli* (Yıllıklı) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Salyanesiz eyaletler daha çok olup, Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam, Trablusşam eyaletleri bu gruptandı. Bunların mahsulatı has, zeamet, tımara ayrılmış olup, hazineden ve defterhaneden idare edilmekteydiler. Salyaneli eyaletler ise, Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen ve Kaptanpaşa eyaletlerindeki bazı sancaklar ile Trablusgarb, Tunus ve Cezayir eyaletleri idi. Bunların mahsulatı has, zeamet ve tımara ayrılmayarak doğrudan

⁽¹⁾ 1653 tarihli, Mustafa b. Mustafa tarafından istinsah edilen bir risaleye göre, Balkanlar' daki eyalet sayısının; Eyalet-i Rum-ili, Eyalet-i Bosna, Eyalet-i Kanije, Eyalet-i Budin, Eyalet-i Eğre, Eyalet-i Temeşvar olmak üzere altıya çıktığını görmekteyiz (Şahin1979: 909).

hazine tarafından yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesairenin maaşları ayrıldıktan sonra tahsil edilirdi (Halaçoğlu 1991 : 76-77).

2) İmtiyazlı Hükümetler :

Osmanlı İmparatorluğu idari teşkilatında eyalet teşkilatı dışında kalan, bir bakıma iç işlerinde serbest sayılan, ancak devletin yüksek hakimiyetini kabul etmiş özel statülü hükümetler de bulunmaktaydı. Bunların kralları veya beyleri kendi asilzadeleri arasından Osmanlı Devleti tarafından seçilmekteydi. Bu hükümetler, gördükleri himayeye karşılık belirli miktarda vergi vermekteydiler.

Konumuz açısından bakıldığında, Rumeli' de voyvodaları Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmek üzere iç işlerinde serbest olan, muayyen bir vergi verdikten başka savaşta Osmanlıların yanında yer alan Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla Dubrovnik ve Sakız cumhuriyetleri de bu gibi imtiyazlı hükümetlerdendi. Bu eyaletler, *uc* eyaletleri olarak eski karakterlerini korumuşlardır (İnalçık 1973 :107).

3) Askeri Teşkilat :

Taşradaki askeri teşkilatın temelini tımarlı sipahiler oluşturmaktadırlar. Osmanlı Devleti' nin en önemli askeri kuvveti olan ve imparatorluk haline gelmesinde başlıca rolü oynayan topraklı veya tımarlı süvari teşkilatı, daha önceki Türk-İslam devletlerinde de kurulmuş olup, Osmanlılar bunu daha da geliştirmişler, dirlik sahipleri kendilerine bırakılmış olan toprak mukabili devletin muhafazasını üzerlerine almışlardır.

Tımarlı sipahilerin senelik gelirleri bin ila yirmi bin akça arasında olurdu. Bundan yukarı tımar olmazdı. Tımar sahipleri kendilerine tahsis edilen dirliğin geliri karşılığında askeri vazife görürler ve sefere giderlerdi. Bu hizmeti karşılığı tımarlı sipahinin veya süvarinin reayadan almış olduğu öşür ve resme " dirlik ", sipahinin kendisine de " sahib-i arz " denilirdi.

Devlet, halktan her sene alacağı öşürü bizzat kendisi tahsil etmeyerek, onu askeri hizmet mukabili tımarlı sipahiye tahsis etmişti. Tımarlı sipahi aldığı bu vergi ve öşür karşılığında savaş zamanında tımarının azlığı veya çokluğuna göre,

ya yalnız veya cebelü denilen tam techizatlı bir veya birkaç silahlı ve zırhlı süvari ile savaşa gitmekteydi. Bu miktar tımar topraklarda her üç bin akçe için, zeamet ve has topraklarda ise her beş bin akçe için bir cebelü götürülmesi şeklindeydi. Her cebelünün atı, silahı, yiyecek ve içeceği kendi sipahisine aitti (Uzunçarşılı 1988 : 568).

Bu atlı askerler Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar devletin en önde gelen askeri kuvvetini oluştururken, bilhassa XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, bu ocağın içine de gerek rüşvetle, gerekse kanuna aykırı olarak yabancıların sokulması ocağın bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca, babaları ölen yetimlerin tımarlarının başkalarına verilmesi, hile ile berat tevcih ettirilmesi, boş kalan tımarların asıl sahipleri olan askerlere verilmeyerek, birtakım saray mensubuna verilmesi de etkili olmuştur. Nitekim bu sebepten, yalnız Rumeli' de mükemmel techiz edilmiş kırkbin atlı çıkarıcı tımarlı sipahiler, ancak sekizbin süvari çıkarır hale gelmiştir (Halaçoğlu 1991 : 48-49).

Osmanlı askeri teşkilatında ilk muntazam askerler olarak teşkil edilen yayalar ve müsellemler XV. yüzyıl ortalarına doğru savaştan çekilerek geri hizmetinde kullanılmışlardır. Yayalar önceleri Anadolu' nun tesbit edilen bazı sancaklarından toplanmakta ve piyade olarak kullanılmaktaydı ki, Rumeli' de bunlar yörük olarak adlandırılmışlardır. Yayalar savaş zamanlarında yol açmak, hendek ve siper kazmak, top çekmek, gülle, ağırlık ve zahire nakletmek gibi vazifeler yaparlardı. Barış zamanlarında da ihtiyaca göre kale tamiri, maden ve tersane hizmeti gibi işlerde kullanılırlardı.

Geri hizmet kıt' aları içinde ayrıca Osman Gazi döneminden hemen sonra kurulan ve yol yapımı, kale tamiri, maden işleri gibi hizmetlerde kullanılan cerahorlar, Tatarlar da bulunmakta idi. Bunların onda biri sefere giderdi. XVI. yüzyıl sonlarında bu teşkilatların da kaldırılarak çiftliklerinin zeamet ve tımara verildiğini görüyoruz (Uzunçarşılı 1988 : 570-572).

Bir diğer askeri kuvvet de öncü kuvvetleri olup, bunlar Akıncılar, Deliler, Gönüllüler ve Beşliler ocaklarından oluşmaktaydı. Akıncılar, Osmanlı Devleti' nin hafif süvari kuvveti olup, uc' larda bulunurlardı. Türkler' den teşkil edilmiş olan bu ocak, muhtelif bölgelerde olup, her birinin bir akıncı kumandanı

vardı. Akıncı kumandanlarının en meşhurlarından olan Evranos-oğulları, Arnavutluk ve Dalmaçya taraflarında; Mihal-oğulları, Bosna, Semendire, Sırbistan ve Macaristan' da; Malkoç-oğulları, Silistre taraflarında; Turahan-oğulları ise, Mora bölgesinde bulunmaktaydılar.

Akıncıların başlıca vazifeleri ordunun keşif hizmetini görmek, düşman sınırlarındaki araziye keşfederek yol açmak ve düşmanın gözünü korkutup asil orduya kolaylık sağlamak, ordunun geçeceği yerlerdeki tarım ürünlerini emniyet altına almak, elde edilen esirlerden düşmanın vaziyetini öğrenmek, nehirlerin geçitlerini tayin ile köprü kurmaktı. Akıncılar bu görevleriyle beşinci kol kuvvetinin vazifesini yerine getirmekte, ayrıca düşman memleketlerine yaptıkları akınlarda düşmanın yiyecek ve içeceğini tahrip ve talan ederek düşmanın moral bakımından çökmesini sağlamaktaydı.

Ocak, XVI. yüzyılın sonlarında Eflak beyi Mihal' in isyanında (1595), vezir-i azam Sinan Paşa' nın tedbirsiz hareketi sonucu imha edilircesine zayıata uğramış ve bir daha da kendisini toparlayamamıştır. Bu nedenle, bundan sonra ocağın görevi kısmen Akkerman, Dobruca ve Bucak Tatarlarıyla, Kırım kuvvetleri tarafından yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Deliler de Akıncılar gibi hafif süvari tarzında, hemen aynı silahlara sahip bir teşkilattı. Sınır ve sınıra yakın yerlerde bulunurlardı. Bunlar iri yarı, şecaat ve cesaretleriyle meşhur olup düşmana korkusuzca saldırmaları ve gözlerini budaktan esirgememeleri dolayısıyla deli olarak adlandırılmışlardı. Genellikle Sancakbeyi ve beylerbeyi emrinde olup, çoğu Türkler' den teşekkül etmişti. Ayrıca müslüman Boşnak, Hırvat ve Sırlar' dan da alınırdı. XVI. yüzyılda teşkil edilmiş olan ocağın mevcudu hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, Bosna sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey' in komutası altında onbin kadar Deli kuvveti bulunmakta idi (Halaçoğlu 1991 :50-51).

Serhad-kulu süvarilerinden olan Gönüllüler teşkilatı ise, XV. asırda kurulmuş olup, sınır şehir ve kasabalarını muhafaza etmekle yükümlüydüler. Sağ ve sol olmak üzere iki kısma ayrılmış olan Gönüllüler, sınırlarda bulunan ahaliden teşkil edilirdi.

Aynı şekilde serhad-kulu süvarilerinden olan Beşliler, her beş haneden bir kişi alındığı için bu adı almış olup, yerli ahaliden meydana getirilmiş hafif süvari kuvvetlerindendi. Sınırdaki palangaların ve kaleleri korumakla görevli olan Beşliler, gerektiği zaman akınlarda da bulunurlardı.

Bir diğer askeri kuvvet olan kale kuvvetleri ise, Serhad-kulu atlı sınıfından olan Farisanlar ile yerli olarak topçu, cebeci, lağımçı ve martalos gibi kuvvetler olup, bunlardan başka yerli kulu yaya sınıfından olan azablar da sınırdaki kalelerde muhafazlık etmekteydiler. Azablar XVI. yüzyıla kadar yeniçerilerin önünde bulunup ilk hücumu karşılamaktaydılar. Bundan sonra kale azapları da teşkil ederek kale muhafazasında kullanılmıştır. Azab bekar manasında olup, özellikle Anadolu' dan güçlü kuvvetli gençlerden teşkil edilirdi. İlk zamanlar mevcutları onbeş bin civarında olup, daha sonra sayıları arttırılmıştır. Ayrıca azabların donanma hizmetinde olanları da vardı ki, kalyon devrine kadar Osmanlı donanmasının esasını teşkil etmiştir (Uzunçarşılı 1988 : 574-575).

Yine kale kuvvetlerinden olan Farisanlar ise, atlı sınıfa dahildi. Bunlar önemlerine göre Farisan-ı evvel, Farisan-ı sani ve Farisan-ı salis olarak üç ortaya ayrılmışlardı. Bunlar birinci ve ikinci ağa ismi verilen iki ağaya tabi idiler. Bu ağalar sancak merkezinde otururlar, Farisanlar da sancaktaki kalelerde hizmet ederlerdi (Halaçoğlu 1991 : 52).

Tuna ve Sava nehirleri ötesindeki bölgede, göçebe ve köylü hıristiyan ailelerin bir kısmının *eflak* veya *martolos* yahut *voynuk* adıyla askeri bir teşkilata tabi bulundurulmuş olmaları da dikkati çeken bir husustur. Bu askeri teşkilat sayesinde, memleketin müdafaasıyla bu mühim stratejik bölgede asayişin ve Orta Avrupa' ya seferler yapacak ordulara yardımcı askeri kuvvetlerin temin edildiği tahmin olunabilir (Şentürk 1993 : 107).

4) Toprak İdaresi :

İslam hukukuna göre arazi üç kısma ayrılmıştır. Bunlar, *arazi-i öşriyye*, *arazi-i haraciyye* ve *arazi-i emiriyye* yani *miriyyedir*. Toprağın bu şekilde ayrılması yeri veya ürünleri bakımından olmayıp, sahipleri bakımındandır. Nitekim toprak sahipleri

bu ayırma bağılı olarak üçe ayrılmıştır. Birinciler müslim, ikinciler zimmi, üçüncüler ise tagallubi, yani fetihle ele geçirilerek idare edilen toprakların sahipleridir.

Osmanlı idaresinin, Balkanlar' da yerel halk yararına pek çok faaliyette bulunduğunu görmekteyiz. Ziraat toprakları üzerinde devletin yüksek mülkiyet hakkı tesis edilmiş ve toprak sıkı bir şekilde devlet kontrolü altına alınmıştır. Neticede, devletin toprak ve köylü üzerindeki kontrol hakkını kısıtlayan her türlü senyörlük hakları ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla senyörlerin ve pek çok yerlerde manastırların köylü üzerindeki angarya ve imtiyazları lağv edilmiştir (Genç 1993 : 9-10).

Osmanlı Devleti gelişip fethettikleri topraklar artınca, kendilerinden önceki Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Beylikler gibi toprağı taksim ve idare etmişlerdir. Bu sebeple Anadolu Beyliklerinden aldıkları yerlerde nizamı aynen bırakırlarken, Rumeli' de fethettikleri toprakları devlete bağılı arazi olarak tapulamışlar, sadece kilise, manastır ve dini vakıfları serbest bırakmışlardı. Bunun yanısıra bazı yerleri de sahipleri üzerinde bırakarak mülk topraklar statüsüne koymuşlardır ki, bu tür topraklar *mülk tımar* olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı kanunnamelerinde toprak beş kısım olarak ele alınır. Bunlar, arazi-i memluke, arazi-i mevkufe, arazi-i metruke, arazi-i mevat ve arazi-i emiriyye' dir. Arazi-i memluke grubuna giren toprakların tasarruf hakkı bütünüyle sahiplerine ait idi. Diğer bütün malları ve eşyaları gibi miras bırakabilirler, satabilirler, hibe edebilirler, rehin bırakabilirler veya vakfedebilirlerdi.

Arazi-i mevkufeler ise vakıf arazilerdir. Bu gibi toprakların vergileri dini, ilmi ve sosyal müesseselere tahsis edilmişti. Vakıf reyası, arazisi hangi vakfa bağlanmışsa, öşür ve resmini o vakfın mütevellisine verir ve o da vakıfnamesi gereğince bunu gerekli yerlere sarfederdi.

Arazi-i metrukeler terkedilmiş topraklardır ve miri arazi içinde mütalaa edilmektedir .

Arazi-i mevat grubuna giren topraklar, hiçbir işe yaramayan arazilerdir. Bunlar da miri topraklar içinde telakki olunmaktadırlar.

Arazi-i emiriyye dediğimiz beşinci tür topraklar ise, mülkiyeti devlete ait olan topraklardır. Bunlar vergisinin büyüklüğüne ve hizmete göre çeşitli parçalara ayrılmıştı. Bu gibi topraklar üzerinde yaşayan kişilere ait olmayıp, bunlar bir kiracı durumundaydılar. Toprak fethedildikten sonra ekilmek, boş bırakılmamak şartlarıyla eski sahipleri üzerinde bırakılmış ve yaptıkları ziraat karşılığı ödemekle mükellef tutuldukları vergilerini hazine yerine, o yerin geliri hizmet karşılığı kime bağlanmışsa ona vermişlerdir. Kendileri öldükleri zaman ise, toprakları ekip biçmek şartıyla çocuklarına bırakılmıştır. Genel olarak Rumeli toprakları miri topraklardan sayılmıştır.

Osmanlı idaresi altındaki bölgelerde, yıllık geliri yüzbin ve daha fazla olan topraklara has adı verilirdi. Kelime manası olarak geçim yolu, geçim vasıtası demek olup, padişaha verilenler *havass-ı hümayun* adını taşırdı.

Haslar padişahın başka, hanedana mensup kişilere, sultanlara, vezirlere, beylerbeyilerine, sancakbeyilerine de verilirdi. Padişah ve hanedana mensup kişilere verilen haslar dışındakiler, vazifede buldukları süre içinde kendilerine aitti. Azilleri veya ölümleri halinde bu dirliği kaybederlerdi.

Haslar *voyvoda* denilen kimseler vasıtasıyla idare edilirdi. Has olarak verilen yerin öşür ve diğer resimleri has sahibine ait olup, köylü ziraat yapmazsa toprak elinden alınarak bir başkasına verilirdi. Has sahibi gelirlerinin her beşbin akçesi için, devlete *cebelü* adı verilen silahlı ve zırlı bir asker beslemek zorundaydı (Halaçoğlu 1991 : 82-83).

Yıllık geliri yirmibin akçeden yüzbin akçeye kadar olan dirliklere ise, zeamet denilirdi. Zeametler eyalet merkezlerinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, zeamet kethüdalarına, sancaklardaki alaybeylerine, kale dizdarlarına, kapucu-başlarına, divan katiplerine, defterhane ve hazine-i amire katiplerine verilirdi. Ayrıca tımar sahipleri zam alarak zeamet sahibi olabilirdi. Pek büyük bir suç işlemedikçe zeametleri alınmaz, hayatta buldukları müddetçe tasarruf ederlerdi.

Zaim adı verilen zeamet sahipleri de tıpkı haslarda olduğu gibi ilk beşbin akçesi hariç sonraki her beşbin akçe için bir *cebelü* beslemek mecburiyetindeydiler. Zeametlerin ellibin akçeden yukarı olanlarına *ağır zeamet* adı verilirdi.

Osmanlı İmparatorluğunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlar için muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri yirmi bin akçeye kadar olan askeri dirliklere tımar⁽¹⁾ adı verilirdi.

Bazı kaynaklarda Osmanlı tımar sisteminin, Halifeler devri, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve daha sonra kurulan Anadolu Beyliklerinin *ikta*⁽²⁾ sisteminin bir devamı olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmektedir. Ayrıca, Bizanslılar'ın *pronoia* ismi verilen tımar tarzındaki toprak usulünden alındığı da iddia edilen görüşler arasındadır (Barkan 1993 : 294-295). Bununla beraber, Osmanlı daha başlangıcından beri, Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi, yeni fethedilen yerleri bir kısım asker ve kumandanlara mülk olarak tahsis etmiştir. Bu ise zamanla tımar şekline dönüşmüştür.

Nitekim, tımarla ilgili ilk kayda I. Murad devrinde rastlamaktayız. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Gelibolu' nun fethini müteakip (1376-1377), tımar tevcihleri yapılmıştır. Daha sonraki padişahlardan gerek I. Bayezid, gerekse Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde de tımar tevcihlerinin yapıldığı görülmektedir. Nitekim, 1431 yılında Arnavutluk' ta mevcut 335 adet tımandan yüz kadarı Saruhan' dan, Canik' den, Bolu' dan ve Engürü (Ankara)' den sürülüp getirilmiş Türklere verilmişti. Yine 1454' te Teselya' daki Tırhala sancağında bulunan 182 tımandan 146' sı müslümanlara, 36' sı gayr-i müslimlere verilmişti. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, hıristiyanlara da tımar verildiği görülmektedir.

Doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunu eski feodal topraklarında tımar sahibi olarak bırakmış ve bunun için dinlerini değiştirmeleri koşulunu aramamışlardır. Bu tip örneklere özellikle Bosna-Hersek ve Arnavutluk' ta çok rastlanmaktadır. Arnavutluk ve tüm Balkanlar' daki tımar sisteminin anlaşılması bakımından Halil İnalçık tarafından neşrolunan 1431/32 yılına ait icmal defteri çok önemlidir⁽³⁾. Zira burada, Arnavutluk' taki Türk hakimiyetinin ilk devirleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

(1) Tımar Sistemi ile ilgili bkz. Beldiceanu (1985).

(2) İkta sistemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Turan (1993).

(3) Bu konuda bkz. İnalçık (1954).

Defterde gözükten 335 tımandan 56 tanesinin yerli hıristiyan sipahilere verildiği görülmektedir. Ayrıca, 335 tımar erbabından 175' ini müslüman olmuş Arnavutlar oluşturmaktaydı. Yine defterde, kiliselere ait bağların ve meyve ağaçlarının yine kiliselere ait olarak kaldığını görmekteyiz. Kilise erbabı, bu bağlara ve ağaçlara karşılık sipahiye öşür veya onun karşılığı bir resim verirlerdi. Bu arada, Osmanlılar' ın Ortodoks Kilise teşkilatını, Osmanlı Devleti' nin bir parçası sayarak ona tımarlar tahsis ettiğini de belirtmek gerekir. Kanina Vilayeti' nde Hayo adında yahudi bir tımar sahibinin bulunması ise (İnalçık 1954 : 43), Osmanlılar' ın ayırım yapmadan gerekli gördüğü herkese tımar verdiğini ortayakoymaktadır.

Ayrıca, 1432-1433 yılları arasında Osmanlı Devletine gelmiş olan Fransız seyyahı Betrandon de La Broquiere, II. Murad' ın ordusunda Sırp, Arnavut, Bulgar ve daha pek çok hıristiyan askerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bu hıristiyan sipahiler, müslüman arkadaşlarıyla aynı muameleye tabi bulunuyorlardı ve hıristiyan sipahilere ait tımarların intikalinde din ayrılığı hiçbir fark meydana getirmiyordu. Tımar sistemi, gayr-i müslimlerin arazi hukukuna uygun ve eski sipahiler sınıfının durumu ile tezat teşkil etmediği ve eski hıristiyan sipahiler de tımar kadrosuna alındığı için bu sistem Balkanlar' da kolaylıkla yerleşmiştir (Genç 1993 : 3-5).

Tımarlı sipahiler, toprak üzerinde mülkiyet hakkı olmamalarına rağmen, kendilerine verilen arazilerde sultanın temsilcisi sayılmaktaydılar. Sipahi, orada düzenin sağlanmasından sorumluydu. Ayrıca, tarımı teşvik edip, tarlalardan alınan ürünü arttırmak da onun göreviydi. Ama hepsinden önemlisi, köylülerden kararlaştırılmış miktarda vergiyi de o toplayacaktı. Topladığı paranın belli bir miktarını, kendisinin, ailesinin ve atının bakımı için ayırdıktan sonra, geri kalanını merkezi hükümete göndermek zorundaydı (Palmer 1994 : 6).

Herhangi bir sebeple toprağını terkeden köylü, tımar sahibi tarafından yakalanır ve eski yerine yerleştirilirdi. Bu husus iskan kanununda kesin bir şekilde hükme bağlanmıştır. Sipahi yerini terkeden reayadan on yılı geçirmemiş olanlarını yerleştikleri yerden kaldırarak eski yerlerine iskan ederdi. Buna karşılık arazilerini boş bıraktıkları için kendilerinden *çiftbozan* adı altında bir vergi alırdı.

Tımar sahipleri kendilerine tahsis edilen tımarın gelirine göre savaşa asker götürürlerdi. Hasıllarının ilk üçbin akçesi *kılıç* tabir olunur ve bu miktar kendilerinin ihtiyaçlarına ayrılırdı. Bundan sonraki her üçbin akçe için ise bir cebelü beslerlerdi. Bir savaş esnasında o memleketteki bütün eşkinci, züema ve tımar erbabı bağlı oldukları seraskerin maiyyetine girerek savaşa katılırlardı. Ancak işleri yürütmek ve bölgeyi korumak için onda biri yerlerinde kalırdı.

Ayrıca tımarı korumak için tımar sahipleri tarafından toprağa zabıtlar konulurdu. Bu nedenle tımarcılar da denilen ve muhtemelen yalnız akınlardan elde ettikleri ganimetlerle yaşamakta, düşman memleketlerinden sürdükleri hayvan ve esirleri satarak geçinmekte olan akıncı grupları köylere soyguna gitme imkanına da sahip değillerdi. Zaten pek çok Anadolu' lu bekar tımarcılarının toplanmış oldukları Rumeli' de, eğer Osmanlı tımar teşkilatının mazbut-himaye sistemi olmasaydı, hıristiyan çiftçi ahalinin hali çok perişan olabilirdi (Akdağ 1995 : 299).

Osmanlı İmparatorluğu, tımar sistemi adı altında toprak tasarruf sisteminin gereklerine sadık kalmış, başka bir ifadeyle, sistemi ideal yapısından saptırıcı müdahalelere şu veya bu şekilde mani olmuş ve klasik devrinde adaletli yönetimiyle idare sanatının zirvesine ulaşmıştır. Bu durum ise, 1402' de Timur' un ordularına mağlup olmasıyla düştüğü otorite krizi esnasında gayr-i müslim tebasından hemen hemen hiçbir tehdit edici harekete maruz kalmamasını temin etti ki, bu, gayr-i müslimlerin Osmanlı idaresinden memnun olduğunun kafi delilidir (Rızaj 1990 : 815).

Sonuç itibarıyla, Osmanlı idaresinin mükemmeliyeti, Balkanlar' daki yerli halkın hayat şartlarında oldukça müsbet tesirler meydana getirmiştir. Bu hususta tımar sisteminin rolü büyük olmuştur. Tımar sistemi merkezi otoriteyi kuvvetlendirdiği için, Anadolu' dan Rumeli' ye olan muhaceretleri de kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, bu bölgeye yerleşen müslüman muhacirler, Balkanlar' ın büyük ölçüde İslamlaşmasını sağlamışlardır.

Tımar sistemi, devletin diğer müesseselerinde olduğu gibi XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başlamış ve eski hüviyetini yitirmiştir. Zira tımar dağıtımında uyulması gereken nizam ve kanunların aksine tımar, ehli olan kişilere

verilmeyerek, askerlikle ilgisi olmayan kişilere rüşvet karşılığı verilmiş, bu durum ise teşkilatın bozulmasına yol açmıştır.

5) Hukuk Sistemi :

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bağlı bulunduğu dinin gereklerine göre bir hukuk sistemini kabul etmiştir. Buna bağlı olarak gerek cezai, gerekse vergi konuları ile müslim ve gayr-i müslimlerin tabii buldukları esaslar ve bunların birbirleriyle olan münasebetleri, bu hukuk çerçevesinde konulan hükümlere göre düzenlenmiştir. Şer' i hukuk (İslam Hukuku) denilen bu sistemin, nazari olarak her alanda tatbik edildiği görülmektedir.⁽¹⁾

Ancak bununla birlikte şurası da unutulmamalıdır ki, örfi hükümlerin şer' i hukuka aykırı olmamasına dikkat edilirdi. Bu şekliyle örfi hukuk şer' i hukuk ile birleşmekte ve hatta tek hukuk telakkisi ortaya çıkmaktadır. Şer' i hükümler, Kur'an, hadis, icma ve kıyas gibi İslam ilke ve temellerine dayanırken, örf, hükümdarın iradesine bağlı olarak koyduğu kurallar ve bunun için sadır olan fermanlardır. Diğer bir ifadeyle örf, hükümdarın siyasi-idari konularda bağımsız iradesidir.

Şer' i hukuk, ancak bunu bilen ve ulema denilen kimseler tarafından yorumlanıp, tatbik edilebilirdi. Osmanlılar' da şer' i ve hukuki hükümleri kadılar⁽²⁾ tatbik ederdi. Ceza hukuku, sipahi ve reaya münasebetleri, toprak tasarrufu ve intikali, örfi vergiler, reayaya yüklenen çeşitli hizmetler, gümrük ve bacalar, velhasıl halkı doğrudan ilgilendiren hukuki konularda belli prensipleri ve maddeleriyle bir *Kanun-ı Osmani* ortaya çıkmıştır ve buna aykırı olan kaideler bid' at (şer' e ve örfeye aykırı olan şeyler) sayılmıştır. Padişahlar yeni fethedilen bir toprak üzerinde var olan bu tür bid' atleri " *adaletnameler* " ⁽³⁾ yayınlamak suretiyle kaldırmışlardır.

Osmanlılar bir ülkeyi fethettiği zaman onun eski idari sınıfını, dini teşkilatını ve ordusunu yok etmeyi düşünecekleri yerde onlardan faydalanmayı kendileri için

⁽¹⁾ Osmanlı Devleti' nde Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerine mensup kimseler bulunmakla beraber halkın çoğu Hanefi mezhebine mensuptu. Bu nedenle, istisnalar olmakla beraber, kadılar Hanefi mezhebine göre hüküm vermekteydiler. Bunun yanısıra, bilhassa idare ve teşkilat sahası ile amme müessesesi sahasında, eski Türk devletlerinden gelen bir idarecilik geleneği veya fethedilen memleketlerdeki bazı vergi teşkilat ve usullerinin, milli veya örfi denilebilecek bir hukuk sistemini de ortaya çıkardığı bilinen bir gerçektir.

⁽²⁾ Kadı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ortaylı (1994) ve Mardin (1993).

⁽³⁾ Adaletnameler hakkında bilgi sahibi olmak için bkz. İnalcık (1967).

daha uygun bulmuşlardır. Osmanlı Devleti' nin asli karakteri yerli müesseselerle ve yerli sınıflarla uzlaşmayı kösteklemiyor, aksine teşvik ediyordu.⁽¹⁾ Yani, eski devlete ait olan unsurlar muhafaza edilip, yapılan bir tahrirle Osmanlı nizamına bağlanıyordu. Bunu takip eden yeni nizam, istisnasız herşeye kendi kalıbını verirdi fakat hiçbir zaman eski nizam toptan yok edilmez ve Osmanlı kanun ve nizamları zorla tatbik edilmezdi (Genç 1993 : 3-5).

Osmanlı İmparatorluk rejimi, büyük köylü kitlelerini ilgilendiren Osmanlı öncesi kanunları, örf ve adetleri, vergileri, Osmanlı kanunnameleri içine alarak bu uzlaşıcı politikayı en geniş kapsamıyla uygulamıştır. Böylece, özel hukuku kapsayan İslam hukuku yanında, örfi-sultani kanunlar, bağımsız bir imparatorluk hukuk sistemi olarak merkezîyetçi bürokratik yönetimin temelini oluşturmuştur. Neticede köylü, kendisini çok yakından ilgilendiren vergilemede de, feodal keyfi vergilerin ve angaryaların kalktığını, fakat yüzyıllardır alıştığı temel imparatorluk vergi sisteminin geri geldiğini görüyordu (İnalçık 1993 :18).

d) Osmanlı Yönetim Sisteminde Gayr-i Müslimler

1) Millet Sistemi :

Osmanlıların, egemenlikleri altındaki toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmelerine *millet sistemi* denilmektedir. Osmanlı Devleti' nde *millet sistemi*, esas itibarıyla İslam hukukuna dayanmaktadır. İslam' da millet kavramı, din, mezhep; bir din ve mezhebe bağlı topluluk manalarına gelmektedir.

Osmanlılar' ın hakimiyeti altındaki topraklarda çeşitli din ve mezheplere mensup pek çok insan bulunmaktaydı. Herkes bir dini topluluğa üye olmak suretiyle, Osmanlı yönetimi içindeki statüsünü de belirlemiş oluyordu. Bu örgütlenme, yalnız dini işler bakımından değil, aynı zamanda sosyal ve idari hizmetlerin yürütülmesi yönünden de gerekli görülmekteydi. Böylece din ve mezhep esasına dayalı sosyal ve idari yapı ortaya çıkmış oluyordu. Bu sistemde

⁽¹⁾ Truhelka (1931:57) Ragusa' da bulmuş olduğu bazı vesikalara istinaden, Ragusa ve Bosna' da Osmanlılar' ın katiyen yerli müesseseleri tahrip etmeyip bilakis bu müesseseleri tamamiyle korumak suretiyle o müesseselere hizmet dahi ettiğini belirtmektedir.

ırkların yerini büyük ölçüde dini inanışlar almıştı. Bazen de ırklar, Rum ve Ortodoksluk gibi, dini inanışlarla adeta bütünleşmişlerdi. Osmanlı Devleti'nde millet teşkilatı, idari, dini ve sosyal bir örgüt niteliğinde hizmet yürütmekteydi. Osmanlı egemenliği altında bulunan gayr-i müslim topluluklar, başlıca " Ortodokslar ", " Ermeniler ", " Katolikler ", " Yahudiler " ve " Protestanlar " dan oluşmaktaydı. Ortodokslar yani Rumlar, devlet hiyerarşisinde diğer topluluklardan önde gelmiştir (Eryılmaz 1990 : 51).

Hıristiyanların dini lideri Ortodoks rahip, Yahudilerin ise Rabbi idi. Bu kişiler dini vecibelerini yerine getirerek, topluluklarını devletin önünde temsil etme hakkına sahiptiler. *Millet* diye adlandırılan bu toplulukların her biri kendi mahkemelerine, kendi okullarına, kendi hastahanelerine ve ibadet yerlerine sahiptiler. Bu sistem yerel otonomiye geliştirmiş ve korumuştur. Aynı zamanda gelenek ve görenekler korunarak, geleneksel köy liderleri liderliklerine devam etmişlerdir. Sonuç olarak, bu sistem tek bir Osmanlı toplumunun oluşmasına imkan vermemiş ve her toplum gelenek ve göreneklerini yaşatarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Lopasic 1994 :173).

Osmanlı toprakları içinde yaşayan gayr-i müslimler, dini bağla bir cemaatin üyesi idiler. Her gayr-i müslim cemaat, bağımsız bir dini zümre ya da *millet* olarak kabul edilmişti. Bu cemaatlerin liderleri, padişahla gayr-i müslim tebaa arasında resmi ara mercii rolünü oynamaktaydı. Reayanın toplumdaki durumu ve yönetimdeki statüsü, ancak böyle dini bir cemaatin üyesi olmalarıyla belirleniyordu. Halk, millet liderleri aracılığıyla devlet yönetimiyle ilişki kurmakta; millet liderleri de, cemaat üyelerinin davranışları, vergi ödemesi ve diğer yükümlülükleri açısından padişaha ve memurlarına karşı sorumlu idiler. Böylece padişah, gayr-i müslim tebaasıyla olan ilişkilerini, millet liderleri vasıtasıyla yürütmüş oluyordu.

Başlarında kiliselerinin önderleri bulunan bu *milletlere*, inanç, kültür, dil ve geleneklerini koruma hakkı tanınmıştır. Osmanlılar'ın bu tavrını tolerans olarak kabul edersek, bu tolerans, etnik dillerin devamını, dilden ve dinden kaynaklanan ve yavaşça gelişen, XVIII. asırdan itibaren kendini gösteren bir ön milliyetçilik hareketini sağlamıştır (Castellan 1993 :10).

2) Gayr-i Müslimlerin Statüleri :

Cemaat liderleri gerek dini, adli ve eğitim işlerini ve gerekse hükümetle olan ilişkilerini yürütmek için güçlü bir teşkilat meydana getirmişlerdir. Ortodoksların cemaat işlerini Fener patrikhanesi, Musevilerinkini Hahamhane, Ermeni cemaatinin işlerini de Ermeni patrikhanesi yürütüyordu. Bunlardan başka, Antakya, İskenderiye ve Kudüs' te de müstakil Ortodoks patrikler bulunmakta idi. Bu patrikler müstakil bir niteliğe sahip iseler de, derece bakımından İstanbul Rum patrikliği hepsinden üstündü. Bir mezhep toplantısı yapılacak olsa, Rum patriğinin başkanlığında yapılması gerekirdi. Her millet teşkilatının din adamlarından oluşan bir ruhani meclisi bulunmakta ve bu meclis millet liderlerini seçmekteydi.

Her cemaat kendi mezhebine göre dini ibadet ve ayinlerini tam bir serbestlik içerisinde yapabiliyordu. Devlet, gayr-i müslimlerin ibadetleri konusunda son derece hoşgörülü davranmıştır. Durumu, fermanlarla tayin ve tesbit edilen ibadet yerlerinin, bütünüyle dokunulmazlığı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti, bu ibadet yerlerinin iç teşkilatına ve idaresine kesinlikle karışmamış, ibadet yerlerinin idaresini bütünüyle cemaat teşkilatlarına bırakmıştır.

Osmanlı Devleti, toplum üzerindeki yetkilerini yönetim, maliye ve askerlik konularıyla sınırlandırmıştır. Bunların dışında kalan, eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet, nüfus ve dini işler gibi günümüz devletlerinin temel sosyal fonksiyonlarını, din ve mezhep esasına dayalı millet teşkilatları eliyle yürütülmek üzere reayaya veya bu amaçla kurulmuş vakıflara bırakmıştır. Bu bağlamda, gayr-i müslimlerin kendi aralarındaki nikah akdi, feshi, çeyiz, nafaka, veraset ve vasiyetle ilgili işler kendi mahkemeleri tarafından görülmekte idi. Cemaat mahkemeleri tarafından verilen kararlar, devlet organlanınca aynen uygulanırdı.

Gayr-i müslim cemaatler, okul açabilme ve okullarının programlarını serbestçe tesbit edebilme yetkisine de sahip kılınmışlardır. Devletin bu konuda, gayr-i müslimlere bir müdahalesi söz konusu olmamıştır. Zaten o dönemde, yalnız gayr-i müslim tebaa değil, Türklerin yanında diğer milletler de, okul açmak ve yönetmek konusunda serbest bırakılmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde gayr-i müslimlerin temel hak ve hürriyetleri İslam hukukuna göre düzenlenmiştir. Nitekim seyahat hürriyeti, can ve mal güvenliği, mesken dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti, bazı şartlarla mabed inşası, düşünce, toplantı ve eğitim hürriyeti, kamu hizmetlerinden yararlanma, ticaret hakkı gibi bütün hak ve hürriyetlerden faydalanabilirlerdi. Ancak devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, kadılık ve yüksek devlet memurluklarına getirilemezlerdi. Bu durum Tanzimatla ortadan kalkmış ve bazıları nezaretlere ve sefirliklere tayin edilmeye başlanmıştır (Halaçoğlu 1991:104).

Özetleyecek olursak, Osmanlı Devleti'nde gayr-i müslim milletlere, o dönemde dünyanın hiçbir memleketinde benzeri görülmemiş ölçüde dini, adli, eğitim, kültür ve idari alanda özerklik tanınmış; dillerine, kilise ve havralarına, mektep, mahkeme ve hastanelerine karışılmamıştır. Evlenme, boşanma, düğün ve ölüm gibi medeni hukuku ilgilendiren bütün işler millet teşkilatlarına bırakılmıştır. Ayrıca Osmanlılar, gayr-i müslimleri cizye ödenmesi dışında müslüman tebaadan ayrı tutmayarak; canlarını, mallarını korumayı Allah'ın bir emri ve devletin başlıca ödevi saymışlardır (İnalçık 1993 :16).

3) Cizye :

Osmanlı İmparatorluğu işgal ettiği bir sahayı doğrudan doğruya idare olunan bir Türk eyaleti haline getirince ilkin bu sahayı askeri bakımdan emniyet altına almış, sonra oradan iktisadi faydalar da sağlamaya çalışarak bu maksatla halkı muntazam vergi ödemeye tabi tutmuştur. Türk idaresi, fetihleri takip eden ilk yıllarda, köy ve şehirler aşağı yukarı daha önceki idare zamanında ödedikleri nispette bir vergi yatırdıkça, bununla yetinmiştir. Ancak, idare teşkilatını tamamen kurduktan sonra o sahanın mallarını ve gelir kaynaklarını etraflıca kayda geçirir, bunları mal beyanına tabi tutarak kütükler tanzim eder ve artık kendi hesabına göre kısmen o mahallin eski adetine, kısmen yeni konan Türk usulüne uyarak halka vergi yazardı (Fekete 1947 : 299-300).

Vergi konusu, başlıbaşına bir tez konusu olabilecek kadar geniş olduğundan, burada sadece, bir çeşit vergi olan ve konumuz açısından da önemli olan *Cizye* vergisi üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağız.

Osmanlılar' ın, Balkan topraklarını fethetmeye başladıklarında bu topraklarda yaşayan gayr-i müslim halka zulmetmeyerek, onların *zimmi* ⁽¹⁾ statüsü altında yaşamlarını devam ettirmelerine izin vermesi, Balkanlar' da Osmanlılar adına pozitif gelişmeler sağlamıştır. Çünkü zimmet sistemine göre, galip olan müslüman devlet Osmanlılar, gayr-i müslim tebaayı koruması altına almış ve onlara dinlerini özgürce yaşayabilmelerini, gelenek ve göreneklerini koruyabilmelerini sağlamıştır. Bunun karşılığında ise, *cizye* denilen bir miktar para almıştır (Lopasic 1979 : 49).

Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, köleler, hastalar ve din görevlileri, bu vergiyi ödemekten muaf tutulmuşlardır. Ayrıca devlet hizmetinde padişah beratları ve hükümet emirleriyle bu verginin dışında bırakıldıkları gibi, bazı adamlar ve önemli yerler halkının cizyeleri de toplu bir miktar üzerinden alınır ve bazıları da tamamen affedilirdi.

Fethetmiş oldukları topraklarda muhafazakar bir siyaset izleyen Osmanlılar, kendilerinden önceki döneme ait baş vergilerini aynen kabul ederek bunları cizye adı altında bütünleştirmişlerdir. Nitekim Macaristan' da yeni tebaanın talebi üzerine, fetih öncesi Macar krallarına ödenen kişi başına bir florilik vergi, Osmanlı hakimiyeti döneminde cizye adı altında toplanmıştır (İnalçık 1993a : 45).

Fethedilen topraklar bir Osmanlı eyaleti durumuna getirildiğinde, cizye vermekle mükellef durumda olanların tahriri o bölgenin kadısı tarafından yapılır, hazırlanan defterlere " defter-i cizye-i gebran " adı verilirdi. Asıl defter olarak nitelendirilen bu nüsha iki kopya halinde hazırlanır, biri hazineye gönderilir ve diğeri de beylerbeyilik merkezinde saklanırdı.

Şer' i kaidelere göre şeyhülislam tarafından verilen fetva ile her yıl cizye miktarının belirlenmesi ve ilanı, hükümdarın sorumluluğu altındaydı. Bu arada, cizye mükellefleri " ala ", " evsat " ve " edna " şeklinde üç gruba ayrılmıştı. Bu terimler zengin, orta halli ve fakir gruplar için kullanılmakta olup gruplara dahil olanların ödedikleri cizye miktarları, saf gümüş olarak sırasıyla 48, 24 ve 12 şer' i dirhem, altın olarak 4, 2 ve 1 dinar şeklinde tesbit edilmişti (İnalçık 1993a : 46).

⁽¹⁾ Zimmi statüsü için bkz. Cahen (1993).

Osmanlı Devleti' nin ilk dönemlerinde cizyeden muaf tutulmuş belirli gruplar görülmektedir. Prensip olarak cizye muafiyeti hazinenin bir kaybı olarak değerlendirilmesine rağmen, bazı istisnai durumlarda askeri hizmetler karşılığında muafiyet kabul edilmişti. Nitekim stratejik yerlerdeki kalelerin zımmi halkına, dağlık yerlerde bulunan geçitleri bekleyen ve koruyan derbendci reayaya, yeniçeri olarak devşirilmiş çocukların akrabalarına ve Selanik' te bulunan bāruthaneye güherçile temin eden zimmilere muafiyet tanınmıştı.

Bilhassa XV. yüzyılda Osmanlı ordusunda çarpışan zımmi sipahiler, voynuklar, eflakler gibi hıristiyan askerler tamamen cizyeden muaftılar. Voynukların oğulları ve kardeşleri " bedel-i cizye " adı altında hayli düşük bir vergi ödemekteydiler. Bu gruplar, XVI. yüzyılda askeri statüleri kaldırılınca zımmi reaya olarak cizye mükellefi haline geldilerse de vergi nisbetleri oldukça düşüktü.

Bütün dönemlerde Osmanlı merkezi idaresi bazı özel durumları hesaba katarak zimmilere kısmi cizye muafiyeti tanımayı sürdürmüştü. Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan gibi sınır bölgelerinde bulunanlar cizyelerini en alt seviyeden ödemekteydiler. Savaş zamanlarında harp alanına yakın yerlerde ve askeri yollar civarında bulunan zimmiler de bu miktarın yarısını verirlerdi. Düşman istilası sebebiyle yerlerini terkedenele belirli bir dönem için cizye muafiyeti tanınmıştı. Maden işleyen zimmiler, alt seviyede vergi mükellefi idiler. Mesela, Silistre' de XVI. yüzyıl ortalarında sadece altı akçe cizye ödüyorlardı .

Balkanlar' da özellikle toprağı verimsiz fakir bölgelerde, hıristiyanların cizye vergisinden kurtulmak için toptan islamiyeti kabul ettikleri ileri sürülmüştür. Bununla beraber, Osmanlı hükümeti reayayı korumak için, bir kasaba veya bölge vergisinin toplu bir miktar üzerinden cemaat reisi tarafından kendi aralarında toplanıp hazineye talimi metodunu gittikçe geniş ölçüde uygulamaya başlamıştır. Balkan köylüsünün ödediğı öteki vergiler, müslümanların ödemiş olduğı vergilerle aynıdır. Özellikle savaş zamanı toplanan ve olağanüstü bir vergi olan *avarız* vergisi, her iki grup için de beklenmedik ağır bir vergi idi. Üstelik bu vergi, 1590' dan itibaren her yıl alınır olmuştur.

Diğer tarftan, cizye, çoğı yerde hane başına bir altın veya onun akçe karşılığı olarak alınırken, 1691' den sonra kişi başına alınır hale gelmiştir. Cizye, akçenin

enflasyonunu izleyerek XVII. yüzyıl boyunca iki altına kadar yükselmiştir (İnalçık 1993 :19). Netice itibarıyla, cizyenin hıristiyanlar için ağır bir yük teşkil ettiği iddiası pek muteber gözükmemektedir. Kaldı ki, gayr-i müslimlerin cizye karşılığında askerlik yapmamak gibi bir ayrıcalıkları söz konusudur.

Cizye, 1856 İslahat Fermanı ile kaldırılmıştır. İslahat Fermanı Osmanlı tebaası arasında eşitlik prensibi getirdiği için gayr-i müslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları gerektiği ortaya çıkmıştır. Neticede, bunlardan bedel-i askeri adı altında bir vergi alınmak suretiyle bu hizmetten muafiyetleri kararlaştırılmıştır. Böylece kaldırılan cizye vergisi bu ad altında 1907' ye kadar devam etmiştir.

e) Osmanlılar' da Vakıf Müessesesi

Vakıf müessesesi ⁽¹⁾, asırlarca İslam devletlerinde büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisadi hayat üzerinde büyük etkiler bırakmış olan dini ve hukuki bir müessesedir. Osmanlı Devleti' nin daha kuruluşundan itibaren başlayan ve devletin siyasi ve mali kuvvetinin artmasıyla doğru orantılı olarak gelişen vakıflar, iki kısımda incelenebilir.

Bunlardan birincisi, bizzat kendisinden yararlanan ve *müessesat-ı hayriyye* adı verilen vakıflardır. Bu grup içerisinde camiler, mescitler, medreseler, mektepler, imaretler, kervansaraylar, zaviyeler, hastahaneler, kütüphaneler, sebiller ve mezarlıklar dahil edilmektedir. İkinci tür vakıflar ise, birinci gruba giren vakıfların sürekli ve düzenli bir şekilde işlemlerini temin eden bina, arazi, nakit para v.s. gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır ki, bunlara Osmanlılar' da *asl-ı vakf* adı verilmiştir. Birbirini tamamlayan bu iki tür vakfın, Osmanlılar' da büyük bir gelişme içerisine girdiği görülmektedir.

Bu tür bina ve kuruluşların devamlı işler vaziyette kalabilmesi için düzenli gelirlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple vakıfların umumi masraflarının karşılanabilmesi ve bilhassa çalışanların ücretlerinin ödenebilmesi için, vakfa kurucusu tarafından taşınır ve taşınmaz mallar vakfedilmiştir. Bunlar arasında araziler, bütünüyle bir cemaat ve aşiretten alınan vergiler, mesken olarak kullanılan binalar, dükkanlar veya iktisadi gaye için yapılmış yapılar ile deri, gemi, nakit para

⁽¹⁾ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Yediyıldız (1993 :153-172).

gibi menkuller yer almaktadır. Bunların dışında mülkiyeti devlete ait bulunan miri arazinin vakıf haline getirilmesi usulünün de çok yaygın olduğu görülmektedir. Burada vakfedilen şey, arazinin mülkiyeti değil, ya üzerinde çalışanların devlete ödemek zorunda oldukları vergiler, veya arazinin tasarruf hakkı olmuştur.

Vakıflara ait bu gelir kaynakları genellikle kiralama (icar) sistemiyle işletilmekteydi. Muhtemelen XVI. asırdan itibaren görülmeye başlanan ve Osmanlılar' da yaygın olarak uygulanan *icareteyn* usulü, vakıf emlakın kiralınmasında en çok kullanılan şekildi. Çift kira manasına gelen *icareteyn* başlangıçta, artık işletilemeyecek bir hale düşmüş vakıf emlakleri için tatbik edilmekteydi.

Kiracı mukavelenin yapıldığı sırada, bir defaya mahsus olmak üzere vakfı idare eden mütevelliyeye, genellikle vakıf emlakın gerçek değerinin yarısına yakın bir para ödüyordu. Buna *icare-i muaccele*, yani peşin kira bedeli denilmekteydi. Kiracı ayrıca her yıl mütevelliyeye, değişmeyen bir kira bedeli daha ödemekteydi ki, buna ise *icare-i müeccele*, yani sonradan ödenecek kira denilmekteydi.

Hangi şekilde olursa olsun kiralama olayından faydalanan kiracılar, kiraladıkları emlak üzerinde mutlak mülkiyet hakkına sahip olmamakla beraber, bu emlakden istedikleri gibi faydalanma, onlar üzerindeki haklarını çocuklarına, 1867' den itibaren de diğer varislerine miras olarak bırakma ve mütevellilerin izniyle onları satma imkanına kavuşmuşlardır (Halaçoğlu 1991 : 141).

Türk-İslam kültürünün gelişmesinde çok önemli olan vakıflar, bunun yanısıra hayat şartları bakımından insanlar arasında büyük ölçüde sosyal adaletin sağlanması ve farklılıkların kaldırılması açısından da önemli bir role sahiptir. Ayrıca, bugün belediyelerin görevleri arasında yer alan hizmetlerin pek çoğu, vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunların başında şehirlerin su ihtiyacının karşılanması gelmektedir. Bu amaçla, su bendleri, su kuyuları, çeşme ve sebiller v.s. yaptırıldığını görmekteyiz. Yine, sokakların aydınlatılması, temizlenmesi ve şehirlerin güzelleştirilmesini gaye edinen vakıflar bulunduğu gibi, yol, köprü, konak yerleri tesisleri için de vakıflar kurulmuştur.

Osmanlı Devleti' nin sosyal refah düzeyini en iyi biçimde bize gösteren imaret sistemi, vakıf müesseselerinin en dikkate değer olanıdır. Zira bunlar, çevrelerinde yer alan külliyelele, Türklerin imar hususunda olduğu kadar, ilim, sanat, sosyal yardım ve dini müesseseler yapmaktaki maharetlerini ve üstünlüklerini bütün dünyaya göstermiştir.

Osmanlı hakimiyetinde Balkanlar' da pek çok vakıf kurulmuştur. Mesela, 1540 senelerinde sadece Bulgaristan' da 3339 Türk vakfı bulunduğu ve bunlardan 2356' sının cami ve mescit, 142' sinin medrese, 273' ünün mektep, 174' ünün tekke ve zaviye, 42' sinin imaret, 24' ünün köprü, 16' sının kervansaray, diğelerinin de hamam, türbe, çeşme, sebil, kütüphane gibi hayır eserleri olduğu kayıtlarda yer almaktadır (Halaçoğlu 1991 : 138-139).

Yapılan bu tesislerde vakıf hizmetlerine, mektep ve medrese talebelerine, tekke ve zaviye dervişlerine, fakirlere yolculara v.s. ye, duruma göre üç öğüne kadar yemek verilirdi. Müslüman olsun, gayr-i müslim olsun bütün insanlığa tahsis edilmiş olan hastahanelerde ise, bedeni ve ruhi hastalıkların tedavisi yapılmaktaydı (Yediyıldız 1993 :171). Dolayısıyla vakıflar, sosyal hizmetlerin halka en iyi şekilde götürüldüğü, köy ve kasabaların kurulması ve fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinde ve İslamlaştırılmasında oynadığı rol bakımından vazgeçilmez bir müessesedir.

Bunlardan başka, vakıfların, insanların bir araya gelmelerinde etkili rol oynadığı söylenebilir. Mesela, Bosna' da halkın bir araya gelmesinde devletten başka vakıfların da payı olmuştur. Halkın belli bir yerde daha çabuk yerleşebilmesi amacıyla, halkın yerine zengin vakıfların bazı vergileri ödediklerine dair bilgiler tahrir defterlerinde oldukça kabarık sayıda bulunmaktadır.

Şöyle ki, Mostar şehrinin büyük vakıflarından biri olan Çeyvan Çehaya (Kahya), 1554 yılından kalma kendi vakıfnamesiyle Avarız defterlerinden, Mostar' a ait avarız miktarının kadı önünde tesbit edilerek, vakıf mütevellisinin her mahalle muhtarına, mahallelere düşen avarızı ödemelerini tayin etmiştir (Handzic 1988 : 898-899).

Buna benzer bilgileri, yani vakıfların, daha çabuk ihyası maksadıyla yerleşen halkın yerine bazı vergileri üstlendiklerini, diğeler yerlerde de buluyoruz.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinin çeşitli yerlerinde Balkanlar' da bulunan pek çok vakıftan söz eder ki, bunlardan bazılarını burada aktarmaya çalışacağız. II. Bayezid' in, Yıldırım Bayezid' dan sonra ikinci defa Dobruca dolaylarını fethetmesinin ardından, Babadağı şehrini onardığını ve bütün hayıryerlerini Sarı Saltık tekke ve türbesine vakfettiğini görüyoruz.

Ayrıca, Zağra Yenicesi' nden bir saat uzaklıkta, Filibe yolu üzerindeki Adatepe denilen yerde, Kademli Baba Sultan Türbesi diye bir türbe vardır. Bu zat, Hoca Ahmed Yesevi izni ile Anadolu' ya gelmiş ve oradan da Rumeli' ye geçerek burada pek çok talebe yetiştirmiştir. Çelebi Mehmed, bu zatın vefat ettiğini duyunca bir tekke, bir imaret, kiler, mescit ve meydan yaptırıp, buralara yedi tane köy vakfetmiştir. Yine Evliya Çelebi, Yenice' nin batısındaki Bulgar ve müslüman köyü olan Hızırbey köyü ile Büyükçekmece nahiyesinin vakıf olduklarını belirtirken, Burgaz' ın da Sokullu Mehmed Paşa vakfı olduğunu vurgulamaktadır (Evliya Çelebi 1986 : 228,234,285,293).

İKİNCİ BÖLÜM

BALKANLAR' DA İSLAMLAŞMA

A) İSKAN POLİTİKASI

Osmanlılar, Balkanlar' a daha önceki Türk kavimlerinden farklı bir misyonla gitmişlerdir. Güçlü yönetim sistemleri, halka karşı adalet ve iyilikle davranmaları iktidarlarını uzun ömürlü yapmıştır. Tarihçiler, Osmanlılar' ın Balkanlar' ı kısa süre içerisinde denetimleri altına almalarında ve beşyüz yıla yakın bir süre ellerinde tutabilmelerinde, uygulanan *iskan* ⁽¹⁾ politikasının etkili olduğu üzerinde birleşmektedirler.

Balkanlar' da Türkleşme ve İslamlaşmanın en önemli nedenlerinden biri, iskan politikasının bir parçası olarak uygulanan *sürgün*' lerdir. Bu sürgünler bizzat devlet tarafından planlı bir şekilde yapılmıştır. Sürgünler, ya yeni fethedilen yerlerde boş ve ıssız bölgeleri "şenlendirmek" için veya bir kişiyi yahut aile, aşiret, köy gibi bir toplumu cezalandırmak, yani o bölgede asayiş sağlaması için yapıldı.

Sürgün toplanacak bölgeler gelişigüzel seçilmemiş, aksine üzerinde titizlikle durulmuştur. Sözcüleri, toprağı taşlık olan bölgelerde toprak sıkıntısı çekenler, kira ile toprak işleyenler, başka yerlerden gelip yerleşenler, araları bozuk olup da bir türlü düzelmeyen kimselerin özellikle sürgün gönderilmesi öngörülmüştür (Ercan 1986 :695-696).

Osmanlı Türklerinin Rumeli topraklarına ayak basmalarıyla beraber kuvvetli bir iskan, ihtiyari veya mecburi bir muhaceret hareketinin başladığı bilinmektedir. Bu yönüyle Osmanlı fetihlerinin geçici bir macera veya çapul hareketi değil kesin bir yerleşme ve bu toprakları yurd tutma gayesini hedeflediği aşikardır. Dolayısıyla, Balkanlar' ın fethi sırasında, buradaki bazı muayyen bölgeler kesif bir göç ve iskan hareketine sahne olmuş, kurulan veya geliştirilen iskan birimleri ile boşalmış olan topraklar şenlenmiş ve işlenmeye başlanmıştır.

⁽¹⁾ Rumeli' de iskan politikası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şentürk (1993).

Bu şekilde oluşan alanların daha sonraki dönemlerde görülen kesif Türk-İslam bünyesi, ihtidadan ziyade, mütemadi göçler sonucu oluşmuş; yerli halkın Türkleşmesi ve İslamlaşması, nispeten kitleler halinde görüldüğü Bosna bölgesi hariç, diğer yerlerde büyük boyutlara ulaşmamıştır (Emecen 1990 : 543).

Balkanlar' da Osmanlı fetihleri başlar başlamaz, Anadolu' dan bazı insanların sistemli olarak bu bölgede iskan edildiklerini görüyoruz. Bunlar arasında Yürükler, Tatarlar, Anadolu' daki bazı nüfuz sahibi beyler ve kendi rızasıyla gönüllü olarak gidenler en göze çarpanlarıdır.

Osmanlı Devleti' nin Rumeli' deki iskan politikası, Yürüklerin yeni fethedilen topraklarda iskan edilmeleriyle başlamıştır. Yürüklerin Rumeli' ye geçişleri, Osmanlılar' ın yarımada ayak basmalarıyla beraber gerçekleşmiştir. Doğudan devamlı olarak gelerek, batıya doğru yayılmak ihtiyaç ve zaruretinde kalan Osmanlı Devleti' nin batı sınırlarında yeni yurtlar tesis etmek isteyen muhtelif nomad Oğuz kabilelerini daha XIV. asır ortalarında Rumeli' ye geçirdiği muhakkaktır.

Nitekim Aşıkpaşazade " Yürük " adını zikretmemekle beraber, 1356 yılında Karesi Vilayetine gelen " Göçer Evler " in Rumeli' ye geçirildiğini, bunların bir müddet Gelibolu civarında sakin olduklarını kaydederek, daha sonra Hayrabolu' ya giderek " yurt tutup gaza ile meşgul " olduklarını ilave etmektedir. Diğer taraftan, yürüklerin iskan edilmeleri ile ilgili ilk kayıt, I. Murad dönemine aittir. Buna göre, Saruhan' da bulunan " Göçer Evler ", 1385 yılında Serez taraflarından akledilmişlerdir (Aşıkpaşazade 1985 : 48-49,61).

Yıldırım Bayezid devrine ait ilk iskan hareketi ise, Saruhan İli' nin Menemen ovasında kışlayan " Göçer Evler " in, tuz yasağına uymamaları nedeniyle Filibe ovasına sürülmeleri ile gerçekleşmiştir (Neşri 1987 : 339).

Bazı tarihi kaynaklara göre, daha evvel yapılmış olan nakil ve iskanlardan ayrı olarak, bilhassa Ankara muharebesinden sonra Timur' un Anadolu' yu istilası sırasında, Anadolu'dan büyük bir kısım halkın Rumeli' ye geçerek yerleşmesi, bu bölgenin İslamlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Diğer bir ifade ile, Rumeli' de aslen Anadolu' lu olan kalabalık bir Türk topluluğunun yerleşmiş olması, bilhassa bu Timur istilasının önü sıra vukubulan büyük muhaceretle açıklanabilir.

Bu suretle varlığı ilk Osmanlı tarihçileri tarafından da müşahade ve tesbit edilmiş olan büyük bir muhacir akınının sebebi ve zamanı ne olursa olsun, aynı tarihçilerin vardığı kanaata bugün biz de iştirak edebiliriz. Bu kanaat, Rumeli' nin müslüman halkının pek çoğunun aslının Anadolu' dan gelmiş olduğudur.

Aşıkpaşazade, Lütfi Paşa ve Oruç Bey' in eserlerinden Yürüklerin iskanında iki gayenin takip edildiği anlaşılmaktadır : Birinci olarak, buldukları yerlerde huzursuzluk çıkararak Yürük gruplarının, Rumeli' de iskan edilerek problem olmaktan çıkarılması gayesi güdülmüyordu. İkinci olarak ise, yeni zaptedilen yerlerdeki yabancı unsurlar arasında, devletin güvенеbileceği bir kuvvet olması hedefleniyordu (Gökbilgin 1957 :14).

Uzun zaman devam eden savaşlar ve karışıklıklar neticesinde ahali azalan Rumeli' yi Türk kolonileriyle iskan etmek ve Türkleştirmek yolunda alınacak teşebbüslerin başında, Kuzey Türkleri' nin ve bir kısım Tatarlar' ın celbi geliyordu. Buna sebep ise, Anadolu' dan mütemadiyen büyük miktarda Türk unsuru getirmenin güç ve uzun bir iş olması idi. Gerçi devlet, Anadolu' nun muhtelif mahallerinden yürük, Türkmen aşiret ve kabilelerini bu kıtaya naklederek Dobruca ve Selanik taraflarında iskanı yolunda cezri tedbirler alıyor ve bunları tatbik ediyordu, fakat buradaki acil ihtiyaçları karşılamak hususunda bu tedbirler yetersiz kalıyordu. Bu nedenle, artık imparatorluğa yakın bulunan ve kısmen de ilhak edilen diğer Türk memleketlerinden Tatarlar' ın getirilmesi ve buralarda Türk hakimiyetinin istinat edebileceği emin esasların, sağlam temellerin atılması icab ediyordu. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu Kırım' dan pek çok Tatar getirerek bunları Dobruca ve Bulgaristan' da iskan etmiştir (Gökbilgin 1957 : 17).

Ayrıca Neşri, Çelebi Mehmed' in Samsun' u alıp Bursa' ya dönerken İskilip' te Tatar ⁽¹⁾ Beylerinin düğün yapıp, birbirlerine gidip gelmelerine karşılık, kendisiyle sefere çıkmamalarına kızarak bunların hepsini Filibe ve Konaş Hisarı ⁽²⁾ civarına sürdüğünden bahsetmektedir (Neşri 1987:542).

⁽¹⁾ Timur Anadolu' yu istila ettiği zaman beraberindeki Kara Tatarlardan, Anadolu' da kalıp geri dönmeyenler olmuştur. İskilip' teki Tatarlar bu gruptandır .

⁽²⁾ Konaş Hisarı' nın diğer adı Pazarcık' tır.

Halil İnalçık' ın neşretmiş olduğu 1431 tarihine ait *Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* adlı eserde, Çelebi Mehmed zamanında Anadolu' dan Arnavutluk' a sürülen tımar sahibi pek çok Tatar' dan bahsedilmektedir. Bunlar arasında, Pavlo Kurtik Eyaleti' ndeki Ali, Balaban ve İbrahim adlı kişiler ile, Kondo adındaki kadının tımarlarının, Çelebi Mehmed zamanında Tatarların tasarrufunda bulunduğundan bahsedilmektedir (İnalçık 1954 : 90-92).

Tarihi kayıtlar, XV. asır ikinci yarısında Gedik Ahmed Paşa' nın Sinop ve Kastamonu' yu zaptetmesinden sonra, İsfendiyar oğlu İsmail Bey' in cemaatiyle beraber Filibe mintikasına yerleştirildiğinden bahsederler. Bunun nedeni ise, İsmail Beyi zararsız hale sokma düşüncesidir. Keza, Dulkadiroğullarından Budak Bey, Şam' daki mahbusiyetinden bir suretle kaçmaya muvaffak olduktan sonra, Osmanlılar' a iltica etmiş ve kendisine Vize sancağı verilmiştir ⁽¹⁾

Bu gibi olaylar, kabile reisleri veya toprak sahibi olarak Anadolu' da mühim bir siyasi ve içtimai mevki sahibi beylerin, türlü sebeplerle Rumeli' ye sürülmesi usulünün Osmanlı İmparatorluğu' nun teşekkülü devrinde, merkezi devlet otoritesinin kuvvetlendirilmesi hususunda sistemli bir şekilde kullanılmış bir idarecilik geleneği olduğunu göstermektedir. Bu suretle eski beylerin Anadolu' daki köklerinden koparılarak, Balkanlar' daki hudut boylarına Osmanlılar hizmetinde önemli vazifelere tayin edilmiş olmaları bu beylerin kısa bir zamanda tasfiyesini ve dolayısıyla siyasi birliğin kolaylıkla tesisini mümkün kılmıştır(Gökbilgin 1957 :16).

Bu sayede tehciye tabi tutulmuş olan beylere Rumeli' de dirlik ve vazife vermek suretiyle Balkan memleketlerinde askeri ve idari kadroları emniyetli unsurlarla takviye etmek mümkün olduğu gibi, onları Anadolu' da zararlı siyasi faaliyetlere girişmeye müsait kabile muhitlerinden ve aile yurtlarından koparıp, yabancı bir bölgede düşman karşısına koymakla Osmanlılara daha bağımlı bir vaziyete sokmak imkanı da bulunmuş oluyordu.

Arşiv belgelerine göre, Arnavutluk gibi çok dağlık bir memlekette, cengaverliği ile tanınan bir halk üzerinde imparatorluk nizam ve otoritesinin tesisi ve hudutların muhafazası gibi çok çetin vazifelerle kendilerine tımar verilmiş olan sipahilerden

⁽¹⁾ Aşıkpaşazade' de bu konuyla ilgili muhtelif sayfalarda pek çok örnekler vardır. Daha fazla bilgi için bkz. Aşıkpaşazade (1913 :160, 173, 208).

mühim bir kısmı ⁽¹⁾ Anadolu' nun muhtelif bölgelerinden sürülüp getirilmiş olan eski beylerdir. Asıl dikkate değer olanı, bu tımar sahibi beyler Yıldırım Bayezid' in Ankara muharebesindeki mağlubiyet ve esaretinden sonra meydana gelen Fetret Devri' nde fırsattan faydalanarak eski hakimiyet sahalarını tesis ve hatta genişletmek için harekete geçmiş olan Anadolu beyleridir ki, bunlar da Çelebi Mehmed tarafından sürgüne tabi tutulmuşlardır (Barkan 1942:215).

Ayrıca, Ankara Savaşından sonra herşeylerini kaybetmek ve perişan olmaktan korkan bilhassa zengin insanların da, kitle halinde Gelibolu' dan Rumeli' ye geçerek, kendilerini bu şekilde güvence altına alma yoluna gittiklerini görüyoruz (Akdağ 1995 : 387).

Selçuki neslinden olan ve Canik' de derebeyi gibi hüküm süren Alparslan-oğlu, II. Murad' in Rum Beylerbeyi olarak Amasya' ya tayin ettiği Yörgüç Paşa' nın kendisini bertaraf edeceğini anlayınca teslim olmuştur. Neticede kendisine Rumeli' de yeterli tımar verilerek, ailesi efradı ile beraber Rumeli' ye sürgün edilmiştir (Hoca Sadeddin Efendi 1974 : 163-164).

Rumeli' deki fetihler esnasında, Anadolu şehir ve kasabalarından muhtelif meslek ve zanaat şubelerine mensup insanlar giderek, yeni alınan şehirlere ve kasabalara yerleşerek, buraların kısa zaman içerisinde Türkleşmesine ve İslamlaşmasına yardım etmişlerdir. Sultanlar başta olmak üzere, devlet adamlarının ve zenginlerin kurmak alışkanlığında oldukları pek çok hayır müesseseleri ve bunlara bağladıkları geniş vakıflar, yeni fethedilen şehirlere olan yerleşmeleri kolaylaştıran etkenlerin başında gelmekteydi.

Ayrıca, bu gibi şehirlerin çoğunluğunun Osmanlı ordularının uğrak noktalarında bulunması ve aynı zamanda nüfus artmasından dolayı da canlı birer ticaret merkezi haline geçmeleri dolayısıyla buralarda iş hayatı genişlemekte, netice olarak, Anadolu' nun eski ticaret ve sanayi merkezlerinden birçok insanların gelip yerleşmelerine imkan hazırlamaktaydılar.

Anadolu' nun yerleşik çiftçi halkından, yeni fetholunan yerlere kitle halinde ve ailece göçler gittiği hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Fakat, devletin topraksız

⁽¹⁾ Saruhan' dan Amavutluk' a sürülüp gelmiş pek çok tımarlı sipahi vardır.

çiftçi aileler arasından kendi kararlaştırdığı miktarda birçok insanı zaptolunan yerlere yolladığını kabul etmek gerekir ki, bunu mecburi bir göç saymak icabeder.

Ayrıca, insanların ceza olarak da yeni topraklara göçe mecbur edildiklerine rastlanmaktadır. Mesela, çevresi ile daimi surette bir geçimsizlikte bulunan, eşkiyalık ve soygunculuğu meslek edinenleri ailece sürmek adet haline gelmişti. Bundan başka, bazı muafiyetler mukabilinde maden işlemek, köprü tamiri veya bazı yerlerin muhafazası gibi vazifeleri üzerlerine aldıkları halde bunları yapmayan veya ihmal eden bütün bir köy halkının da toptan Rumeli' ye sürüldükleri oluyordu (Akdağ 1995 : 386-387).

Rumeli' nin Türkler tarafından iskanı işinde bu gibi sürgün usulleriyle yapılmış olan mecburi tehcir ve iskanlar yanında, bol, ucuz ve bereketli bir toprak bulmak için kendiliğinden göç edenler, askerlik vesair vazifelerle gidip te hudut boylarında yerleşip kalan, dağ başlarında yer bulanlar ve toprağı açıp işleyen dervişler ve kurmuş oldukları tekke ve zaviyeler de önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, bu konuyu ayrı bir başlık altında ele alacağımız için burada bu konuya değinmeden geçeceğiz.

Gönüllü olarak Balkanlar' a gidip yerleşen muhacirlerlere örnek olarak, Ankara ve Saruhan' dan kendi rızalarıyla giden Seydi ve Gazi adındaki kişilerle; Kocaeli' nden gidip tımar sahibi olan Musa ve Yusuf adındaki şahısları gösterebiliriz (İnalçık 1954 : 47,107,111).

Sonuç olarak, mecburi veya ihtiyari muhaceretlerin sebepleri ve neticede aldığı şekiller ne olursa olsun, fetihleri müteakip kısa bir zamanda Anadolu' dan Balkanlar' a doğru büyük bir nüfus akını meydana gelmiş ve bu akın, Rumeli' nin muayyen bölgelerinde, kasaba ve köylerde hakim bir Türk ve müslüman ekseriyeti temin ederek, oraları harici şekil ve hayat tarzı bakımından olduğu kadar ruh ve kültür bakımından da tam bir Türk ve İslam memleketi haline sokmuştur (Barkan 1953-54 :230).

B) DERVİŞLER, TARİKATLAR VE ZAVİYELER

Misyonlarından dolayı " Gazi-savaşçı veliler " diye adlandırabileceğimiz bir grup veli vardır ki, bunlar Rumeli' deki Osmanlı fetihlerinde ve bu diyarın islamlaşmasında çok önemli rol oynamışlardır. Bu veliler arasında Sarı Saltık, Seyyid Ali Sultan, Otman Baba, Akyazılı Sultan, Burhan Baba ve Derviş Kuzguncuk gibilerini sayabiliriz.

Rumeli topraklarının Osmanlı hakimiyetine geçtiği devirlerde, buralarda tekke ve zaviyeler açıp faaliyet gösteren dervişler, çoğunlukla heterodoks bir İslamiyet anlayışı telkin etmişlerdir. Anadolu' da olduğu gibi Rumeli' de de dervişlerin pek çoğu İslamiyet propagandası yapan misyonerler hüviyetinde idiler. Bunlar kendi fethettikleri ya da daha önce fethedilen topraklarda gayr-i müslim ahali arasında tekkeler kurarak İslam dinini yaymaya çalışmışlardır.

Osmanlı fetihlerinin akabinde Rumeli' ye yerleşen şeyh ve dervişler, Anadolu' da olduğu gibi, kökü hıristiyanlık, hatta hıristiyanlık öncesi devirlere kadar çıkan mahalli aziz (saint) kültleriyle karşılaşmışlardır. Bu kültürler, menkabeler aracılığıyla rahatça islamleştiriliyor ve eski kültürlerini bir Türk velisi adına islamileşmiş olarak sürdürebilen hıristiyan halk müslümanlığa rahatça ısınabiliyordu. Buna örnek olarak, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Dobruca bölgesinde bir Türkmen kolonisinin iskanını sağlayan Türkmen babası Sarı Saltık' ı verebiliriz. Sarı Saltık, Dobruca da eskiden mevcut olan Saint Nicolas kültürüyle özdeşleştirilmiş ve bu sayede yerli halkın İslam dinini kabul etmesi kolaylaştırılmaya çalışılmıştır (Ocak 1992 :17-21).

Burada unutulmaması gereken bir nokta da şudur ki, bu bölgelerde, kökü hıristiyanlık öncesine ve hıristiyanlık devirlerine kadar giden bir takım mahalli ve dini inançlar, islami bir kılığa sokulmak suretiyle, bazı hurafelerin oluşmasına neden olmuştur (Ocak-Faruki 1993 :476).

Heterodoks şeyh ve dervişler, XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla ve hatta daha da ileri tarihlere kadar giden uzun bir zaman içerisinde, Anadolu ve Rumeli' de gitmiş oldukları yerlerde birçok ihtidaya sebep olmuşlardır denilebilir. Bu ihtidaların ise, en çok gayr-i müslim köylerinde vuku bulduğu ortaya çıkmaktadır. Büyük bir ihtimalle

bu insanlar, Ortodoks hıristiyan kilisesinin takip ve baskılarına maruz kalan heterodoks mezhep ve tarikat mensubu papaz ve rahipler olmalıdır.

Öyle anlaşılıyor ki, heterodoks tasavvuf akımlarına bağlı şeyhler ve dervişler ile, yine heterodoks kesime mensup köylü hıristiyan ahali, papaz ve rahipler arasında, her iki dinin ortodoks kesimleri arasındakinden çok daha kolay ve uzlaştırıcı bir yakınlaşma olabilmekte, bu da sonuç olarak ihtidaları kolaylaştırmaktadır (Ocak 1981 : 41-42).

Balkanlar' ın kuzeydoğusunda bulunan pek çok köyün, bölgede yoğun faaliyette buldukları anlaşılan Türk dervişleri tarafından kuruldukları aşıkardır ". Dede, Baba, Şeyh, Derviş, Abdal, Halife " gibi lakablar taşıyan şahısların isimleriyle anılan köyler, bu gibi iskan birimlerine işaret etmektedir. Bunların daha Osmanlı fethinden önce bu bölgede faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.

Varna bölgesinde Sarı Saltık Baba ve Akyazılı Baba Zaviyeleri, çevresi kalabalık birer iskan birimi idiler ve buradaki dervişler geniş ölçüde ziraatle uğraşıyorlardı. Öte yandan bölgede, Hasan Dede, Burhan Baba, Derviş Kuzguncuk, Mustafa Halife adlı köyler, birer zaviyenin bulunduğu, zaviye kurucusu olan şeyhlerinden isimlerini alan iskan merkezleri durumundaydı. Buradaki dervişler de ziraatle meşgul oluyor, gelip-geçenlere hizmette bulunuyorlardı (Emecen 1990 : 548).

Rumeli' nin Türkler tarafından iskanında, dervişlerin de önemli rol oynadığı muhakkaktır. Rumeli' de gazalara katılan dervişler, gerektiğinde orduların cihad ruhunu hızlandırır; dağ başlarında, tehlikeli yamaçlarda, boğazlarda, uc' larda, serhadlerde, zaviyeler ve tekkeler kurarlardı. Buralarda dini faaliyetlerine devam eden dervişler, gayr-i müslimlerin İslamiyeti tanımalarına ve zaman zaman ihtida etmelerine vesile olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu isabetli bir idarecilik görüşü ile bu zaviye şeyhlerine bazı muafiyetler tanıyarak ve toprak vererek himaye etmekle beraber, titiz bir kontrole tabi tutmaktan da geri kalmamıştır. Böylece yeni açılan toprakların en boş, en sarp ve tehlikeli noktalarında kendilerine yurdruk ve ocaklık verilen bu dervişler, kısa zamanda harap yerleri mamur hale getirmişlerdir. Öyle ki, devlet onlara toprak

veriyor, onlar da bu kuş uçmaz, ıssız ve asayişsiz yerleri şenlendirerek bu ikramı kat kat ödüyorlardı. Bu insanlar, kısa zamanda yurdunu ve ocağını elma, armut, gül bahçeleri, zeytin, üzüm ve nar bağları haline getirerek ve tarla belleyip ekin ekerek ziraati ibadet haline getiriyorlardı (Ayverdi 1993 :211).

Hele kervan yolları üzerinde kurdukları hanlar, yaptırdıkları camiler, mescitler, hamamlar, değirmenler ve köprüler, imar ve amme hizmeti müesseseleri, şenlendirdikleri memleket köşelerine hediye ettikleri en göze çarpan hatıralardı.

Varna, Niğbolu, Çirmen v.s. gibi pek çok Balkan şehirlerinde gördüğümüz tekke ve zaviyeler, şeyhler tarafından yapılmış ve etrafındaki araziler ekilerek gelirleri bu zaviyelere aktarılmıştır. Bu şekilde gelip geçenlerin doyurulduğu bu zaviyelerin şeyhleri, ekmiş oldukları topraklar için vergi vermemiş ve bu vergiler zaviyelere vakfedilmişlerdir. Bir içtimai yardım müessesesi olduğu kadar bir imar ve iskan vasıtası da olan bu zaviyeler, emniyetin temini ve dini propaganda bakımından da birinci derecede önemli tesisler olmuşlardır (Barkan 1942 : 304).

Zaviyeler, dini-tasavvufi fikirlerin yayılması ve yaşanması amacıyla kurulmuş olan müesseselerdir. Bu nedenle asıl görevleri, İslam dinini ve onun tasavvufunu yaymak olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında, yolcuların misafir edildikleri bir dini ve içtimai kuruluş oldukları da unutulmamalıdır.

Zaviyelerin en önemli hizmetlerinden birisini, Anadolu ve Rumeli' nin İslamlaştırılması sırasında görmekteyiz. Yeni fethedilen yerlerde müsamahakar davranışları sebebiyle dervişler, pek çok gayr-i müslimi cezbederek, müslümanlığın kolayca yayılmasını sağlamışlardır. Gayr-i müslimleri cezbeden ve İslam' ı kabul etmelerini sağlayan nedenler arasında, coşku dolu dini ayinleri ve din farkı gözetilmeden hastalara ve yoksullara yapılan yardımları gösterebiliriz (Ocak 1978: 261-267).

Orta Asya Türk inanç ve geleneklerine en fazla bağlı olduğu anlaşılan Bektaşî tarikatının Bilhassa Rumeli' nin Türkleşmesinde ve buna bağlı olarak İslamlaşmasında gösterdiği büyük faaliyet, bugün artık büyük bir kısmının hiç bir izi kalmamakla beraber, hiç değilse kaynaklardan adları öğrenilebilen pek çok tekkeden anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, Dobruca havalisindeki Batova Vadisinde, Akyazılı Sultan adında bir tekke ve türbeden bahseder. Akyazılı Sultan' ın aslında hangi tarikata mensup olduğu bilinmemekle beraber, tekkenin yapısal özelliklerinden bir Bektaşî asitanesi olarak düşünüldüğü göze çarpmaktadır. Zaten Evliya Çelebi de, Akyazılı Sultan' ı Ahmed Yesevî' ye bağlamakta, onun Hacı Bektaş-ı Veli' nin halifelerinden olduğunu söyleyerek, önce Bursa' ya oradan da Rumeli' ye geçtiğini bildirmektedir (Evliya Çelebi 1986 : 271).

Pek çok eserde bahsedildiği üzere, Ahmed Yesevî' nin emriyle Anadolu' ya gelen Sarı Saltık, Hacı Bektaş-ı Veli tarafından Rumeli' ye yerleşmek ve oranın halkını müslüman yapmak için görevlendirilmiştir (Köprülü 1981 : 54). XIII. yüzyıl ortalarında Selçuklu Devleti' ndeki taht mücadeleleri sonucunda, II. İzzeddin Keykavus, Bizans Devleti' ne sığınmış ve İmparator VIII. Mihail Paleolog tarafından maiyetiyle beraber yerleşmesi için Dobruca ve havalisi onlara yurtluk verilmiştir. İşte bu sırada, Sarı Saltık başkanlığındaki yaklaşık on, onikibin kişilik bir Türkmen kafilesi Rumeli'ye geçerek Dobruca dolaylarına yerleşmişlerdir (Babinger1993:220).

Bektaşî an' anesinde, Sarı Saltık'ın bir çoban olduğu ve Hacı Bektaş' ın emri ile Ulu Abdal ve Kiçi Abdal' ı yanına alarak Sinop' tan bir seccade üstünde Gürcistan' a gittiği, Gürcüleri müslüman yaptıktan sonra Dobruca' daki Kaliakra Kalesine çıkarak oradaki ejdarhayı öldürdüğü, bundan sonra da o çevredeki halkı İslam'a davet ederek bir tekke yaptığı söylenmektedir (Gölpınarlı 1958:45-47).

Hıristiyan dini hakkında da gayet iyi bilgisi olan Sarı Saltık, İncil' deki, Hz. Muhammed' in geleceğini işaret eden ayeti hıristiyanlara öğreterek onları İslam' a davet etmiştir. Yine, Sarı Saltık ile karşılaşan bir rahibin, Tevrat, İncil ve Zebur' da Hz. Muhammed' in vasıflarını gördüğünü belirterek müslüman olduğunu görüyoruz (Yüce 1987 : 104-105).

Yine bu sıralarda, Dobruca' da bulunan Çuçı ulusu hanı Berke Han' ın başkumandanı olan Şehzade Nogay, Sarı Saltuk tarafından müslüman edilmiş ve Dobruca' daki müslümanları tehdit eden Bulgarlar' a karşı onları korumuştur (Kiel 1977-78 : 209).

Rumeli' deki İslamlaştırma faaliyetlerinde önemli bir rol oynayanlardan birisi de Bektaşilerin büyük evliyasından sayılan ve Kızıl Deli lakabıyla şöhret bulan Seyyid Ali Sultan' dır. Bu derviş, Rumeli' deki pek çok fetih hareketlerinde bulunmuş ve Dimetoka' da bizzat fethettiği ormanlık bir arazide zaviyesini kurarak İslamiyet' in yayılmasını sağlamıştır. Aynı şekilde, Otman Baba da Edirne dolaylarındaki zaviyesinde İslam' ı yaymak için çaba sarfetmiştir (Ocak-Faruki 1993 : 475).

Neticede şunu görüyoruz ki, Hoca Ahmed Yesevi' nin Anadolu' ya İslamiyeti yaymaları ve Allah için cihad etmeleri için gönderdiği Horasan Erenleri' nden bazıları veya bunların müridleri aynı ideal için Rumeli' ye de geçmişlerdir. Bunlar arasında Sarı Saltık, Akyazılı Sultan, Kıdemli Baba Sultan gibilerini sayabiliriz. Kaynaklarda bu gibi dervişlerin Hoca Ahmed Yesevi' nin izniyle Anadolu' ya geldikleri ve Hacı Bektaş-ı Veli' nin izniyle de Rumeli' ye geçtikleri bildirilmektedir. Bu dervişlerin Bektaşiler ile bağlantısı olsun olmasın neticede Rumeli' ye geçerek İslam' ı yaydıkları inkar edilemez bir gerçektir.

Bu arada, Rumeli' de birtakım faaliyetlerde bulunan ve Osmanlı tarihinde adına sıkça rastlanan dikkate değer bir kişi daha vardır ki, o da Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin' dir. Yalnız, Şeyh Bedreddin diğerlerinden çok farklı bir misyona sahiptir. Bahsetmiş olduğumuz diğer dervişler, İslamiyeti yaymak gibi dini bir misyonla Rumeli' de bulunurlarken, Şeyh Bedreddin siyasi bir amaçla , yani halife ve padişah olmak gibi düşüncelerle Deliorman mıntığında birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Neticede kendi adamları tarafından Çelebi Mehmed' e teslim edilerek idam edilmek suretiyle asılmıştır (Aşıkpaşazade 1985 : 91-92) .

Şeyh Bedreddin, Osmanlı Devleti' ne karşı isyan ettiği için daha ziyade siyasi ve sosyal nitelikteki bu hareketiyle ön plana çıkmaktadır. Şeyh Bedreddin' in Balkanlar' daki İslamlaşmada kendi payına ne kadar etkili olduğu bilinmemekle beraber, "Menakıb-ı Şeyh Bedreddin İbn Kadı İsrail " adlı menakıbnamede, Şeyh' in cezbelerinden etkilenen ikisi papaz olmak üzere yedi kişinin Sakız' da İslam' a girdiğinden bahsedilmektedir. Bu iki papazdan biri İslam' a girince adı Abdüsselam olmuştur ki, kızı ve torunları da İslam' a girmişlerdir (Yaltkaya 1994 :196).

Rumeli' nin Karadeniz kıyılarında, Bulgaristan ve Dobruca arazisinde birbirlerine yakın yerlerde daha başka Hacı Bektaş-ı Veli' ye mensup erenlerin zaviyeler kurdukları bilinmektedir. Nitekim, Varna yakınlarındaki Kaliakra mevkiinde, sonraları Kilgara Sultan adı altında şöhret bulan bir zaviye daha kurulmuştu. Kuruluşu Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesine göre, Gazi-Erenlerden Sarı Saltık' a izafe edilen bu Kilgara Sultan tekke veya zaviyesi, Evliya Çelebi zamanında bir Bektaşî tekkesi konumundaydı. Diğer bir Sarı Saltık türbesi ve zaviyesi ise, bugünkü Romanya sınırları içinde, Babadağı kasabasında bulunmaktadır (Eyice 1967 : 560-561). Burada on aded tekke daha vardı ki, bunlardan Uzunimam Tekkesi oldukça meşhurdur.

Bunlardan başka, Varna' nın batısında bulunan Pravadi şehrinde ve Deliorman yakınlarında iki tane Bektaşî Tekkesi bulunmaktadır ki, bunlardan ikincisi Mustafa Baba Tekkesidir. Pravadi şehrinin batısında, Hezargrad ile Tutrokan arasında bir yerde Demir Baba adında bir başka tekke ile, daha güneyde Uzuncaova yakınında Osman Baba tekkesi vardır. XV. yüzyılda Rumeli' deki fetihlere katılmış ve Bektaşîliğin büyük velileri arasına girmiş olan Seyyid Ali Sultan, Dimetoka' da bir tekke kurmuştur ki, bu tekke Bektaşîliğin büyük merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Ocak 1992 : 54).

Bu tesislerin, bugün dağılmış olan eski Yugoslavya topraklarında hayli çok sayıda oldukları bilinmektedir. Fakat, fethedilen toprakların Türkleşmesine hizmet, korkulu ve tehlikeli geçitleri korumak, din farkı gözetmeksizin yolculara yardım etmek ve metruk yerleri, harap manastırları şenlendirmek gibi gayeler ile tamamen sosyal bir hizmet görmek üzere kurulan bu çeşit tesislerin en fazla yaygın oldukları çevre Arnavutluk idi.

II. Bayezid döneminde (1502), Teke-elî ahalisinden bazı şii ve alevî türkmenler, isyan ve çeşitli karışıklıklar sebebiyle Mora' da, Modon ve Koron' un fethinden sonra bu bölgelere sürülmüşler ve hatta Bektaşîliğin Arnavutluk' a kadar yayılmasında da en büyük rolü oynamışlardır (Halaçoğlu 1991a : 4). Bu arada, Bektaşîliğin Rumeli' de yaygın olmasının en önemli sebebinin, Yeniçerilikle oluşturmuş olduğu dostluktan kaynaklandığı da iddia edilen görüşler arasındadır (Kara 1992 : 65).

Eski Yugoslavya sınırları içerisinde kalan İştîp, Üsküp, Kalkandelen ve Prizren' de Balkan savaşına kadar Bektaşî tekkeleri görülmekteydi. Aynı şekilde, bugünkü Yunanistan' ın sınırları içerisinde de birçok yerlerde evvelce böyle Bektaşî zaviye ve tekkeleri olduğu bilinmektedir. Bunların içinde çok önemli bir yol ve geçidi korumak üzere Tempe vadisinde inşa edilmiş olan Hasan Baba tekkesini sayabiliriz. Nihayet, Macaristan' da, Budin' de Gül Baba tekkesi ve Peç' de İdris Baba tekkesi gibi bütün bu tekkeler, Balkanlar' da Bektaşîliğin kuvvetli bir şekilde yerleştiğini göstermektedir. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, bu tekkeler heterodoks İslam' ın Balkanlarda yayılmasını sağlamıştır (Eyice 1967 : 560-564).

Bütün bu tekke ve zaviyeler, mahalli inanç ve kültürleri benimseyip onları islami bir kılığa sokmak ve daha çok halk tabakası içerisinde, hatta heterodoks rahipler arasında uygun bir çevre bulmak suretiyle İslamiyeti yaymışlardır. Batını dervişlerin zaviyelerinden yaymış oldukları din anlayışının, yerli inançları kolayca kendine maleden bağdaştırıcı bir mahiyette olması, birtakım insanların ihtida etmelerine neden olmuştur. Nitekim, sünni tarikatlara ait zaviyelerin İslamlaşma konusunda pek etkili olamadığını görüyoruz. Ayrıca, erken devir Rumeli zaviyelerinin genellikle Bektaşîlere ait olması nedeniyle, bu zaviyelerdeki musiki ve heyecanlı ayinlerin de ihtidalarda etkili olduğu düşünülebilir (Ocak-Faruki 1993 : 475).

Bektaşîliğe ilaveten Balkanlar' da, Mevleviliğin' de bir dereceye kadar yayıldığını görüyoruz. İstanbul ve Edirne' deki pek çok tekke arasında Mevlevî dervişleri tekkelerinin de var olduğunu görüyoruz. II. Murad 1439 yılında Engürüs seferine çıkarken, Edirne' de Muradiye Camii ile büyük bir imaretin ve yanında da Mevlevî dervişleri için bir zaviyenin yapılmasını emretmiştir (Müneccimbaşı Tarihsiz : 226). Ayrıca, Serez' de de bir Mevlevî zaviyesi vardır. Yine Serez' de, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa' nın oğlu Ali Paşa' nın inşa ettirdiği bir başka zaviye görmekteyiz (Göyünç 1991 : 352-358).

C) İHTİDA OLAYLARI

Anadolu ile karşılaştırdığımız zaman, Rumeli' deki *ihtida* (din değiştirme) olayının daha fazla olduğunu görüyoruz. Bunu müslüman olmayan halkın Anadolu' ya göre, Balkanlar' da daha fazla sayıda olmasıyla açıklayabiliriz. Osmanlı Devleti görünüşte, gerek Balkanlar' da ve gerekse Anadolu' da ihtidayı teşvik etmiş ve

ihtida edenleri ödüllendirmiştir. Fakat diğer yandan verginin azalmaması ve İslam hukuku gereği, İmparatorluk sınırları içerisinde, geniş bir dinsel hoşgörü ve özerklik politikası uygulamıştır (Ercan 1986 : 691-692).

Balkanlar' da ihtida hareketleri, ilk iki yüzyılda oldukça az miktarda gerçekleşmiştir. Cizye defteri kayıtlarından ortaya çıkan sonuca göre, 1489' da bir yılda müslüman olmuş doksandört hane ve onu izleyen üç yıl içinde yalnız 255 hane hesaplanmıştır. İlk mühtediler, Osmanlı ordusunda hizmet görenler, özellikle Hıristiyan tımarlı sipahilerdir. Osmanlı Devleti' nin özel bazı hizmetler yüklediği gruplar ve genellikle müslümanlar arasında yaşayan veya onlarla sıkı teması olanlar arasında İslamlaşmalar daha sık olmuştur. Bu dönemde İslamlaşma, kesinlikle sosyal faktörlerin etkisiyle vuku bulmuştur (İnalçık 1993 :20).

Osmanlı döneminde İslamiyeti kitle halinde kabul eden yerli halk, en çok Balkanlar' ın batı kısmında, Arnavutluk, Kosova ve Bosna' da bulunmaktadır. Rodop dağlık bölgesinde bulunan Pomaklar da, bu grup içine girmektedir. Buna karşı, Balkanlar' ın doğu bölümündeki müslümanlar Anadolu' dan gelmiş Türklerdir.

Bulgar tarihçilerinin ileri sürdükleri gibi, eğer Osmanlılar bölgede zorla bir İslamlaştırma ve arkasından Türkleştirme politikası izlemiş olsalardı bugün Arnavut ve Bosnalıların da Türkleşmiş olması ve bütün Balkanlar' ın İslamlaşması gerekirdi. Bu nedenle, yerli halka dinlerini değiştirmeleri için herhangi bir zorlama yapıldığını iddia etmek, tamamen asılsız görünmektedir (Ercan 1990 : 299).

Osmanlı döneminde Rumeli' nin bazı bölgelerinin Türklüğü ve müslümanlığı, çok defa zan ve iddia edildiği gibi, sadece dinlerini değiştirip müslüman olmuş Balkanlı milletlerin isim değiştirmekten ibaret kalan Türklüğü ve müslümanlığı değildir. İhtidaların rolü her ne kadar büyük olmuşsa da, Balkanlar' daki Osmanlı hakimiyeti devrinde Türkleşen ve hatta sadece İslamlaşan bölgelerin pek çoğunun, fetihleri takip eden ilk devirlerde Anadolu' dan kütle halinde insan nakil ve iskanına sahne olan yerler olduğu söylenebilir (Barkan 1953-54 : 230).

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Balkanlar' da ihtida hareketlerini en yoğun olarak Bosna Hersek ve Arnavutluk civarında görmekteyiz. Bunun nedenleri arasında şunları sıralayabiliriz. Herşeyden önce, Osmanlılar bu bölgelere geldikleri

zaman yerli halk, sosyo-ekonomik açıdan kötü bir durumda ve feodal beylerin katı idareleri altında idiler. Böyle bir atmosferde Osmanlılar' ın, adil yönetim göstererek onlardan müslümanlardan farklı olarak sadece cizye vergisi almaları onların Osmanlı yönetimine ve dolayısıyla İslam dinine ısınmaları anlamına geliyordu.

Yine bu bölgelerde etkin olan Bogomil Mezhebi mensuplarının, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri' nin ağır baskılarına dayanamaz hale gelmeleri ve bu mezhebin inanç sisteminin İslamiyet ile büyük paralellik göstermesi, bu bölgelerdeki pek çok insanın İslam dinini kabul etmelerine neden olmuştur ki, bu konuda çalışmamızın ilk bölümlerinde yeterince bilgi vermiştik .

İhtida hareketlerine neden olan bir başka etken olarak ise buralardaki nüfuz sahibi kimselerin eski imtiyazlarını devam ettirme düşüncesinde olmaları ve bazı insanların da müslüman olmanın vermiş olduğu avantajlardan faydalanmak istemeleri gösterilebilir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda kişisel özgürlük şu andaki değerde değildi. Alman devletlerinin halkları prenslerinin isteklerine göre, Katolik ya da Protestan olmuşlardı. Georges Castellan, *Balkanlar' ın Tarihi* adlı eserinde aynı şekilde Bosnalı köylülerin de, senyörleri Bey olduğunda kaçınılmaz olarak İslamiyeti seçtiklerini söylemektedir. Ayrıca, sadece büyüklerin gerçekten serbest olduğu bir toplumda, başkanın elindeki tüm kasabaların zorla din değiştirdiğine şaşmamak gerektiğini vurgulamaktadır.

Yine, müslüman olmanın ayrıcalıklarını da unutmamalı diyerek; cizyenin ortadan kalkması, yargılamadaki ayrıcalıkların yok olması, insan güvenliğinin ve mallarının korunmasının sağlanması, ulema birliklerine ve bazı zanaat loncalarına girebilmek imkanının doğması, Bizans esirlerinin azad edilmesi, hep bu din değiştirme sayesinde gerçekleşmişti demektedir (Castellan 1993 : 123).

Castellan' ın İslamiyet' in kabulü durumunda elde edilecek ayrıcalıkları sıralaması, kuşkusuz doğrudur ve İslamlaşmada etkili olmuştur, ancak bir nokta var ki o noktada Antonina Zheliazkova ve Nedim Filipoviç Castellan' a katılmamaktadırlar.

Bu bilim adamları, Castellan' ın, Bosnalı köylülerin, senyörleri Bey olduğunda kaçınılmaz olarak İslamiyeti kabul ettikleri görüşüne katılmamaktadırlar. Zheliazkova' ya göre, Osmanlılar' dan önceki dönemde Bosna' daki huzursuzluklar ve anarşi, Osmanlılar' ın burayı fethetmesini kolaylaştırmış ve Bosnalı köylülerin müslüman olmalarına katkıda bulunmuştur ⁽¹⁾.

Katolik Kilisesi, farklı mezhepten olanların köle olarak satılmalarını serbest bırakınca, Ortaçağ Bosnası Batı için bir köle kaynağı haline gelmişti. Bogomil inancına mensup köylü toplulukları, baskılı yönetimden ve Katolik baskısından bıktıkları için İslam' ı seçmeleri kolay olmuştur. Katolikliğin ve Ortodoksluğun zorla kabul ettirildiği köylüler, Bektaşî, Mevlevî, Nakşibendi ve diğer tarikatlardan etkilenererek İslam' a hayran olmuşlar ve yavaş yavaş müslüman olmuşlardır (Zheliazkova 1994 :191).

Filipoviç ise, Osmanlı iktidarının sabitliğinin ve egemenliği altında bulundurduğu bölgeleri güven altına almasının, Bosna köylülerinin İslamlaşmasını çabuklaştırdığını ve feodal sınıfın İslamlaşmasının ise sınıf çıkarlarının ve sınıf ayrıcalıklarının korunması nedeniyle vuku bulduğunu belirtmektedir (Filipoviç 1978 :30).

Osmanlı ordusunda profesyonel asker olarak görev yapan bazı Hıristiyan askerlerin müslüman olduklarını görmekteyiz. Bunların müslüman olmalarının sebebinin Osmanlı İmparatorluğu' nda daha yüksek mertebelere erişmek olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, bir sebep olarak da XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı ordularının sürekli galip gelmesinin verdiği bir çekiciliği gösterebiliriz.

İslamı seçen bir diğer grup da eski mülklerini ve pozisyonlarını korumak isteyen soylulardı. Bunlar İslamı seçerek Osmanlı devlet yapısında yükselme fırsatı yakalayabiliyorlardı. Bunlar arasında Hersek Kralının oğlu Ahmed Paşa' yı sayabiliriz. Hersekoğlu Ahmed Paşa, I. Selim döneminde Sadrazam olmuştur. Bir başka örnek olarak da, Kuzey Arnavudluk' tan soylu bir aileye mensup ve Bizans

⁽¹⁾ Dedijer (1974 :180) Bosnadaki ihtida hareketlerinin sebebini, Türkler geldiği zaman buradaki nüfusun çoğunun güçlü bir kilise organizasyonundan mahrum olması olarak göstermektedir. Ayrıca, Mohaç Savaşı' ndan sonra (1526), Hersek' te bulunan Ulah' ların yaşam standartlarını daha iyi bir seviyeye getirebilmek için müslüman olduklarını belirtmektedir.

imparatorluk ailesi olan Komnenlerle akraba olan Ahmed Paşa Dukadjin, XVI. asırda Sadrazamlık yapmıştır. Bu gibi benzer olaylar çok olmuştur ve bunlar İslam'ın Balkanlar' da yayılmasını kolaylaştırmıştır (Lopasic 1979 : 50).

Osmanlılar, fethettikleri memleketlerde buldukları zadegan imtiyazlarını tereddütsüz tasdik ederek, onları miraslarının varisleri olarak bıraktılar ve bunun için İslamiyeti kabul edip etmediklerini veya kendi dinlerine sadık kalıp kalmadıklarını dikkate almadılar. Bosna voyvoda ailelerinin ahfadı da, Türk fetihlerinden sonra yalnız voyvoda ünvanını muhafaza etmekle kalmamışlar, belki buna ait vazifeler ve imtiyazları da devam ettirmişlerdir. Eski voyvoda nesline mensub olup İslamiyeti kabul edenler arasında İshak Bey' in oğlu Bosna Sancak Beyi İsa Bey, yine sancak beyleri İskender Bey, Ayas Bey, Süleyman Bey, Ahmet Bey, Sinan Bey, Hamza Bey, Hasan Bey, Trebinje voyvodası, Baglin ve Mostar voyvodaları ve daha birçokları voyvoda ünvanlarını devam ettirmişlerdir.

İslamiyeti kabul eden eşraf, hıristiyan milletdaşlarına kesinlikle yüz çevirmemiştir. Sultan II. Bayezid' in damadı ve müteaddid kereler veziri olan Hersekli Ahmet Paşa' nın, hıristiyanlığa sadık kalan kardeşleriyle katiyen münasebetlerini kesmeyerek, onları mümkün mertebe Bab-ı ali nezdinde himaye ettiğini görüyoruz. Hersek' in Bosna' dan birkaç sene daha fazla istiklalini muhafaza etmesi de onun nüfuzu sayesinde olmuştur.

Yukarıda voyvodalar arasında adını zikrettiğimiz Voyvoda Ahmet Bey, bürosunun şefleri olarak Dijak Radic' i ve emin ve mahremi olarak da Pavko Dobruşkovic, Vukaşin Dubravçic ve Radonja adında bir zatı kullanırdı. Krajişnik Süleyman Bey de, Dijak, Peter ve Michael' i katip olarak ve Stephan Sratinovic' i de emini olarak istihdam etmişti (Truhelka 1931 : 58-59).

Burada belirtmiş olduğumuz birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere, fethi takip eden ilk senelerde hıristiyanlar ile müslümanlar arasındaki münasebetin oldukça samimi olduğunu görüyoruz. Bunun aksi de pek düşünülemezdi, zira iki kardeşten birinin İslamiyeti kabul ettiği ve diğzerinin ise, eski dinine sadık kaldığı çok defa vaki idi.

Jürde Tardich ile Murat Bey adındaki iki Venedikli kardeşten birincisi, anavatanı olan Sebenico' da Katolik rahipliği yaparken, diğeri müslüman olarak Bosna' da Gazi Hüsrev Bey' in yardımcılığına kadar yükselmiştir. İki kardeşin değişik yaşam tarzlarına rağmen sık sık görüştükleri, papaz olanının Saraybosna' ya misafir geldiği anlatılmaktadır. Murat Bey, öldükten sonra Gazi Hüsrev Bey' in Saraybosna' daki camiinin yanındaki türbesine gömülmüştür (Kienitz Tarihsiz :191).

Osmanlı İmparatorluğu' nun muazzam siyasi iktidarı ve iktisadi kuvveti bir defa istikrarını bulduktan sonra, eski Bosna Hersek asillerine karşı istisnai bir muameleyi zamanla daha az lüzumlu görmesi neticesinde bu asiller, iktisadi, içtimai, ahlaki ve siyasi hususlarda yeni İslam hükümetine gittikçe daha bağlı bir hale geliyorlardı.

Feodallerle köylüler arasında mevcut olan münasebetlerin değişmesiyle feodaller, köylüler üzerindeki içtimai ve siyasi nüfuzu kuvvetli kalacak ve Osmanlı İmparatorluğu' nun hususi riayetine mazhar olmakta devam edecek olan sınıf halini muhafaza etmek imkanını gün geçtikçe daha az bulabiliyorlardı. Ayrıca, köylüler onlara, Sultan' ın yardımıyla tımar mahsullerini toplama hakkına kavuşan bir zümre gözüyle bakmaya başlamışlardı. Bundan dolayı hristiyan sipahilerin büyük bir kısmı İslamiyeti kabul ediyor ve bu suretle fetih zamanında ve bir müddet sonra nüfuzlarının menbainin bulunduğu mazi ile son bağlarını kesiyorlardı (Filipoviç 1953-54 : 166).

Balkanlar' da İslamlaşmaya neden olan bir başka olay ise şudur : XVI. asırda cizye toplayan memurların kendilerine gelir temin etmek için ekstra vergiler koyarak para istemeleri halkın üzerinde büyük ekonomik bir yük oluşturmuş ve halk da bu yükten kurtulmak için müslüman olmuştur. Sultan' ın vermiş olduğu beratın altında halktan ekstra vergi almamak kaydı düşülmesine rağmen bazen kanunsuzca bu gibi uygulamalar olmuştur. Ancak bu tür olaylar özellikle merkezi otorite zayıflamaya başladıktan sonra cereyan etmeye başlamıştır(Zheliazkova1985 :120).

Ayrıca, köylü ile sipahi arasında zaman zaman ortaya çıkan çatışmaların sebepleri kanunnamelerde belirtilmiştir. Mesela, sipahinin kendisine ait tahıl öşrünü, en iyi para getiren uzakça pazarlara zorla köylüye taşıtması, her gelen sipahinin kendisi için köylüyü ev veya anbar yapmaya zorlaması bunlar arasındadır.

Sipahilerin başvurduğu en yaygın ve köylü için en ağır suistimallerden birisi ise, kanunun yasakladığı eski bir angaryayı veya mahalli vergiyi, eski adet diye yeniden canlandırmaları ve köylüden istemeleridir. Defterde vergi yazılmayan otlak ve çayırlardan sipahinin resim almaya kalkışması da yaygın suistimler arasındadır.

Özetle, köyde sipahinin köylüyü koruma ödemi yanında, onu köylü ile çatışma haline koyan birçok konular vardır. Sipahi ile köylü arasında en önemli çatışma konusu sipahinin köylü emeğini sömürmeye çalışmasıdır. Osmanlı rejiminin en belirgin karakterlerinden biri, bu gibi fazla hizmet ve angaryaları önlemektir. Sipahinin kendi *hassa* toprağında, reayayı kanunda belirlenenden daha çok kullanmaya kalkışması, köylüye arabası ve hayvanı ile taşıma angaryaları yüklemesi en çok rastlanan hususlardır. Fakat köylü buna karşı mahalli kadı mahkemesine, önemli durumlarda doğrudan doğruya sultana başvurmak, şikayette bulunmak hakkına sahipti (İnalçık 1990 :11).

İhtida hareketlerinin diğer yerlere göre daha yoğun olduğu yerlerden birisi de Arnavutluk'tur. Arnavutlar'ın İslamlaşması, Arnavutluk'un Osmanlı yönetimi altına girmesiyle başlamıştır. Buna karşılık, Arnavutlar'ın İslamiyet ile ilk temaslarının nispeten erken zamanlarda olduğu muhtemeldir. XIV. asrın Berat⁽¹⁾ kodekslerinden birisinin kenarındaki bir kayıta, bu şehirdeki Büyük Teologo ve Shen Gjini manastırına yirmiyedi tane kitap bağışlamış olan *Skuro Beg* adında birinden bahsedilmesi bu tezi kuvvetlendirmektedir. Burada dikkate değer olan nokta, Türk-İslam ünvanı olan " bey, beg " in, adı geçen yerde kullanılmış olmasıdır. (Duka 1994 :1692).

Arnavutlar, Boşnaklar'ın tam tersi bir davranışla, başlangıçta Osmanlılar'a büyük güçlükler çıkardılar. İskender Bey adıyla tanınan milli kahramanları Georg Kostriota, 1468'de ülkeler fatihi II. Mehmed'e başarıyla karşı koymuş, 1474 ve 1478 yıllarındaki Shutari kuşatmaları da netice vermemiştir. 1479'da imzalanan Osmanlı-Venedik anlaşmasında, Venedikliler'in Shutari ve Kruja Kalelerini Osmanlılar'a hediye etmeleri, Arnavutlar'ın direncini kırmıştır. Bu nedenle, Arnavutluk'taki İslamlaşmanın özellikle XVII. yüzyıldan itibaren geniş kitlelere hitap etmeye başladığını görüyoruz.

⁽¹⁾ Arnavut Beigrad'ı.

Ancak, Arnavutluk' ta İslamlaşma fethin hemen akabinde başlamıştır. 1482 tarihli İşkodra Sancağına ait bir defterden, Rjenice köyünün yetmişdört hanesinden sekizinin, Djakovica dolaylarındaki Meja ve Nivokas köylerinin yirmisekizer hanelerinden üçer tanesinin müslüman olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine İşkodra Sancağına ait 1582 tarihli bir kadastro defterinde, Altın-ili nahiyesinde bazı insanların İslama geçtikleri görülmektedir (Kaleshi 1979-80 : 185).

Osmanlı İmparatorluğu' nun ekonomi ve strateji bakımından en önemli sancaklarından biri olan Viçitrin Sancağı' nda da, İslamlaşma açısından dikkate değer noktalar görüyoruz. Ahalisinin ekseriyetle Arnavut olduğu Viçitrin Sancağı' nda, Anadolu' dan gönderilen birkaç küçük tımarcı dışında aşağı yukarı bütün tımarcılar Viçitrin Sancağı' nın Arnavudlarından idiler. Bu tımarcılar arasında, Viçitrinli bir Arnavut asilzade olan Fatih Sultan Mehmed' in lalası Zağanos Mehmed Paşa' nın oğulları ve akrabaları da vardı.

1487 tarihli tapu defterine göre buradaki beylerin, zaimlerin ve tımarcılann ekseriyetle müslüman olduğunu görmekteyiz. Bu durum gösteriyor ki, Arnavud asilzadeler çabuk bir şekilde İslam dinini memnuniyetle kabul etmişlerdir ⁽¹⁾. Bu kişilerin soyadları da bu gerçeği ispat etmektedir. Mesela, Arnavud Karagöz, Arnavud Sinan, Arnavud Yusuf defterde kayıtlı gözükmektedirler. Buna karşılık, reayanın müslüman olması daha uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir (Rızaj 1990 : 813-814).

Arnavut feodal asillerinin, XIV. asrın sonlarından itibaren Sultan ile vasalite ilişkilerini kabul etmek zorunda kalmaları, onların İslamiyete geçişlerini hızlandırmıştır. Bundaki en önemli etken ise, Arnavut topraklarının Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle meydana gelmiş olan yeni sistemle bütünleşmek ve kendilerinin o ana kadar sahip oldukları siyasal ve iktisadi imtiyazlarını mümkün olduğu kadar korumak niyetinde olmalarıdır. Dolayısıyla, feodal beylerin İslamlaşması, Arnavut nüfusunun çoğunun İslamlaşması yolunda bir hareket noktası niteliğini kazanmıştır (Duka 1994 : 1692).

⁽¹⁾ Halil İnalçık tarafından neşredilen, Arnavutluk' a ait Hicri 835 tarihli icmal defterinin pek çok yerinde, gayr-i müslim iken ihtida edip müslüman olmuş tımar sahiblerinden bahsedilmektedir. Bkz. İnalçık (1954).

Arnavut feodallerinin İslamlaşmalarının hızlı bir şekilde gelişmesinin belli bir göstergesi de, İslam dinine geçmelerinin sonucu olarak hıristiyan tımarlı sayısının azalmış olmasıdır. Feodallerin İslamlaşması sonucundadır ki, İslam dini kentsel ve kırsal nüfus kitlelerine doğru yayılmaya başlamıştır.

İslamiyet, burada Bosna' daki kadar geniş kitlelere hitap etmemiş, az da olsa Katolik ve Ortodoks kalanlar olmuştur. Ayrıca, Bektaşî, Mevlevî ve Halvetî Tarikatları bu bölgede büyük bir alaka görmüştür. Bugün bile Arnavutluk' un ve dağılan Yugoslavya' nın Arnavutlar' la meskun bazı bölgelerinde derviş merasimleri serbestçe yapılmaktadır (Kienitz Tarihsiz : 192-193).

İslamiyet, XVI. asır boyunca sağlamış olduğu başarılarla rağmen, Arnavut nüfusunun arasında kitlesel bir şekilde henüz yayılamamıştı. Feodal sınıfın İslamlaşıp Osmanlı hakim sınıfına dahil olması ve şehir nüfusunun önemli bir kısmının İslama kaymasına karşılık, kırsal nüfusun İslamlaşması sürecinin ilk adımları atılmıştı.

XVII - XVIII. yüzyıllarda Arnavut nüfusunun dini yapısında, İslam dininin lehine büyük değişiklikler olmuştur. Cizye vergisinin sürekli artması, kentlerde ulemanın ve İslami kurumların büyük miktarlarda çoğalmalarıyla İslamiyetin buralarda gittikçe sağlam zemine oturtulması, vakıf mülkiyetinin genişletilip güçlendirilmesi, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri arasındaki kavgaların kesintisiz olarak gerginleşmesi v.b. durumlar, bu dönemde Arnavut nüfusunun İslamlaşmasını hızlandırmıştır.

Ferit Duka, eldeki verilerin yetersiz olmasına karşılık, bu verilere istinaden XVIII. yüzyıl sonunda Arnavut nüfusunun üçte ikisine yakınının İslamiyeti kabul etmiş olduğunu düşünmemiz gerektiğini vurgulamaktadır (Duka 1994 :1698-1700).

XVI. asrın ilk yarısında Makedonya' da da büyük miktarda İslamlaşma görmekteyiz. Öyle ki, bütün bir mahallenin tamamının İslama geçtikleri ya da pek çoğunun müslüman olarak yeni bir müslüman mahallesi kurdukları görülmektedir. Üsküp' te karışık halde oturlan (müslüman-hıristiyan) mahallelerdeki müslümanlar ise, müslümanlar ise, muhtemelen sonradan İslamı seçmiş kişiler olarak telakki edilmelidir (Thirkell 1979 : 45).

Özellikle Bosna Hersek ve Arnavutluk dolaylarında yoğun olarak görülen ihtida olaylarına, Balkanlar' ın diğer bölgelerinde de az da olsa rastlanmaktadır. Evliya Çelebi, Akyazılı Sultan' ın Batova vadisinde yerleşirken, müslüman olan Dobruca Kralından izin aldığından ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında fethedilen Sakız Adası' nın kralının müslüman olduğundan bahsetmektedir (Evliya Çelebi 1986 : 279, 349-352).

Yine, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Petro Rareş adındaki bir kişi voyvoda tayin olunarak bir miktar kuvvetle Boğdan' a gönderilmiş, bu esnada büyük oğlu İlya ' yı rehin olarak İstanbul' da bırakmıştır (1541). Petro 1546' da vefat edince yerine İstanbul' da bulunan oğlu İlya Rareş voyvoda oldu. İlya Rareş, İstanbul' da müslümanlarla temas ederek İslam adet ve an' anelerini benimsemişti . Voyvodalığı zamanında, 1550' de Erdel' de tahriklerde bulunan Avusturyalılara karşı mücadele etmiş ve bir sene sonra da müslüman olup, Mehmed adını alarak Silistre Sancak Beyliğine tayin edilmiştir. İlya' nın müslüman olması üzerine, yerine kardeşi VII. Stefan voyvoda olmuştur (Uzunçarşılı 1954 : 84-85).

M. Şerafettin Yaltkaya, " Menakıb-ı Şeyh Bedreddin İbn Kadı İsrail " adlı menakıbnamede, Şeyh Bedreddin' in babası Gazi İsrail ' in Dimetoka yakınlarında bir kaleyi fethettiğini ve kale beyinin kızı ile evlenerek adını Melek koyduğunu belirtmektedir. Bu sırada kadının akrabalarından yüz tane gayr-i müslimin İslam dinine geçmesi konumuz açısından önemli bir noktadır (Yaltkaya 1994 :179-180).

D) DEVŞİRME SİSTEMİ

Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında ve Orhan Gazi zamanında Tüklerden teşkil edilmiş olan yaya ve müselleme denilen piyade ve süvari askeri, fetihler genişleyince yetersiz kaldığından yeni bir askeri teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için savaşlarda ele geçirilen güçlü kuvvetli esirlerden istifade edilmesi düşünülerek, bir müddet için *pençik-oğlanı* adı ile, beşte bir nefer olarak alınan bu esirler ile iş görülmüştür. Bu *pençik-oğlanı* teşkilatı, I. Murad döneminde, 1361 ve 1363 yıllarında kurulan Gelibolu Acemi Ocağı ile sağlam temellere oturtulmaya çalışılmıştır. Neticede, kurulan bu müessese ile kapı-kulu ocaklarının temeli atılmış oluyordu.

Daha sonraları bu ocak ihtiyaç duyuldukça genişletilmiş ve zamanla mükemmel bir hale sokulmuştur. Bazen yaya ve müselleme teşkilatı ile pençik-oğlanı ve daha sonra uygulanmış olan devşirme birbiri ile karıştırılarak, hepsi Orhan Gazi zamanına kadar çıkarılmıştır. Bu doğru değildir ve bunlar zamanla ve lüzumuna göre tedrici surette ihdas edilmişlerdir.

Ankara Savaşı'ndan sonra (1402) Osmanlı fetihleri bir müddet için durmuş ve dahili mücadele ve saltanat kavgaları yüzünden fetihler yapılamadıktan başka, Bizanslılar ile Sırlar' a bazı yerler terkedilmiş olduğundan askere duyulan ihtiyaç sebebiyle, II. Murad zamanında çıkarılan devşirme kanunu ile, önce Rumeli' de Osmanlı tebaası olan hıristiyan çocuklarından istifade edilmesi uygun görülmüştü (Köprülü 1991 : 109).

Hıristiyan tebaadan alınacak çocukların miktarı, ihtiyaca göre yeniçeri ağası tarafından tesbit edilerek üç, beş ve hatta yedi senede bir ve sekiz ile onsekiz ve bazan da yirmi yaş arasındaki gençlerden gülbüz ve sıhhatli olanlar seçilerek devşirilirdi. Devşirme alınması hakkındaki kanun ile Rumeli' de Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Yunanistan ile daha sonra Bosna, Hersek ve Hırvatistan' dan çocuk toplanmıştı.

Devşirmeye ayrılan çocuğun köyü, kaza ve sancağı ile baba ve anasının ve mensub olduğu sipahinin adı veya hangi vakıf veya çiftlik sahibinin reayası olduğu, doğum tarihi, yaşı ve devlet merkezine sevki esnasında sürücü denilen sevk memurunun ismi, ayrı ayrı iki deftere yazılırdı. Bu iki defterden biri devşirme memuru olan yaya başında ve diğeri de devşirmeyi götüren sürücüde bulunur ve sürücü getirdiği kişileri bu defter ile teslim ederdi.

Devşirme kanununa göre, hıristiyan çocuklarının asilleri ile papaz oğulları alınmak lazımdı. İki çocuğu olanın biri ve çok çocuğu olanların en sıhhatlisi seçilirdi. Bir oğlu olanların ise çocuğu alınmayarak, babasının hizmetine terkedilirdi. Anası, babası ölmüş olan çocuk, terbiyesi yetersiz ve aç gözlü olacağı düşünülerek alınmazdı. Köy kethüdasının oğlu yüzü gözü açılmış olduğu için devşirmeye ayrılmazdı. Çoban oğulları ile kel, inatçı, köse ve doğuştan sünnetli olanların alınmamaları da kanundu. Bunlardan başka, hıristiyan iken evlenmiş olan ve sanat sahibi bulunan çocuklar ile çok uzun ve kısa boylular da seçilmezlerdi.

Bir de devşirmeye alınacak çocuklar arasında Potur-oğulları denilen müslüman Bosna halkının çocukları da vardı. Bunlar ancak saray ve bostancı ocağı için alınırdı. An' aneye göre, Bosna halkının İslamiyeti kabullerinden dolayı, II. Mehmed memnun olarak Bosna halkının kendisinden bir dilekleri olup olmadığını sordurmuş, onlar da padişah hizmeti istemeleri üzerine, müslüman Bosnalıların çocuklarının saray için alınmaları kanun olmuştu.

Devşirmeler içerisinde saray için ayrılacak olanları ya yeniçeri ağası arzeder veya doğrudan doğruya devşirmeleri Sultan' a göndererek bunların içerisinde alınacak çocuklar saray ağası tarafından seçilir, sonra saray hocası bunları çehrelerine bakmak suretiyle ayırırdı. Bu devşirmeler, Edirne Sarayı, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa sarayı gibi dışardaki saraylara verilerek yetiştirilirdi. Bu çocuklardan seçkin olanlar Topkapı Sarayı' na alınır, diğerleri ise Kapıkulu süvari birliklerine verilirlerdi (Uzunçarşılı 1993 : 563-565).

Safvet Bey Başagiç, " Bosna Hersek Tarihi Küçük Rehberi (1463-1850) " adlı eserinde, eline geçen Türkçe bir vesikaya dayanarak, Bosna Hersek müslüman asillerinin, ülkelerinin fethinden beri kendi istekleriyle erkek çocuklarını acemioğlanlığa verdiklerini söylemektedir. Ayrıca, bir manastır kadı sicilindeki bilgilere ve Bulgaristan' da neşredilen Türk vesikalarına istinaden XVII. asırda yalnız Bosna Hersek asillerinin değil, Arnavut asillerinin de erkek çocuklarını acemi oğlanlığa kendi istekleriyle verdikleri ortaya çıkmaktadır. (Filipoviç 1953-54 : 165).

XV. yüzyılın ilk yarısına ait Osmanlı belgelerinde yer alan kayıtlardan anlaşıldığına göre, pek çok Arnavut feodalinin oğulları içoğlan müessesesi aracılığıyla İslamlaşmışlardır. Bu konuda örnek olarak bazılarını aktarabiliriz. Yerli Hıristiyan beylerden birisi olan Teodor Muzaka' nın oğlu Yakup Bey, 1442 yılı dolaylarında Arnavut Sancak Beyi makamına kadar çıkmayı başarmıştır. Onun kardeşi Kasım Paşa ise, II. Murad ' ın ve II. Mehmed' in en seçkin komutanlarından birisi olmuştur.

Güney Arnavutluk' un en meşhur feodal ailelerinden birisini temsil eden Gjin Zenebisi' nin iki oğlu da, Sultan sarayının yanında eğitim görmüştü. Bunlardan adı Hasan Bey olanı, 1455 yılında Kalkandelen Subaşı görevini almıştı. II. Murad zamanında Arnavut Sancak Beyi görevinde bulunmuş olan İshak Bey de, Arnavut

feodal ailelerindendi. Sultan sarayına 1410 yılı dolaylarında yollanmış olması tahmin edilen İskender Bey de, içoğlan okulundan geçmiştir (Duka 1994 : 1693).

Devşirmeler mutlak surette her yerden alınmayıp bazı hizmetleri ifa eden bölgelerde devşirme tatbik edilmezdi. Buralardaki ahalinin ellerinde devşirmeden affolunduklarına dair fermanları bulunurdu. Ermenilerden yalnız saray hizmeti için az miktarda devşirme alınmıştır.

Devşirmeler getirilip ağa kapısında yoklama bittikten sonra, acemi ocağı zabıtlarından Anadolu ve Rumeli ağaları vasıtaları ile az bir ücret karşılığında belirli bir müddet için Anadolu ve Rumeli' deki çiftlik sahiplerinin ve Türk köylüsünün hizmetlerine verilirlerdi. Devşirme Rumeli' de yapılmış ise, bunlar Anadolu' ya ve Anadolu' da yapılmış ise, Rumeli' ye yollanırlardı. Bunun nedeni ise, arada deniz olduğundan memleketlerine kaçmalarına engel olmaktı. Bu suretle devşirme çocuklar, çift sürüp hizmet ederek Türkçeyi ve müslüman adetlerini öğrenirdi.

Devşirme sisteminde her ne kadar zorla bir İslamlaştırma varmış gibi görünüyorsa da, buradaki amaç İslamlaştırma değil, bunların bir eğitime tabi tutularak yeniçeri ordusunda asker olarak, zeki olanların ise idare ve saray teşkilatında görevlendirilmesiydi. Onların müslüman olmaları ise ikinci derecede önem arz ediyordu (Lopasic 1994 :171-172).

Bu tertip üzere hizmet eden devşirmelerden kıdemlileri, sırası gelince yeniçeri ağasının arz ve divan-ı hümayunun kararı ile İstanbul' a getirilir, yeniçeri ağası tarafından eşkal defterine bakılıp hüviyetleri hakkında kanaat hasıl olduktan sonra acemi ocağına kaydedilirlerdi. Acemi ocağına kaydedilen devşirmeye artık bundan sonra acemi oğlanı denilir ve kendisine de bir akçe yevmiye verilir.

XVI. asır sonlarından itibaren, ocak nizamı eski kuvvetini kaybedip yeniçerilerin kuloğlu denilen çocukları ve uzun süren muharebeler sebebi ile dışardan, kul kardeşi ve ağa çırağı namı ile yeniçeri yazılmaya başlanınca, tabii olarak devşirmeye olan ihtiyaç azalmış ve bu teşkilat ihmal edilmeye başlanmıştır. Neticede, XVII. asrın son yarısından itibaren yavaş yavaş devşirme usulü terk edilmiş ve XVIII. asır başlarında yalnız sarayın bostancı ocağı için bin kadar

devşirme verildiği görülmüştür. Devşirme usulü, XV. asrın ilk yarısından XVII. asrın hemen sonlarına kadar iki buçuk asır devam etmiştir (Uzunçarşılı 1993 : 565).

Devşirme kanunu dikkatli olarak tatbik edildiği sıralarda, bilhassa Türk kültürü ile yetiştirilmiş olan saray devşirmeleri arasında hükümet idaresini ele alan birçok kıymetli vezir, beylerbeyi v.b. devlet adamı yetişmiş ve içlerinden bir çoğu da vezir-i azam olmuştur. Osmanlı Sultanları tahtları ve hanedanları için tehlikeli olabilecek Türk aristokrasisini bertaraf etmek için devşirmeleri onların yerlerine kullanarak devletin en önemli kademelerine bu devşirmeleri yerleştirmiştir. Bu şekilde Sultanın otoritesini sağlamlaştırdığını görüyoruz (Lopasic 1979 : 51).

Devşirmenin barbarca bir adet olduğu fikri, bu müessesenin hakiki niteliği ortaya konulunca dayanıksız bir hal almaktadır. Zira, bu müessese hıristiyan unsuruna hükümet ve idare yolunu açmaktaydı. Bu devşirmelerin İslamiyete girmesi, onların aileleriyle olan münasebetlerini devam ettirmelerine zaruri olarak bir engel teşkil etmezdi. Hatta nüfuzlu bir hale gelen bu mühtedilerin, hıristiyan akrabaları lehine faydalı bir şekilde müdahale edebildiklerini gösteren misaller bile vardır (Witteck 1943 : 588).

Osmanlı devlet idaresinin en üst noktasına kadar yükselen pek çok devşirme görmekteyiz. Bunlardan Sırbistanlı Mahmud Paşa, Çandarlı Halil Paşa' nın idam edilmesinden sonra Fatih tarafından vezir-i azam seçilmiştir. Yine, doğuştan Yunanlı, Sultan Mehmed' in gözde adamlarından Yunus adındaki devşirme birisi, Hamza Paşa' nın yerine Kaptan Paşalığa getirilmiştir. Bunların yanında, Fatih' in kumandanlarından Balaban Paşa ve Yakup Paşa' nın da devşirme olduğunu görüyoruz (Lamartine Tarihsiz : 483, 485, 520).

Osmanlılar' ın yükselme devirleri boyunca Boşnaklardan devşirme yoluyla birçok paşalar, vezirler ve önemli mevkilere gelenler çıkmıştır. Kanuni' nin ölümünden bir yıl önce, 1565 yılında torunu ile evlendirip Sadrazamlığa atadığı Sokullu Mehmed Paşa, Bosna' nın Vişegrad Sancağı' ndandır. Ayrıca, Şecere-i Numaniyye' ye nazaran, kazasker ve bilahare şeyhül-islam olan Ebussuud Efendi, Zvornik civarında dünyaya gelmiş bir Bosnalıdır (Truhelka 1931 : 65).

E) ŞEHİRLEŞME VE İMAR FAALİYETLERİ

Balkanlar' da Osmanlı fetihlerinin akabinde kurulan Türk-İslam şehirlerine Türk-İslam kültürü de getirilmiştir. Osmanlılar bir şehre yerleşirken ya da yeni bir şehir kurarken idari mekanizmanın yanında, sosyal kurumlarını da beraberinde getirmişlerdir. Bu ise, o şehirlerin İslami bir görüntü vermesine ve yine buralarda ya da civarda yaşayan gayr-i müslimlerin İslamı tanımalarını sağlayarak zaman zaman onların İslama girmelerine sebep olmuştur. Osmanlı şehirleri, Osmanlı idaresi altındaki Balkanlar' a, idaresiyle, sosyal kurumlarıyla, mimari eserleriyle ve insanların yaşayışlarıyla tam bir İslam diyarı çeşnisi kazandırmıştır.

XVI. asırda Bab-ı ali İslami değerlerin Balkanlar' da yayılmasını desteklemek için, bazı din adamlarını Anadolu' dan Balkanlar' a göndererek kasabalarda yerleşmelerini sağlamıştır. Amaç, bu Balkan kasabalarını yeni İslami merkezler haline getirmektir (Zheliazkova 1994 :190). Bu kasabalar sadece Osmanlı idaresi ve ordusunun değil, İslami yaşam tarzının da merkeziydi.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, şehirleşmenin gelişmesinde iskan politikasının da rolü olmuştur. Fatih İstanbul' u fethettiği zaman şehir, nüfus itibarıyla bir hayli boş bulunuyordu. Genç padişah, kendisinin de başkenti olacak olan İstanbul' a eski parlaklığını verebilmek için, Rumeli' den ve Anadolu' dan, yani imparatorluğun her tarafından buraya pek çok insan getirtmiştir. İstanbul' a yapılan iskanda, şehri sanıldığı gibi yalnız Türk-müslüman nüfusu ile dolduracak bir siyasetin, yani İstanbul' u Türkleştirme gayesinin güdülmemiş olduğunu peşinen söylemeliyiz. Nitekim, iskan edilen nüfus arasında Türk, Ermeni, Yahudi ve Rumeli tarafından müslüman, hıristiyan her milliyet ve dinden insanlar bulunduğunu, hem yerli kaynaklar ve hem de Bizanslı Kritovulos açıkça zikretmektedir. Ayrıca, Bursa ve havalisinden kaldırılan ahalinin Türk ve Ermenilerden oluştuğunu o devre ait mahkeme kayıtları kesinlikle göstermektedir (Akdağ 1995 : 388).

Rumeli fethedilip buralara iskanlar yapılırken, beraberinde imar faaliyetlerinin de devam ettiğini görüyoruz. Osmanlılar Rumeli' de, hanlar, hamamlar, köprüler, mescitler, camiiler, mektebler, medreseler, tekkeler, zaviyeler ve imaretler yaparak

halkın hizmetine sunmuşlardır ⁽¹⁾. Anadolu' da olduğu gibi Balkanlar' da da gördüğümüz imaretler, Osmanlı şehirlerinin vazgeçilmez bir unsuruydu. Bu imaretler, bir çeşit halk mutfağı gibi gelip geçen yolculara ve fakirlere yiyecek sağlama vazifesi görüyordu (Lopasic 1994 :171).

Balkanlar' daki ticari faaliyetlerin gelişmesi için pek çok şehirde bedestanlar kurulmuş ve bu bedestanlarda toplanan tüccarlar, ticari faaliyetleriyle Osmanlı şehirlerinin kalkınmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, Tatar Pazarcık Saraybosna Filibe, Sofya Üsküp, Manastır, Serez ve Selanik gibi şehirlerin büyük ticaret merkezleri haline geldiklerini söyleyebiliriz (İnalçık 1973 :143). Türkler Balkanlar' a ayak basmadan önce, bu bölgedeki kasaba ve şehirler kale içlerine kurulmuş ve nüfus olarak da yetersiz bir haldeydi. Osmanlı hakimiyeti kurulduktan sonra, Türk asilzade zümresinin ve bizzat Sultanların meydana getirdikleri tesisler sayesinde buralarda süratli bir canlılaşma görülmüş, iktisadi faaliyet genişlemiş, nüfus artış göstermiş ve derhal Türk-esnaf loncaları gelişmiştir (Akdağ 1995 : 300).

İlk Osmanlı Sultanları, Anadolu' daki nüfusun bir kısmını Rumeli' ye geçirmek suretiyle, sadece basit bir iskan gerçekleştirmemişlerdir. Tahrir defterlerinden çıkan bilgilere göre Osmanlı hükümdar ve ümerasının, yeni fethettikleri arazi üzerinde mevcut birçok boş sahalarda yeni yeni köyler kurmak suretiyle buraları içtimai bakımdan kalkındırmaya çalıştıkları görülmektedir. Mülk vakıf veya ikta şeklinde, tımar ve zeamet erbabından itibaren hükümdarlara kadar birçok kimselere taksim edilen bu toprakların imarı, devletin vazifeleri arasında daima birinci sırayı işgal etmiştir.

İmparatorluğun, boş sahalarda üzerinde ve bilhassa Balkan yarımadasının çeşitli istikametlerine uzanan yol güzergahlarında, mevcut olan derbendlerin, köprülerin muhafazası ve tamiri ile menzil noktalarında yolcuların dinlenme ve emniyetini temin gayesiyle köyler teşkil ettirdiği, tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Bunun yanında, Maden sahalarda da bunların işletilmesini temin gayesiyle köyler oluşturulmuştur (Aktepe 1953 : 308).

⁽¹⁾ Bu imaretlerle ilgili olarak, Evliya Çelebi (1986 : 227-243) ve muhtelif diğer sayfalarda detaylı bilgi bulabilmek mümkündür.

Osmanlı tipi şehirlerin gelişmesinde, şehir halkının bazı yükümlülüklerden muaf tutulması önemli rol oynamıştır. Bu muafiyet, halkın hukuk bakımından reaya statüsünden ve aynı zamanda *resmi çift* denilen temel reaya vergisinden muaf olmasından ibarettir. Bu ayrıcalık ise, yerleşme yerinin kasaba statüsünü kazanmasından sonra devlet tarafından veriliyordu.

XVI. yüzyıldan kalma tahrir defterlerinde, reaya statüsünden ve temel reaya vergisi olan *resm-i çift* ten kurtulma, genellikle bir yerin kasaba olması ve ekonomik faaliyetlerin gelişmesine bağlanmıştır.

Bunun yanısıra, olağanüstü devlet vergileri olan *avarız-ı divaniye* ve *tekalif-i örfiye* den muafiyet ise çeşitli gerekçelerle gösterilmiştir. Bunlar arasında, halkın memleketi her zaman müdafaa etmeye hazır olması, sancak beyi ile beraber harbe gitmekle mükellef olması, köprülerden birini koruması ve onarması, madencilikle uğraşması veya tuz imalatına iştirak etmesi gibi faaliyetler vergilerden muafiyet için yeterliydi.

Bir yerin kasaba olarak ilan edilmesi işlemi ve muafiyetin verilmesi, bilinen kanunnamelerde açık olarak izah edilmiş değildir. Bu hususta, her yer için Sultan fermanı biçiminde özel muafnameler veriliyordu ki, bu da tahrir defterlerinde genel olarak kayıt biçiminde tesbit edilmiştir (Handzic 1988 : 898).

Buna örnek olarak, Ergene Köprüsü'nün yapılmasını gösterebiliriz. Ergene Köprüsü, II. Murad zamanında stratejik bir noktada kurulmuş ve köprünün iki tarafı da mamur edilip şehir haline getirilmiştir. Bu şehirde, imaret, cuma mescidi, hamam ve pazarlar yapılmış, gelen giden misafirlere ziyafetler çekilmiştir. Ayrıca, bu şehrin halkı bütün vergilerden muaf tutulmuştur ki, böyle bir uygulamaya Osmanlı idare siyasetinin bir parçası olarak pek çok yerde rastlıyoruz. Yani, stratejik bazı noktalarda ve dar geçitlerde kurulan yerleşim yerlerinin halkı buraları gözetme ve koruma karşılığında bütün vergilerden muaf tutulmuşlardır (Aşıkpaşazade 1985 :116).

Hakim unsurun din ve lisanının tesiri altında yerli halkın Türkleşme ve İslamlaşması, kuvvetle tutulmuş bölgeler etrafında veya şehirlerde daha fazla olmuştur diyen Barkan'ın görüşlerine (Barkan 1953-54 : 231) Antonina

Zheliazkova da katılmaktadır. Ona göre, şehirleşme ve İslam'ın yayılması neredeyse özdeşleşmiştir. Osmanlılar Balkanlar' da pek çok şehirler kurmuşlar ve zenginlik meydana getirmişlerdir. Şehir hayatının tabiatı, cazibesi yerel halkın şehirlerde yaşamalarına vesile olmuş ve sonuç olarak İslam dinini kabul etmelerini kolaylaştırmıştır (Zheliazkova 1985 :112).

Osmanlılar'ın Rumeli' de asırlar boyunca siyasi hakimiyetlerini kolayca devam ettirebilmelerinde başlıca rol oynayan şey, şehirlerin kısa zamanda Türk şehir toplulukları şeklinde gelişmeleridir ki, bu olay üç aşamada gerçekleşmiştir :

İlk olarak, hükümet idaresini temin edecek Türk personeli ve aileleri derhal gelip şehirlerde yerleşiyorlardı. İkinci olarak, padişah ve devlet adamları, hatta zenginler, kudretlerine göre hayır müesseseleri kurarak, bol hasılatlı vakıflar vücuda getiriyorlar, bu sayede vakıf sahibinin kendi evladına şart koştuğu vakıf hissesi sayesinde ailesi orada köklü olarak yerleşiyordu. Üçüncü ve son olarak, Türk ahi-esnaf müessesesi dahi kurularak, şehrin ticaret ve sanayii, Anadolu' daki örnek ve geleneğine göre teşkilatlandırılıyor, iktisadi hayat bu tipik Türk içtimai-iktisadi müessesesi sayesinde milli şehir topluluğunun elinde ve kontrolünde bulunuyordu. Şu halde, devlet tarafından düzenlenen bu üç Türk-İslam müessesesi (bürokrasi, vakıf, esnaf teşkilatı), her yeni alınan şehirde süratle yerleşerek, siyasi hakimiyet için çok kuvvetli bir dayanak teşkil eden Türk-şehir topluluğunu vücuda getiriyorlardı (Akdağ 1995 : 396-397).

Balkanlar' da bugünkü yol ve şehir ağı, ana hatları ile Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Bugün başlıca Balkan şehirleri ve devlet merkezleri Filibe, Tatar-Pazarcık, Sofya, Belgrad, Saraybosna, Üsküp, Yenişehir, İlbasan, Manastır, Köstence, Rusçuk birer küçük köy veya kasaba iken; Osmanlı döneminde büyük şehirler haline gelmişlerdir. Osmanlı öncesi şehirler arasında, örneğin Edirne, Selanik, Niğbolu, Silistre büyük gelişmeler göstermiştir. Yeniden gelişen şehirlerin, Osmanlı yayılışında birbirini izleyen uc bölgelerinde, uc merkezleri olarak kurulduğunu unutmamak gerekir (İnalçık 1993 : 22).

Balkanlar' da Tatar-Pazarcık (Doğu Rumeli), Hacı Oğlu Pazarcık (Güney Dobruca) gibi bazı merkezler Türkler tarafından kurulmuştur. Bosna Hersek şehirciliği de Osmanlılarla başlamaktadır. Osmanlı Vilayeti Bosna' nın 1878 yılına

kadar başkenti olan Yeni Pazar (Novi Pazar) Fatih tarafından kurulmuş, Sancak Beyliğine atanan İshak Bey' in oğlu İsa Bey tarafından geliştirilmiştir.

Bosna Hersek hududundaki Foça' nın, 1450 yılında Hoca adıyla meydana çıktığı ve XVI. asırda parladığı bilinmektedir. Ayrıca, Vişegrad' ın 1422 ve 1433 yılları arasında sözü edilmektedir. Şehrin Drina Köprüsü inşa edilmeden önceki halini tasvir eden İvo Andriç, kale ve çevresindeki birkaç köyün, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa' nın 1571 yılında yaptırdığı köprü ve kervansaraylarla şehir haline geldiğini yazmaktadır. Vişegrad ile Saraybosna arasındaki eski yolun kırk kilometre batısında kalan Rogatica ilk defa 1530 yılında Çelebi-Pazar adıyla tarih sahnesine çıkmıştır (Kienitz Tarihsiz :189).

Eski Vrhbosna Kalesi' nin devamı Sarajevo, Saraybosna adını alarak Fatih Sultan Mehmed, İshak Bey ve 1541' deki ölümüne kadar buranın amirliğini yapan Gazi Hüsrev Bey tarafından önemli bir merkez haline getirildi. Bugün de hala Bosna' nın ikinci büyük şehri olan Banjaluka 1474' de kurulmuş, Kanuni' nin Mohaç zaferinden sonra yeniden elden geçirilmiştir. Hersek' in başkenti Mostar 1452' de kurulmuş, XV. ve XVI. yüzyıllarda önem kazanmıştır. Güneyde Adriyatik kıyısından yirmibeş kilometre mesafedeki Pocitelji şehrinin Osmanlı devrinden öncesine ait bir kalesi vardır, şehrin diğer kısımları tamamen Osmanlılar' dan kalmadır.

Bosna ve Hersek' te olduğu gibi, Dalmaçya kıyısındaki birkaç Venedik damgası taşıyan şehir dışında, Arnavutluk da yerleşme merkezi bakımından fakir bir ülkeydi. Budva, Antivari, Dulcigno, Skutari, Durazzo, Valona, Butrinto gibi kıyı şehirleri dışında, iç bölgelerdeki Pec, Prizren gibi birkaç eski Bizans şehri önemlerini kaybetmişlerdi. Priştina ve Tetovo şehirleri ise, birer köy havasındaydılar.

Osmanlılarla gelen şehircilik ilk meyvesini 1466 yazında vermiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından otuz günde kurulan İbasan şehri, camiileri, Bektaşî tekkeleri, pazarları ile canlı bir merkez haline geldi. İskender Bey' in kalesi Türkler' in eline geçince büyüdü ve Akhisar adıyla XVII. yüzyılda Bektaşîler' in önemli şehirlerinden biri oldu. 1913' de teşekkül eden devletin 1923' de resmi başkenti olan Tiran, 1600 yılında Barhinzade Süleyman Paşa tarafından

kurulmuştur. Prizren' in kuzeybatısındaki Djekovica şehri de eski bir Osmanlı şehridir (Kienitz Tarihsiz :193-194).

Arnavut halkının daha doğuya ve kuzeye doğru yayılarak, Yeni Pazar, Kosova Ovası ve Batı Makedonya' ya kadar uzanması, Yeni Pazar' daki Slav dillerinin ve Yanya' daki Rumca' nın yerlerini Arnavutça' ya terketmelerine neden olmuştur.

Prizren, Priştine ve Osmanlılar' ın Kalkandelen adını verdiği Tetova, XVII. asırda en parlak devirlerini yaşamışlardır. Gökyüzüne yükselen minareler halkın çoğunun müslüman, erkeklerin taşıdıkları keçe başlıklar da Arnavut olduklarını göstermektedir. Burada bulunan ve Arnavutlar' ın en önemli tekkelerinden biri olan Sersem Ali Baba Bektaşî Tekkesi' nde 1912 Balkan Savaşı' na kadar daima 40-50 derviş bulunurdu. 1912 yılından itibaren Bektaşîliğin Tetova' da sönmesiyle tekke müze haline getirilmiştir.

Arnavut topraklarının Osmanlı yönetiminin altına girmesiyle, Arnavut kentleri, buralarda kurulmuş olan yeni sistemin idari, iktisadi ve kültürel merkezleri olarak işlemeye başlamıştı. Kentler, Arnavut topraklarında meydana gelmiş olan yeni idari birimlerin merkezleri ve iktisadi faaliyetin ilikleri durumuna gelerek, Osmanlı askeri sınıfının çoğunluğunun biriktiği yerler haline gelmişlerdi. Sancak beyleri, alay beyleri, kadılar v.b., İlbasan, Berat, Şkodra, Prizren, Vuçitem, Ohri gibi şehirlerde ikametgahlar kurmuşlardı.

Arnavut kentlerinin XV. yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyıl başlarında, ekonomik ve toplumsal bir yeniden kalkınmaya başlamaları, kentsel nüfusun İslamlaşmasının başlamaları ile çakışan bir olaydı. Birçok kentin nüfusunun İslamlaşmasının başlangıçları, yalnız XVI. asrın ilk çeyreğinden hemen sonra olarak görülürse de, bazı diğer kentlerde söz konusu sürece, en azından XV. asrın son çeyreğinden itibaren rastlanmaktadır (Duka 1994 :1694).

Kırsal çevreden kente gelenlerin kentlerin müslüman nüfusunun oluşmasındaki payı küçük değilse de, Arnavutluk' ta bu husustaki en önemli yeri, kentlerin hıristiyan nüfusunun yavaş yavaş İslamlaşmasına vermek gerekir. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren vuku bulan ihtidalar neticesinde

Arnavutluk' taki müslüman nüfus gayr-i müslim nüfus aleyhine gelişme göstermeye başlamıştır.

Dikkate değer bir nokta da, Osmanlı tahrir defterlerinde kaydedilmiş olan çeşitli kentlerdeki müslüman cemaatlerin en büyük kısmının zanaatçılardan oluşmasıdır. Bu demektir ki, kentlerdeki İslamlaşma süreci, yalnız yeni üstyapısal gerçeklerden değil, buradaki üretim faaliyetinin Osmanlı yönetimi tarafından örgütlenmesinin yeni biçiminden de etkilenmiştir. Tabii ki, maddi üretimin Doğu-İslam esasları üzerine dayandırılması, kentsel nüfusun yapısındaki değişikliklere yol açmıştır. Dolayısıyla, üretim ve hizmet kesimlerinden olan nüfusun bir kısmı İslam dinine geçmeye başlamıştır.

Zaman ve yer açısından meydana gelen farklılıklara karşılık, XVI. yüzyılda Arnavut bölgelerindeki kent nüfusunun İslamlaşmasının diyagramı sürekli bir tırmanışı göstermektedir. Bu yüzyılın sonlarında, söz konusu nüfusun büyük bir kısmı İslam dinine geçmiştir (Duka 1994 :1695-1698).

Balkanlar' da Osmanlı döneminde gelişen ve büyüyen şehirler, başlangıçta idari-askeri merkezler halinde iken, zamanla geleneksel Osmanlı el sanatları ve esnafın (başlıca dokumacılık, boyacılık, dericilik) yerleşmesiyle, ticari-sınai merkezler haline gelmişlerdir (İnalçık 1993 : 22).

Makedonya' nın Ohri, Struga, Kicevo ve Ştip gibi şehirlerinde ise, Bektaşî ve Halvetî törenleri günümüze kadar aynı heyecanla yaşamaya devam etmiştir. Batı Makedonya' da kürk ticaretiyle yükselen Kastoria ve Siatista adında iki şehre rastlamaktayız . Bu şehirlerden Siatista, XVI. yüzyılda Osmanlılar tarafından kurulmuş ve Osmanlı idaresinde kürk ticaretiyle büyük bir çıkış yapmıştır.

Teselya' da bulunan Tyrnavas şehri, II. Murad zamanında yaşamış olan Turhan Bey adlı bir Osmanlı büyüğünün, dokuma fabrikaları kurmasıyla aniden gelişme göstermiştir. Enteresan olan, Osmanlılar sayesinde yaşayan şehrin, daha çok Rum-Hıristiyan karakterine sahip olmasıdır. XVII. yüzyıl ortalarında şehri ziyaret eden bir İngiliz, buranın onsekiz kilise ve üç camiiyle büyük ve canlı bir şehir olduğunu belirtmiştir (Kienitz Tarihsiz : 215-217).

Diğer Balkan devletlerinde olduğu gibi, Osmanlılar Bulgaristan' da da mimari açıdan dikkate değer eserler bırakmışlardır. Machiel Kiel, Bulgaristan' da bulunan Osmanlı eserlerinin, pek çok Bulgar için istenmeyen bir geçmişin izlerini yansıttığını vurgulamaktadır. Buna mukabil, bazı tarihçiler ile sanat tarihçilerini de kapsayan bir kısım Bulgar entellektüellerinin bu yapıtları, Bulgar topraklarındaki değerli mimari eserler olarak görmekte olduğunu da belirtmektedir (Kiel 1989 :129).

Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period* adlı bir başka eserinde ise, Todorov, Melnichki, Dinov, Cvetkova, Snegarov ve Petrov gibi bazı Bulgar tarihçilerinin, Osmanlı döneminde Bulgaristan' da asimilasyon gerçekleştirildiğini ve pek çok eserin yakılıp yıkıldığını iddia ettiklerini vurgulamaktadır. Kiel, Osmanlılar' ın Balkanlar' da yıkıcı olmadıklarını belirterek, şu anda sadece kalıntıları var olan pek çok eski Bulgar abidesinin yok olmasını ise, başka sebeplere bağlamaktadır. Kiel, buna sebep olarak 1444 yılında Osmanlılar' a karşı yapılan haçlı seferinde, Sofya başta olmak üzere Vidin, Niğbolu ve Kaliakra gibi pek çok Bulgar şehrinin haçlılar tarafından yağmalanıp, yakıldığını belirtmektedir. Haçlı seferinden sonra bölgeyi kontrol altına alan Osmanlılar, Niğbolu ve Vidin gibi bazı şehirlerin tekrar canlanmalarını sağlamış ve Şumnu şehrini yeniden kurmuşlardır.

Ayrıca, Avusturyalılar' ın 1683-1699 yılları arasında Osmanlılar' a karşı yürütmüş oldukları seferlerde, Bulgaristan' ın batı kısmındaki maden bölgesinde pek çok köy yağmalanmış ve yerle bir edilmiştir. Esas yıkıcı olan faaliyetler ise, Ruslar' ın 1768-74, 1787-92, 1806-12 yıllarında Osmanlılar ile yapmış oldukları savaşlar esnasında Ruslar tarafından gerçekleştirilmiştir (Kiel 1985 : 48).

Netice itibarıyla, Osmanlılar, Balkanlar' da kurmuş oldukları idari ve içtimai müesseseleri ve mimari eserleriyle, bu diyarda şehirleşmenin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bulgarlar' ın iddia ettiklerinin aksine, Osmanlılar Balkanlar' da yıkıcı değil yapıcı olmuşlardır. Osmanlılar' ın beraberlerinde getirmiş oldukları Türk-İslam kültüründen etkilenen yerli halkın zaman zaman ihtida ettikleri görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKANLAR' DA İSLAMLAŞMANIN ETKİLERİ

A) XVI. YÜZYILDA BALKANLAR' IN DEMOGRAFİK DURUMU

XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre, Balkanlar' ın doğusunda müslümanların çoğunlukta olduğunu, buna karşın batı Balkanlar' da, yani Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna' da müslümanların küçük azınlıklar halinde olduğunu görüyoruz. Bu durum, XVIII. yüzyıldakinden çok farklıdır ve İslamlaşmanın özellikle XVII-XVIII. yüzyıllarda meydana geldiği ortaya çıkmaktadır.

XVI. yüzyıl başlarında doğu Balkanlar' daki müslümanların çoğunluğu, Anadolu' dan XIV. ve XV. yüzyıllarda kitle halinde vuku bulan sürekli bir göçün sonucunda buraya gelmiştir. Osmanlı Devleti' nin, özellikle göçebe grupları Anadolu' dan Rumeli' ye geçirip stratejik yollar boyunca belli bölgelere yerleştirdiği herkes tarafından bilinmektedir. Bu göçürme ve yerleştirmenin bir nedeni, fethedilen bölgeleri ve ana yolları güvenlik altına almak ve uc' larda akıncı kuvvetleri sağlamaktır. Başka bir nedeni ise, Anadolu' da karışıklık çıkaran ve köylüyü zarara sokan hayvan yetiştirici göçebelere Rumeli hudut boylarına gönderme siyasetidir.

Sebepler ne olursa olsun, devletin Rumeli' yi Türkleştirmede öncü bir rol oynadığına kuşku yoktur. Ancak bunun yanında, özellikle XIV. yüzyılda Rumeli' nin zengin topraklarında yerleşmek amacıyla, Anadolu' dan kendiliğinden büyük bir göç hareketi olmuş görünmektedir. Bu göç katılanlar, çoğunlukla Batı Anadolu' ya Doğu ve Orta Anadolu' dan Moğol baskısı altında gelip yığılan Türkmen boylarıdır.

Öyle görülüyor ki, bizzat Batı Anadolu' da Bizans topraklarının işgali ve Türkmen beyliklerinin ortaya çıkması, bu Türkmen göç hareketinin bir sonucudur. XVI. yüzyıl arşiv kayıtlarına göre, 1520' lerde bile Batı Anadolu' da Yürükler, tüm nüfusun dokuzda birini oluşturmaktaydı. Doğu' dan Batı Anadolu' ya göç eden Türkmen göçebelere bir nüfus baskısına sebep olmaktadır. Yeni otlaklar

aramak zorunda kalan göçebeler için, Balkanlar çekici bir alan haline gelmişti (İnalçık 1993 :19-20).

Netice itibarıyla, Balkanlar' a mecburi ve gönüllü olmak üzere iki şekilde bir göç hareketi söz konusudur. Bu göçler sonucunda, özellikle Balkanların doğu kesiminde ve kuzeydoğusunda büyük miktarda Türk unsuru iskan edilmiştir. O nedenle, bu bölgelerdeki müslüman kitle genellikle Türk' tür. Diğer taraftan, ihtida olayları daha çok Bosna Hersek ve Arnavutluk dolaylarında görülmektedir.

Sonuç olarak, XVII. asrın sonuna kadar Balkanlar' ın doğusundaki nüfusun 5' te 1' i, belki de yaklaşık 3' te 1' i etnik ya da linguistik açıdan Türk idi. Buna karşılık, batı bölgelerinde Türkler' in oranı %10' dan daha az idi. Bununla birlikte batı bölgesinin Slavik, Tuna bölgesinin ise Romen karakteri gösterdiğini müşahade ediyoruz (Stoianovich 1967 :117).

Wittek, Balkanlar' da İslamiyetin kesif bir çoğunluk kazandığı üç mntıkadan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, Trakya' da ve Bulgaristan'ın güneydoğusunda, Rodop dağ kütlesi üzerindedir ki, Pomaklar ⁽¹⁾ da bu bölgededir. İkincisi, tamamıyla batıda, Arnavutluk' ta ve Sırbistan' ın güneybatısında, Rumeli vilayeti hududunca uzanmaktadır. Nihayet üçüncüsü, Bulgaristan' ın kuzeydoğusunda Tuna ile Karadeniz arasında, Dobruca' dadır (Wittek 1943 : 561). Buradaki birinci ve üçüncü bölgelerdeki müslüman çoğunluğu, Anadolu' dan gelmiş olan Türkler oluşturmaktadır.

Osmanlılar' ın Balkanlar' daki fetihlerinin ilk devirlerinde, Türk-müslüman nüfusun kesif bir şekilde yerleşmiş bulunduğu Meriç vadisi (Çirmen Sancağı), aynı zamanda müsellemlerin de en kesif bir şekilde yerleşmiş olduğu bir bölgedir. Müsellemler tımar tasarruf eden yayabaşılara tabi idiler ve ilk devirde faal savaşçı olarak orduda mühim bir mevki tutuyorlardı (İnalçık 1954 : XVI).

Köy nüfusunu ayrıntılı veren mufassal tahrir defterlerinde, Balkanlar' ın doğusunda, Varna' dan Tuna' ya kadar uzanan bölgede Yürük köylerini, yerli hıristiyan Bulgar köylerinden ayırt etmek güç değildir. Her şeyden önce aslı

⁽¹⁾ Pomaklar hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz. Çavuşoğlu (1993).

Anadolulu olan Türk köylerinde, köy ve baba oğul adları, müslüman-Türk adlarıdır. Bu köyler yerli Bulgar-hıristiyan köyelerine göre, genellikle, küçük ve fakir köylerdir. Bulgar köylerinde de tek tük müslümana rastlanmaktadır. Bunların İslamiyeti kabul etmiş yerli Bulgarlar olduğu baba adının *Abdullah* yazılmasıyla anlaşılmaktadır. Genel olarak, müslüman olan Bulgar, yine kendi köyünde yaşamaya devam etmiştir (İnalçık1993:20).

Istranca Dağları, Balkan dağ silsilesi, Deli-Orman ve Dobruca dolaylarına, XIV. yüzyıl sonlarına doğru, özellikle Timur' un Anadolu seferinden sonra Yürük gruplarının gelip yerleştiğine tanık olmaktadır. Vize' den Tuna' ya, Trakya' dan Selanik bölgesine kadar yoğun Yürük grupları görülmektedir. Osmanlı Devleti, bu Yürük gruplarının önemli bir kısmını askeri hizmetler için örgütlemiştir. 1530' a doğru Rumeli' deki bütün Yürükler ellibin aile olarak sayılmıştır ki, bunların otuzbeşbin kadarının askeri ocaklar halinde devlet tarafından örgütlendiğini görüyoruz.

Balkanlar' ın kuzeydoğusunda, sadece Pravadi bölgesinde sürgün olarak Anadolu' dan getirilmiş 1025 hane ve 650 mücerreden ibaret bir Yürük topluluğu yer almaktaydı. Gerçekten de köy tesis edenler arasında mecburi iskana tabi tutulan ve Anadolu' dan sürülen topluluklar önemli bir yere sahipti.

Nitekim Silistre kanunnamesinde, Anadolu' dan sürgün olarak gönderilenler için özel hükümlere rastlanmaktadır. Yine bu kanunnamede, Anadolu' dan sürgünler yanında kendi rızalarıyla gelenler hakkında da hükümlerin bulunması dikkat çekicidir. Gerek Silistre ve gerek Niğbolu' ya ait kanunnamedelerde eskiye atıfla, söz konusu bölgelerin ıssız yerler olduğu açık olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla bu gibi yerlerin iskanı için dışarıdan taze insan gücünün temini, bu sürgün siyaseti sayesinde sağlanmaya çalışılmış, kendiliğinden vaki olan göçler de bunu izlemiştir.

Netice itibarıyla, Silistre, Hezargrad, Şumnu, Varna, Pravadi kesiminin XVI. yüzyıl için ortalama, en az 140.000' e ulaşan nüfusunun ekseriyetini Türk-müslüman nüfusunun teşkil ettiği, bu büyük nüfus potansiyelinin zorla İslamlaştırma veya tabii bir hadiseden ziyade, XVI. yüzyıl boyunca sürdüğünü

tesbit ettiğimiz muhaceret ile ilgili bulunduğu ve bunun da yeni yeni iskan birimlerinin oluşmasını ve inkişafını sağladığı söylenebilir (Emecen 1990 :549-550).

Silistre Sancağı' nın en büyük şehri ve en işlek limanlarından biri olan Varna' da, mufassal ve vakıf defterlerine göre, 7 müslüman, 11 Gebran ve 1 Kıpti mahallesi vardır. 1152 gayr-i müslim vergi mükellefinin bulunduğu 11 mahallenin halkının birçoğu Gagauzdur. Zira hıristiyan olan bu Türkler, Rum kilisesine bağlı olup Rum ve Slav isimleri almaktadırlar. Varna bir ara Gagauz Beyliğinin merkezi de olduğundan bir hayli Gagauz nüfusunun yerleşmiş olması pek tabiidir.

Babadağı kasabasında ise, 18 müslüman (Türk),1 Gebran, 1 de Kıpti mahallesi zikredilmektedir. Gebran olarak kaydedilen mahalle halkının isimlerinden Gagauz Türkleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kasaba, adını Sarı Saltık Baba' dan almıştır (Cebeci 1988 : 457-459).

Tahrir belgelerinden ortaya çıkan sonuca göre, 1520-1530 yılları arasında Saraybosna' da tek bir hıristiyan ailenin bile yaşamadığı ortaya çıkmaktadır. 1538 yılında, Sveti Arhangel Ortodoks Kilisesi' nin inşa edilmesi, bazı Ortodoks hıristiyanların yerleştiğini gösteriyorsa da, 1655 yılında hıristiyanların Saraybosna' da % 1, Banjaluka' da % 6 olmak üzere, çok küçük bir orandaki varlıkları kayıtlarda görülmektedir. Saraybosna ve Banjaluka gibi, diğer Bosna-Hersek şehirlerinde de, müslümanların oranının XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul' dan ve hatta Anadolu şehirlerindekiinden daha yüksek olması dikkate şayandır (Kienitz Tarihsiz :191).

XVI. yüzyılda Balkanlar' daki demografik yapıyı göstermesi bakımından, Ömer Lütfi Barkan' ın Balkanlar' daki nüfus dağılımını gösteren tablosu çok önemlidir.

Tablo I
1520-1535 Yılları Arasında Yapılmış Olan Sayımlara
Göre, Rumeli Eyaleti' nde Nüfusun Yayılış Şekli
(Hane olarak)

Livanın Adı	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
Paşa	66.684	183.512	2.998	253.194
Çirmen	12.686	1.578	-	14.264
Vize	12.193	9.467	-	21.660
Kızılcamüsellem	5.157	-	-	5.157
Çingene	2.694	-	-	8.925
Rodos	1.121	5.191	-	6.312
Midilli	332	7.327	-	7.659
Silistire	17.295	6.615	-	23.910
Nigebolu	9.122	31.891	206	41.219
Vidin	914	19.517	7	20.438
Kefe	1.396	5.412	-	6.808
Sofya	1.569	24.341	-	25.910
Köstendil	6.640	56.988	49	63.677
Alacahisar	881	25.759	-	26.640
Prizrin	359	18.382	-	18.741
İşkodra	1.116	23.859	-	24.975
Elbasan	526	8.916	-	9.442
Vulçitrin	700	18.914	-	19.614
Ohri	641	32.748	-	33.389
Yanya	613	32.097	-	32.710
Karlıeli	7	11.395	-	11.402
Tırhala	12.347	57.671	387	70.405
Agribos	663	33.065	-	33.728
Mora	1.065	49.412	464	50.941
Hersek	7.077	9.588	-	16.665
Bosna	16.935	19.619	-	36.554
Zıvornik	2.654	13.112	-	15.766
Karadağ	-	3.446	-	3.446
Semendire	2.367	106.861	-	109.228
Dukakin	-	1.829	-	1.829
Rumeli Çingeneleri	4.203	10.294	-	14.497
Yekun	194.958	832.707	4.134	1.031.799

(Barkan 1953-54 : 237)

Bu Tablodan çıkan sonuçlara göre, XVI. yüzyılın ilk yarısında Balkanlar' daki nüfus dağılımı yaklaşık % 19 Müslüman, % 80 Hıristiyan ve % 1 Yahudi' den oluşmaktaydı.

Aynı şekilde, Osmanlı idaresi altındaki şehirlerin nüfuslarının, dini bakımdan asırlar boyunca göstermiş olduğu değişiklikleri de tahrir defterlerinden saptayabilmek mümkündür. Buna örnek olarak, yine Barkan' ın, Selanik şehri için oluşturmuş olduğu küçük bir tabloyu gösterebiliriz.

Tablo II
Selanik Şehrinin 1478, 1529 ve 1568 Yıllarına
Ait Tahrir Defterlerine Göre Nüfus Dağılımı
(Hane Olarak)

Tarih	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
1478	833	1047	-	1884
1529	1229	989	2645	4863
1568	1317	506	2807	4630

(Barkan 1953 : 25)

Bu tablodan ortaya çıkan sonuç şudur : 1529 ve 1568 yıllarında Selanik' teki müslüman nüfusu, 1478 yılındakine oranla iskan ve ihtida yoluyla artış göstermiştir. Diğer taraftan, hıristiyan nüfusun 1529 yılında yaklaşık % 5 ve 1568 yılında da yaklaşık % 50 oranında azaldığı görülmektedir. Bu azalmanın nedeni, ihtida veya başka bir yere göç şeklinde ortaya çıkmış olabilir.

Dikkate değer bir başka nokta ise, 1478 yılında Selanik' te hiç Yahudi nüfusu görülmezken, 1529 ve 1568 yıllarında aniden Yahudi nüfusunun 2645 ve daha sonra 2807 kişiye çıktığını görüyoruz. Bu ise, XV. asır sonlarında İspanya' dan sürülen Yahudiler' e kucak açan Osmanlılar' ın, bu insanların bir kısmını Selanik' e yerleştirmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır.

Osmanlılar' ın Balkanlar' daki fetihleri neticesinde bu bölgede birtakım göç olaylarının vukubulduğu muhakkaktır. Bu konuda, Bruce Mc Gowan' ın *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri* adlı eserinde detaylı bilgi bulabilmek mümkündür. Gowan, Osmanlı fetihlerinin akabinde özellikle Sırp ve Macar ahaliden bazılarının nehir vadilerinden çıkıp daha yüksek arazilere, bazılarının da kuzeye doğru çekilerek Tuna-Sava hattı üzerinden Pannonia ovasına gittiklerini belirtmektedir (Mc Gowan 1983 : xxiii).

Sonuç olarak, Osmanlılar' ın Tuna bölgesine doğru sızmaları, buralarda yaşayan bazı Sırp lar' ın, daha önce Macar Katoliklerin yaşadığı mntikalara doğru göç ederek bu bölgeyi Sırp ve Ortodoks ahalinin hakim olduğu bir mntika haline çevirmesine sebep olmuştur.

B) XVI. YÜZYILDA BALKANLAR' IN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI

Osmanlı fetihlerinin başlamasıyla paralel olarak, Balkanlar' daki yerel halkın İslamlaşma süreci de başlamıştır. Türk bölgelerindeki kasabalar doğu kültürünün izlerini taşımaktadır. İslami kültürün gelişmesi, hıristiyanlar arasında sözde, davranışta ve günlük alışverişlerde kendisini göstermeye başlamışsa da, esas itibariyle Osmanlı döneminde gayr-i müslim reaya kendi kültürlerini koruyarak, örf ve adetlerine, kilise günlerine ve sözlü geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.

Sırp Kilisesi, Orta Çağ geleneğinin ruhuyla, sanat ve edebiyatı korumaya devam etmiştir. Bu arada, hıristiyan devletlerin otoritesi altındaki bölgelerde, Batı Avrupa' daki dini ve kültürel hareketlerin yankısının hissedildiğini görüyoruz. Dalmaçya' da ve özellikle halkın Osmanlılar' a vergi vererek özgürce yaşadığı Dubrovnik' de, sanat ve edebiyat alanında bir rönesans yaşanmıştır. Slavlar' ın yaşadığı bölgelerde " baroque " stil ve zevki görünmeye başlanmıştır.

Osmanlı idaresi altındaki topraklarda gayr-i müslimler, eski geleneklerini koruyarak Ortodoks kültürünü devam ettirmişlerdir. Ulaşılması zor dağlık bölgelerde eski geleneklere dayanan halk kültürü, kendi çizgisinde yaşamaya devam etmiştir. Halkın büyük bölümünün müslüman olduğu yerlerde ise, İslami kültürün kendisini yavaş yavaş hissettirmeye başladığını görüyoruz. Bu arada, Batı bölgeleri ve bütün Adriyatik kıyısı, Batı Avrupa kültürü ve onun ideolojik ve dini hareketlerini yakından takip etmiştir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda batı bölgelerinin dini ve kültürel hayatında, İtalyan Hümanizm' inin ve Rönesans' ın, bilimsel gelişmelerin, Reformasyon' un ve Katolik dünyasının Protestanlığa karşı gelmesiyle ortaya çıkan karşı-Reformasyon' un büyük etkileri görülmeye başlanmıştır. Hümanizm ve Rönesans, doğu Adriyatik kıyısındaki kasabalarda çabuk bir şekilde yayılmıştır. Bunun sebebi olarak,

Dalmaçya kıyısındaki kasabalar halkının eğitim seviyesinin yüksek oluşu ve İtalya ile kopmayan bağlantıları gösterilebilir (Dedijer 1974 :141,154-155).

Osmanlılar, Balkanlar' a geldiklerinde Bizans paraları yerine İtalyan altın paralarının, yani Venedik ve Floransa altınları ve gümüş *grossi* (kuruş)' lerinin bütün Balkanlar' da, dolaşımında egemen paralar olduğunu görmüşlerdir. Öte yandan Osmanlı döneminde, XV. yüzyıl başından itibaren, Balkan içi ve Balkan dışı ticaret, görülmemiş bir gelişme göstermiştir. Bu yüzyılda, Osmanlılar' ın ticari bakımdan öneminin açık bir kanıtı, Balkanlar' da, hatta Osmanlılar' ın yoğun ticari ilişkilere girdikleri Braşov (Erdel) gibi yabancı şehirlerde, Osmanlı gümüş akçesinin egemen bir para durumuna gelmesidir.

Bu sıralarda Dubrovnik, Balkanlar' ın İtalya ve Avrupa ile olan ticaretinde en işlek liman haline gelmiştir. Yine aynı şekilde, Saraybosna' nın da XVI. yüzyıl ikinci yarısında, batı Balkanlar' ın ticari merkezi durumuna yükseldiğini görüyoruz (İnalçık 1993 : 22-24).

Balkanlar' da pek çok müslüman ve gayr-i müslim tüccar bulunmaktaydı. Bunlar arasında ise, Dubrovnikliler dikkate değer yetenekte tüccarlardı. Türk kasabalarında yaklaşık 300-400 Dubrovnikli tüccar vardı ve ihraç ettikleri eşyaların değeri, ortalama olarak 150.000 düka' ydı. XVI. yüzyılda Dubrovnik, Balkan yarımadasından bütün Akdeniz ülkelerine eşya taşıyan, 170-200 arası gemisi olan bir donanmaya sahipti ki, bu gemiler aynı zamanda insanlar için de taşımacılık servisi yapıyorlardı.

Osmanlılar' ın Balkanlar' daki ticaretin gelişmesine katkıda buldukları bir gerçektir. Stoianovich, müslüman, Slav ve Rum tüccarların Avusturya ve Fransa ile ticari ilişkilerinde, Osmanlı tebaası olmanın vermiş olduğu gururla prestij elde edebilmek için sık sık müslüman elbiseleri giyerek bu şehirlerde ticaret yaptıklarını belirtmektedir. Osmanlı koruması altında yapmış oldukları ticaretten en fazla faydalananlar ise, şüphesiz Dubrovnikli Ortodoks ve Katolik tüccarlardı. Zira Dubrovnik, çok önemli bir liman kenti olması hasebiyle ticarete önemli bir yere sahipti (Stoianovich 1960 : 238).

Balkanlar' daki ticari faaliyetlerin önemli bir parçası olan panayırlardan da biraz bahsetmek gerekir. Balkanlar' da, senede bir veya birden fazla toplanan ve en az bir gün olmak üzere birkaç hafta açık kalabilen panayırlarlar görülmekteydi. Bu panayırlar arasında, Budin eyaletindeki Tor bölgesinde, Hersek' teki Mişova manastırında, Taşlıca kazasının Prez yaylasında, Ustrumca, Alasonya, Çatalca, Hrupişta, Petriç, Yenişehir ve Çitroz' da kurulanlar sayılabilir. Rumeli' deki panayırlarla ilgili en eski belge, Fener kezasındaki Moşkolor panayırına aitti (Güçer 1987 : 44-45).

Moşkolor panayırının başlıca ticaret malları arasında at, sığır hayvanları, pamuklu dokumalar, pamuk ipliği, çuhalar, kereste, zeytin ve zeytin yağı, tahıllar ve önemsiz miktarda köleler yer alıyordu. Panayıra gelir getiren kaynaklar arasında ise, dükkan kiralari, satış vergileri, muhtesip ve diğer görevli yetkililer adına toplanan harçlar, hıristiyan ve yahudilerin içkilerinden alınan vergiler bulunuyordu (Farouqhi 1978 : 55-56)..

Balkanlar' daki üretim faaliyetlerini göstermesi bakımından Farouqhi' nin vermiş olduğu bilgiler dikate değerdir. Mühimme kayıtlarına göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Filibe' de büyük miktarda aba ⁽¹⁾ (kaba yünlü giysi) üretildiği görülmektedir. Edirne ve Selanik' te ise, diğer bir yünlü elbise olan çuha üretildiği ortaya çıkmaktadır. Aynı tarihlerde Mora' da yaygın olarak ipek üretimi yapılırken, Teselya keten ve pamuklu dokumaların merkezi olarak ortaya çıkmaktadır ⁽²⁾. Yeniçerilerin ihtiyacı olan astarlık kumaş bu Teselya pamuklarından karşılanmıştır. Pamuklu kumaştan imal edildiği sanılan yelkenbezi ise özellikle Atina' da üretilmekteydi. Kumaş, halat ve gemi inşasında üstübü olarak kullanılan kenevir başlıca Eflak, Boğdan ve Erdel' den gelirken, Semendire ve Gümülcine de aynı maddeyi üreten bölgeler arasında yer alıyordu (Farouqhi 1980 : 64-68).

Balkanlar' daki şehirler, Osmanlı döneminde kısa zamanda birer zanaat merkezleri haline gelmişlerdi. Zanaatkarlar arasında hıristiyanlarla beraber

⁽¹⁾ Farouqhi, Bulgaristan kent ve köylerindeki aba üretiminin IX. yüzyıl ortasına kadar varlığını sürdürmekle kalmayıp dinamik bir biçimde geliştiğini belirtmektedir. Bu zanaat dalının gerilemesi ise, Avrupa' da fabrika sisteminin kurulmasından yani 1830 yılı dolaylarından sonra olmuştur (Farouqhi 1994 : 4).

⁽²⁾ Hüdai Şentürk, Pamuk ve pirinç ziraatini Balkanlar' a Türkler' in götürerek yaygınlaştırdığını belirtmektedir (Şentürk 1993 : 101).

müslümanların da büyük bir yekun teşkil ettiği görülmektedir. Kiel, Köstendil ve diğer eski Bulgar kasabalarında, hristiyan kuyumcu, bakırcı, dokumacı gibi meslek erbabı bulunurken, müslümanlar arasında sabuncu, kürkçü, eğerci, terzi gibi zanaatkarların yaygın olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Sofya civarında madenciliğin çok gelişmiş olduğunu vurgulayan Kiel, bu bölgedeki madenciliğin antik çağlara kadar giden bir mazisi olduğunu belirtmektedir. Madenciliğin bu bölgede XVI. ve XVII. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşamış olması ise, vurgulanması gereken bir başka noktadır (Kiel 1985 :130).

Mc Gowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri* adlı eserinin *Giriş* kısmında yapmış olduğu değerlendirmede, bu sancakla ilgili çarpıcı bilgiler vermektedir. Bu sancakta yaşamakta olan ahalinin bir takım vergilerden muaf tutulması, bu bölgeye büyük çapta göçlerin vuku bulmasına sebep olmuştur. Ayrıca, yıllık mahsul göz önüne alındığında, bu sancaktaki refah seviyesinin oldukça yüksek olduğu gözükmemektedir⁽¹⁾.

Buğday ölçü alınarak denilebilir ki, Sirem köylüleri kendilerine yetecek kadarını ayırdıktan sonra, bir kısım gıda mahsullerini satabilirler hatta isterlerse hububatlarının bir kısmını hayvanlarına yedirebilirlerdi (Mc Gowan 1983 :xxix).

Yine, Mc Gowan, Sirem Sancağında diğer sancakların aksine hububat ve üzümün az yetiştirildiğinden, buna mukabil büyük miktarda koyun ve domuz yetiştirildiğinden bahsetmektedir. Çoğunluğunu koyunun oluşturduğu, toplam gelirin % 72.4 gibi bir rakamının bu koyun ve domuzlardan kaynaklandığı Sirem Sancağı'nda, hayvanlardan alınan verginin oldukça düşük olması bu sonucu doğurmuştur. Anlaşılan, hayvanlar üzerindeki bu hafif vergi, hayvan yetiştirme hevesinin artmasına sebep olmuştur (Mc Gowan 1983 : xxxi).

Bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu sancakta daha çok hayvancılıkla uğraşılmasına rağmen, hububat miktarının, tabiri caizse, bir kısmının hayvanlara verilebilecek kadar çok olması, gerçekten bu bölgede azımsanamayacak kadar bir zenginliğin olduğunu göstermektedir. Ortalama gelir seviyesinin, özellikle XVI. yüzyılda, Balkanlardaki diğer sancaklarda da azımsanamayacak derecede yüksek olduğu tahrir defterlerindeki verilerden anlaşılmaktadır.

⁽¹⁾ Aynı yazarın, bu konuda detaylı bilgi veren bir de makalesi vardır. Bkz. Mc Gowan (1969).

Buraya kadar bahsetmiş olduğumuz iktisadi veriler ve değerlendirmelerden sonra, şimdi de eğitim ve sanat konularında bilgiler vermeye çalışacağız.

Boşnak, Sırp ve Hırvat asıllı müslümanların Bab-ı ali' deki etkileri çok fazla olduğundan, Sırp-Hırvat dili Osmanlı idari birimlerinde ve diplomatik görüşmelerde ikinci dil olarak kullanılmıştır. Bütün müslüman kasabaları, kendi mekteplerine (İlkokul) sahipti. Arap alfabesi ve Kur'an okumanın öğretildiği bu eğitim kurumlarından Saraybosna' da yetmiş tane vardı. Büyük kasabalarda, doğu dilleri, İslam hukuku, felsefe, matematik ve dini eğitim verilen medreseler kurulmuştu. En ünlü medreseler, Saraybosna, Belgrad ve Üsküp' te bulunmaktaydı. Kabiliyetli öğrenciler, İstanbul, Kahire, Şam gibi merkezlerde daha yüksek öğrenim görerek, eğitim ve idare kurumlarıyla sarayda görev alırlardı.

Diğer eğitim kurumları ise camiiler ve tekkelerdi. En fazla tekke olan yerler olarak Makedonya ve Kosova başta gelmektedir. Bu kurumlar Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalar içeren ve günümüze kadar gelmiş olan zengin kütüphanelere sahiptir.

İslami şiir ve doğu müziğinin etkileri, güney Slav şarkı ve danslarında görülmektedir. Yaklaşık üçbin Slavlaşmış Türkçe kelime, Sırp-Hırvat ve Makedonya dillerine geçmiştir. İslami-doğu sanatları, özellikle mimari ve maddi kültür müslümanların yaşadığı kasaba ve köylerde kendisini göstermiştir. Yerleşim yerleri de, çeşitli dini ve etnik grupların ayrı ayrı yaşadıkları mahallelere bölünmüştür.

Osmanlılar Balkanlar' da, sosyal işlevleri ve sanatsal değerleri olan mimari eserler bırakmışlardır. Camiiler, türbeler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, şadırvanlar, çeşmeler, bedestanlar, köprüler hep Osmanlı kültürünün birer parçasıdır. Bugün, Sırp topraklarıyla yıkılmış olan Mostar Köprüsü ve Vişegrad' daki Drina nehri üzerindeki köprü de dikkate değer Osmanlı dönemi eserlerindedir (Dedijer 1974 :180-182).

Kiel' e göre, Balkanlar' da daha önce soyluların tekelinde olan sanat, Osmanlı hakimiyetiyle beraber çok daha geniş halk kitlesinin bu alanda söz sahibi olabilmesini sağlamıştır. Ayrıca, Osmanlı hakimiyeti altında Balkanlar' da, Ortodoks hıristiyan toplumu kiliseler inşa ederek eski ile karşılaştırıldığında çok daha iyi

şartlar altında yaşamışlardır. Ortodoksluğun yaşamasına izin vermeyecek olan Katolik Macarlar akla geldiğinde, Osmanlılar'ın Avrupa yakasına geçerek Balkanlar'ı hakimiyetleri altına almaları Ortodoks hristiyanlar için büyük bir şans olmuştur (Kiel 1985 : 142).

SONUÇ

Osmanlı fetihlerinin, Balkan tarihinin doğal gelişiminde ani bir kesintiye sebep olduğu ancak bir düzeyde doğrudur. Balkan milletlerinin, kendi milli hanedanlarını ve yönetici sınıflarını kaybettiği de doğrudur. Balkanlı devletlerin ortadan kalkışı ile seçkinlerin simgelediği yüksek kültür gelişimi de durmuştur. Ancak, Osmanlı döneminde halk kültürü ve kiliseye bağlı edebiyat ve sanatlar canlılığını ve gelişimini sürdürmüştür. Diğer taraftan Osmanlı kültürünün, dilde, sanatlarda, günlük yaşayışta büyük etkisi olmuştur. Böylece, yerli halk kültürünün Ortadoğu İslam kültürü ile temasa geçerek zenginleştiği ileri sürülebilir.

Bu kültür etkisinin en açık belgesi Balkan dilleridir. Türkçe' den alınmış sözcüklerin sayısı, bugünkü Balkan dillerinde bile, bölgesine göre, ikibin ila beşbin kelime arasında değişmektedir. Ayrıca, giyim-kuşam, halk müziği, yeme-içme ve davranışlarda, bugün bile Osmanlı mirası göze çarpmaktadır.

Şehirlerde ve köylerde, Türklerle uzun yüzyıllar beraber yaşama, Osmanlı Devleti' nin kanun ve altyapı kurumlarının etkisi ve nihayet Osmanlı yüksek kültürünün bir prestij kültürü olarak taklidi, Balkan yerli halkı arasında kültürleşmenin başlıca yollarını oluşturmuştur. Nihayet, hıristiyan ve islam halk inanışları ve adetlerinin her iki toplum üyelerince ne kadar geniş ölçüde paylaşıldığı görülmektedir. Bunda, kuşkusuz Bektaşilik gibi heterodoks tarikatlar önemli rol oynamışlardır. Diğer taraftan, Rumeli Türkleri, Balkan yerli halklarından tarım, günlük hayat ve sanatlarda birçok kültür unsuru almışlar, böylece zamanla Rumelili ile Anadolu arasındaki kültür farklılığı oldukça azalmıştır (İnalçık 1993 :18-21).

Osmanlılar' ın Balkanlar' da gerçekleştirmiş olduğu fetihlerin akabinde, bu bölgede bir takım ihtidaların vuku bulduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ancak bu ihtidalar, Balkanlar' ın doğusunda oldukça az miktarda ve bireysel planda vuku bulmuştur. Buna mukabil kitlesel ihtidalar Bosna ve Arnavutluk çevrelerinde görülmüştür.

Bu ihtidaların şüphesiz pek çok sebebi vardır. Bunlar arasında siyasi ve iktisadi nüfuz sağlamak veya başka menfaatler elde etmek endişesinden, gerçekten sadece dini amaçla ihtida etmeye kadar uzanan değişik nedenler

sayılabilir. Fakat zoraki ihtidaldan, hele devlet eliyle yürütülen sistemli bir islamlaştırma politikasından kesinlikle söz edilemez. Zira, bilindiği üzere müslümanlığın kendisi buna karşıdır ve Türkler de böyle bir uygulamaya tarihleri boyunca başvurmamışlardır. Zaten, gayr-i müslimlerden cizye vergisi almak suretiyle devlet hazinesine katkıda bulunulduğundan, bu insanların zorla müslümanlaştırılması iktisadi zihniyet açısından bakıldığında da pek mantıklı gözüküyordu .

Yapmış olduğumuz bu çalışmada da ortaya koymaya çalıştığımız gibi, Osmanlılar, siyasi, ekonomik ve dini amaçlar güderek Balkan topraklarına ayak basmış ve yönetimleri altına almış oldukları gayr-i müslim ahaliye dönemin şartlarında ideal sayılabilecek bir hoşgörülle yaklaşmışlardır. XIV. yüzyıla kadar bir kaos içerisinde bulunan Balkan topraklarına, Osmanlılar adalet ve düzen götürerek sistemli bir iskan politikası izlemiş ve bu bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Bu arada, halka baskı ve zulüm yapmayarak insanları dil, din, gelenek ve göreneklerini yaşamakta serbest bırakmışlardır.

Yeni fethedilen yerlere idari mekanizmaları ile Türk-İslam kültürünü de beraberlerinde taşıyan Osmanlılar, kurmuş oldukları sosyal müesseseleriyle halka hizmet sunmuşlardır. Balkanlar' da Osmanlı idaresi öncesinde var olan dini-siyasi çatışmalara karşılık, Osmanlı siyasetinin hoşgörüsü bazı yörelerde kitlesel İslamlaşmaya yol açmıştır. Öte yandan, gerek kültürel ve gerekse sosyo-ekonomik bazı etkenler sebebiyle yer yer ihtida hareketleri de görülmüştür. Netice itibarıyla, Osmanlı Devleti, Balkanlar' a getirmiş olduğu adilane yönetim sistemiyle yaklaşık beşyüzelli sene bu bölgede hakimiyetini sürdürmeyi başarmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı fethinin Balkanlar' a getirdiği yeni düzen, farklı etnik ve dini kimliklere sahip grupların da uzunca bir süre barış içinde birarada yaşayabilmelerini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

I. BASILI KAYNAKLAR

AŞIKPAŞAZADE

- 1985 Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Haz.Nihal Atsız), Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

EVLIYA ÇELEBİ, M. Z.

- 1986 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III-IV, (Sad.Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş), İstanbul : Üçdal Neşriyat.

GENÇ, Nevin

- 1988 *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri' nde Sofya Kazası*, Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Yayınları.

GOWAN, Bruce Mc

- 1983 *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi .

HOCA SADEDDİN EFENDİ

- 1974 *Tac'üt-Tevarih*, II-III , (Sad. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul : Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

İNALCIK, Halil

- 1954 *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- 1967 " Adaletnameler ", *Belgeler*, II, 3-4, 49-142.

MÜNECCİMBAŞI A. D.

- Sahaif' ül-Ahbar Fi Vekayi' ül-Asar*, I , (Çev. İsmail Erünsal), İstanbul : Tercüman 1001 Temel Eser.

NEŞRİ, Mehmed

- 1987 *Kitab-ı Cihan-nüma*, 2. bs., I-II, (Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi .

II. ARAŞTIRMALAR

AKARSLAN, Mediha

- 1993 *Bosna Hersek ve Türkiye*, İstanbul : Ağaç Yayınları.

AKDAĞ, Mustafa

- 1995 *Türkiye' nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I , İstanbul : Cem yayınevi.
- 1949 "Osmanlı İmparatorluğu' nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye' nin İktisadi Vaziyeti ", *Bellekten*, XIII, 51, 497-568.

AKTEPE, M. Münir

- 1953 " XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli' nin Türkler Tarafından İskanına Dair ", *Türkiyat Mecmuası*, X, 299-312.

ALKAN, Necmettin

- 1995 *Dağılan Yugoslavya Mozayikinde Bosna*, İstanbul : Beyan Yayınları.

ANADOL, Cemal

- 1994 *Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevilik*, İstanbul : Kamer Yayınları.

AYVERDİ, Semiha

- 1993 *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, 3. bs., I , İstanbul : Damla Yayınları.

BABINGER, Franz

- 1993 " Sarı Saltık Dede ", *İslam Ansiklopedisi*, X, M.E.B., 220-221.

BARKAN, Ömer Lütfi

- 1942 "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler ", *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-304.
- 1953-1954 "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler ", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, 1 -4, 209-237.

- 1953 " Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi ", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1-26.

- 1993 " Timar ", *İslam Ansiklopedisi*, XII/1, M.E.B., 286-333.

BELDICEANU, Nicoara

- 1985 *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti' nde Timar*, 3.b.s.,(Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara : Teori Yayınları.

CAHEN, Claude

- 1984 *Osmanlılardan Önce Anadolu' da Türkler*, 2. bs.,(Çev. Yıldız Moran), İstanbul : E Yayınları.
- 1993 " Zimme ", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, M.E.B., 566-571.

CASTELLAN, Georges

- 1993 *Balkanlar' ın Tarihi*, (Çev.A.Yaraman Başbuğu), İstanbul : Milliyet Yayınları.

CEBECİ, Ahmet

- 1988 " Silistre Sancağı Vakıfları ve Hicri 1006 (1597 - 1598) Tarihli Silistre Livası Vakıf Defteri (No : 561) ", *Vakıflar Dergisi*, XX, 453-463.

ÇAVUŞOĞLU, Halim

- 1993 *Balkanlar' da Pomak Türkleri*, Ankara : Köksav Yayınları.

DEDİJER, V. ve DİĞERLERİ

- 1974 *History of Yugoslavia*, New York : Mc Graw-Hill Book Company.

DELİLBAŞI, Melek

- 1987 " Selanik ve Yanya' da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması ", *Bellekten*, LI, 199, 75-101.

DİRİMTEKİN, Feridun

- 1973 " Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeliye Geçiş ve Yerleşmeleri ", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 577-580.

DUKA, Ferit

- 1994 " XV-XVIII . Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler ", *XI. Türk Tarih Kongresi*, (5-9 Eylül 1990), IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1691-1700 .

EMECEN, Feridun M.

- 1990 " XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskan Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar ", V. *Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, (İstanbul : 21-25 Ağustos 1989), Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ENCYCLOPEDIA OF BRITANNICA

1911 " Bulgaria ", 11. b.s., 78.

ERCAN, Yavuz

1986 " Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi ", *Bellekten*, L, 198, 679-725.

1990 " Balkan Türkleri ve Bulgarlar ", *Bellekten*, LIV, 209, 297-308 .

ERYILMAZ, Bilal

1990 *Osmanlı Devletinde Gayri-Müslim Teb' anın Yönetimi*, İstanbul : Risale Yayınları.

EYİCE, Semavi

1967 " Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi ' *Bellekten* , XXX,124, 551-592.

FAROUQHI, Suraiya

1978 " The Early History of Balkan Fairs ", *Sud-ost Forschungen*,37, 50-68.

1980 "Textile Production in Rumeli and the Arab Provinces : Geographical Distribution and Internal Trade ", *Osmanlı Araştırmaları* I, 61-83.

1994 *Osmanlı' da Kentler ve Kentliler*, 2.bs., İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

FEKETE, Lajos

1947 " Türk Vergi Tahrirleri ", (Çev. Sadrettin Karatay), *Bellekten*, XI, 42, 299-328.

FİLİPOVIÇ, Nedim

1953-1954 "Bosna-Hersek' te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler ", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, 1-4, 154-188.

1978 "İslamiyet' in Bosna Hersek Zeminine Etkisi-İslamlaşma ", *Çevren*, VII/17, 27-39.

FORBES, N. ve DİĞERLERİ

1970 *The Balkans*, New York : Ams Press, Inc.

GENÇ, Nevin

1993 *II. Kosova Savaşı*, Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Yayınları.

GOWAN, Bruce Mc

1969 "Food Supply and Taxation on the Middle Danube, 1568-1579 ", *Archivum Ottomanicum*, I, 139-196.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib

1956 " Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları ", *Bellekten*, XX, 78, 247-285.

1957 *Rumeli' de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (Haz.)

1958 *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli "Vilayetname"*, İstanbul : İnkılap Kitabevi.

GÖYÜNÇ, Nejat

1991 "Osmanlı Devleti' nde Mevleviler ", *Bellekten*, LV, 213, 351-358.

GÜÇER, Lütfi

- 1987 " XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası ", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, 1, İstanbul : Bayrak Matbaacılık, 1-128.

HALAÇOĞLU, Yusuf

- 1989 " XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar' da Bazı Osmanlı Şehirleri ", *Bellekten*, LIII, 207-208, 637-679.
- 1990 " Kuruluşundan Günümüze Bulgaristan' da Türk Nüfusu ", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, (İstanbul :21-25 Ağustos 1989), Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 505-513.
- 1991 *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 1991a *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu' nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 1993 "Osmanlı Devlet Teşkilatı ", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, İstanbul : Çağ Yayınları, 315-453.

HANDZIC, Adem

- 1988 " Bosna' da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Özellikleri ", *IX. Türk Tarih Kongresi*, II , Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İNALCIK, Halil

- 1954a "Ottoman Methods of Conquest ", *Studia Islamica*, II, 103-129.

- 1973 The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600,
New york : Praeger Publishers.
- 1990 " Köy, Köylü ve İmparatorluk ", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, (İstanbul : 21-25 Ağustos 1989), Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1-11.
- 1993 " Türkler ve Balkanlar ", *Balkanlar*, İstanbul : OBİV Yayınları.
- 1993a " Osmanlılar' da Cizye ", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 45-48.

KALESHİ, Hasan

- 1979 -1980 "Türkler' in Balkanlar' a Girişi ve İslamlaştırılma", (Çev. Kemal Beydilli), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, 177-194.

KARA, Mustafa

- 1992 *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul : İletişim Yayınları .

KIEL, Machiel

- 1977-1978 " The Türbe of Sarı Saltık At Babadag-Dobrudja ", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,205-221.

- 1985 *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen : Van Gorcum.

- 1989 " Urban Development In Bulgaria In The Turkish Period : The Place Of Turkish Architecture In The Process", *International Journal Of Turkish Studies*, IV/2, 79-129.

KIENITZ, F. Karl

Büyük Sancağın Gölgesinde, (Çev. Seyfettin Halit Kakinç), İstanbul : Tercüman 1001 Temel Eser.

KINROSS, Lord

Osmanlı Tarihi, İstanbul : Güneş.

KÖPRÜLÜ, Fuad

1981 *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. bs., Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

1991 *Osmanlı Devleti' nin Kuruluşu*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KUNT, İ. Metin

1978 *Sancaktan Eyalete*, İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

LAMARTINE, A. De

İmparatorluk Yolu, II, (Haz. M. R. Uzmen), İstanbul : Tercüman 1001 Temel Eser.

LOPASIC, Aleksander

1979 " Islamisation of The Balkans : Some General Considerations ", *Islam in the Balkans*, Edinburg, 49-55.

1994 " Islamisation of the Balkans with Special Reference to Bosnia ", *Journal of Islamic Studies*, V, 2, 163-187.

MANTRAN, Robert

1992 *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1. bs., I, (Çev. Server Tanilli), İstanbul : Say Yayınları.

MARDİN, Ebü'l-Ula

1993 " Kadı ", *İslam Ansiklopedisi*, VI, M.E.B., 42-46.

OCAK, Ahmet Yaşar

- 1978 "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII, 247-269.
- 1981 "Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları II*, 31- 42.
- 1992 *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

OCAK, A.Y. ve S. Faruki

- 1993 "Zaviye", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, M.E.B., 468-476.

OKIÇ, Tayyib

- 1973 "Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı : Aleksandar Vasiljevic-Solovjev", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V, 1-4, 205-222.

ORTAYLI, İlber

- 1994 *Osmanlı Devleti' nde Bir Hukuk ve İdare Adamı Olarak Kadı*, Ankara : Turhan Kitabevi.

ÖZTÜRK, Mürsel

- 1987 "Ahmed Yesevi -Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre Zinciri", *Erdem*, III, 9, 759-768.

PALMER, Alan

- 1994 *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, 4.bs., (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), İstanbul : Sabah Kitapları.

RIZAJ, Skender

- 1990 "1487 Tarihli Tapu Defterine Göre Viçitrin Sancağı'nın İktisadi ve Sosyal Durumu", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, (İstanbul : 21-25 Ağustos 1989), Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

STOIANOVICH, Traian

- 1960 " The Conquering Balkan Orthodox Merchant ",
Journal Of Economic History, XX, 234-313.
- 1967 *A Study in Balkan Civilization*, New York : Alfred A.
Knopf.

ŞAHİN, İlhan

- 1979 " Timar Sistemi Hakkında Bir Risale ", *Istanbul
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32,
905-935.

ŞENTÜRK, Hüdai

- 1993 " Rumeli' de İskan Siyaseti ", *Bellekten*, LVII, 218,
89-112.

THIRKELL, J.

- 1979 " Islamisation in Macedonia as a Social Process ",
Islam in the Balkans, Edinburg, 43-49.

TRUHELKA, Ciro

- 1931 " Bosnada Arazi Meselesinin Tarihi Esasları ", *THİTM*,
I, 43-69.

TURAN, Osman

- 1993 " İktâ ", *İslam Ansiklopedisi*, VI/2, M.E.B., 949-959.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı

- 1954 " Onaltıncı Yüzyıl Ortalarında İslamiyeti Kabul Etmiş
Olan Bir Boğdan Voyvodası ", *Bellekten*, XVIII, 69,
83-87.
- 1988 *Osmanlı Tarihi*, 5. bs., II, Ankara : Türk Tarih Kurumu
Basımevi.
- 1993 " Devşirme ", *İslam Ansiklopedisi*, III, M.E.B., 563-565.

WITTEK, Paul

- 1943 "Ankara Bozgunundan İstanbul' un Zaptına (1402-1455) ", (Çev. Halil İnalçık), *Belleter*, VII,2, 557-589.
- 1958 *The Rise Of The Ottoman Empire*, London : The Royal Asiatic Society Of Great Britain And Ireland.

YALTKAYA, M. Şerafettin

- 1994 *Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul : Kitabevi Yayınları.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin

- 1993 " Vakıf ", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, M.E.B., 153-172.

YÜCE, Kemal

- 1987 *Saltuk-name' de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ZHELIAZKOVA, Antonina

- 1985 " Social Aspects of the Process of Islamisation in the Balkan Possessions of the Ottoman Empire ", *Etudes Balkaniques*, 3, 107-122.
- 1994 "The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century ", *Journal of Islamic Studies*, V, 2, 187-209.

III. REFERANS KAYNAKLAR

CANNEY, Maurice A.

- 1970 *An Encyclopedia of Religions*, Detroit : Gale Research Company.

Encyclopedia of Britannica

- 1911 11. Baskı.

İslam Ansiklopedisi

1955-1993 İstanbul : Milli Eğitim Basımevi.

İslam Ansiklopedisi

1988-1995 İstanbul : İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam İslam Araştırmaları Merkezi.

PAKALIN, M. Zeki

1993 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I -III,
İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

SERTOĞLU, Mithat

1986 *Osmanlı Tarih Lügati*, 2.bs., İstanbul : Enderun
Kitabevi .